

Dr. Martin Schneider-Jacoby Association – MSJA

Studija kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos

Expediatio
architects

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

Impresum

Naručilac:

Društvo Dr. Martin Schneider-Jacoby Association – MSJA

Izradio:

„Expediatio architects“ d.o.o., Kotor, Crna Gora

Tim koji je učestvovao u izradi Studije:

- Aleksandra Kapetanović, arhitektica konzervatorica, koordinatorka izrade Studije
- dr Goran Andlar, pejzažni arhitekta
- Gazmend Çitaku, pisac, lokalni ekspert za nematerijalnu kulturnu baštinu
- Korab Kraja, arhitekta
- mr Miloš B. Petričević, arheolog – konzervator

Fotografije: Aleksandra Kapetanović, Goran Andlar, Korab Kraja, Gazmend Çitaku

Crteži i skice: Korab Kraja, Aleksandra Kapetanović

Koordinatorica: Zenepa Lika, MSJA

Saradnici: Elodi Jakupi i Arslan Hajdinaga, MSJA

Zahvalnost za pomoć na izradi Studije dugujemo:

- Agenciji za zaštitu životne sredine na ustupljenoj dokumentaciji,
- Sekretarijatu za prostorno planiranje i održivi razvoj Opštine Ulcinj na ustupljenoj dokumentaciji,
- Upravi za katastar i državnu imovinu na ustupljenim podlogama za izradu Studije,
- Upravi za zaštitu kulturnih dobara na dostavljenoj Studiji zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade Prostorno-urbanističkog plana opštine Ulcinj,
- Princu Nikoli Petrović Njegoš na crtežima iz Maslinade,
- Luki Đakonoviću na vožnji uvalom Valdanos i podacima,
- Svim građanima/kama Ulcinja na gostoprimstvu i ustupljenim informacijama o Maslinadi,
- Svim ostalima koji su nam pomogli u procesu izrade Studije.

„Studija kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos“ je urađena u okviru **projekta Identifikacija i analiza: “Ulcinjaska Maslinada i uvala Valdanos – zaštita prirodnog i kulturološkog nasljeđa-pejzaža”** koji sprovodi nevladina organizacija MSJA - Dr Martin Schneider-Jacoby Association / Društvo Dr Martin Schneider-Jacoby, u periodu od maja do novembra 2023. godine. Projekat je podržan u okviru projekta: OCD u Crnoj Gori – od osnovnih usluga do oblikovanja politika - M'BASE, koji sprovodi Centar za građansko obrazovanje (CGO), u partnerstvu sa Fondacijom Friedrich Ebert (FES), NVO Centar za zaštitu i proučavanje ptica Crne Gore (CZIP) i NVO Politikon mreža, a u saradnji sa Ministarstvom javne uprave, digitalnog društva i medija i Kancelarijom za evropske integracije Vlade Crne Gore. Projekat je finansijski podržan od strane Evropske komisije, a posredstvom Delegacije EU u Crnoj Gori.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9911-566-03-4
COBISS.CG-ID 28693764

Dr. Martin Schneider-Jacoby Association – MSJA

Studija kulturnog pejzaža Ulcinjске maslinade i uvale Valdanos

Expediatio
architects

Ulcinj, 2024.

SADRŽAJ

1. Uvod	6
1.1. Polazište	6
1.2. Obuhvat područja	7
1.3. Cilj izrade Studije	8
1.4. Metodologija izrade	9
1.4.1. Daljinsko istraživanje kulturnog pejzaža	10
1.4.2. Karakterizacija pejzaža / model procjene karaktera i kvaliteta pejzaža	13
2. Zakonski okvir, prepoznata potencijalna kulturna dobra, dosadašnje istraživanja i studije	15
2.1. Zakonski okvir	15
2.2. Prirodna baština	17
2.3. Prepoznata potencijalna kulturna dobra	19
2.4. Dosadašnja istraživanja i studije	19
3. Međunarodni okvir – kulturni pejzaž, poljoprivrdni pejzaž, terasasti pejzaži	24
4. Osnovne karakteristike i razvoj područja Ulcinjske Maslinade i uvale Valdanos	25
4.1. Prirodne karakteristike	25
5. Istorijski razvoj	29
5.1. Istorijski tokovi na području Ulcinja	29
5.2. Valdanos i Maslinada u praistoriji i antičkom periodu	30
5.3. Valdanos i Maslinada od srednjeg vijeka do XX vijeka	36
5.3.1. Uvala Valdanos	36
5.3.2. Maslinada	45
6. Prirodna i kulturna baština	52
6.1. Elementi graditeljske baštine i kulturnog pejzaža	52
6.1.1. Terasasti pejzaž	52
6.1.2. Terasa, podzidi/međe	54
6.1.3. Tehnika zidanja - suvozid	57
6.1.4. Staze i putevi	59
6.1.5. Glavne staze - arhitektonske karakteristike	63
6.1.6. Poprečne staze	69
6.1.7. Odvodni kanali	70
6.1.8. Česme	73
6.1.9. Vojno odmaralište "Valdanos" iz sedamdesetih godina XX vijeka	85
6.1.10. Srušeni lazaret / karantin, carinarnica i lučka zgrada	87
6.1.11. Lučica / mandrač	89
6.1.12. Ostaci crkve u uvali Valdanos	90
6.1.13. Svjetionik na rtu Mendra	90
6.2. Nematerijalna kulturna baština	92
6.2.1. Maslinarstvo u ulcinjskoj tradiciji	92
6.2.2. Prakse sadnje i održavanja maslina	93
6.2.3. Vlasništvo maslinjaka	94
6.2.4. Radovi u Maslinadi	95

6.2.5. Praksa čuvanja Maslinade	99
6.2.6. Maslinada bez objekata	100
6.2.7. Mlinovi van Maslinade	100
6.2.8. Proizvodi od maslina	101
6.2.9. Nekoliko legendi vezanih za Maslinadu	103
7. Karakterizacija pejzaža	106
7.1. Katalog pejzažnih područja	108
7.2. Karte kvaliteta i pritisaka pejzažnih područja	160
8. Vrijednosti	165
9. Ocjena stanja, prijetnje i rizici	167
9.1. Stanje kulturnog pejzaža	167
9.2. Postojeća prostorno planska dokumentacija	173
9.3. Prijetnje i rizici	179
10. Prijedlog za zaštitu	181
11. Smjernice, režim i mjere zaštite	182
11.1. Opšte smjernice za Ulcinjsku maslinadu i uvalu Valdanos kao cjelinu	182
11.2. Smjernice, režimi i mjere zaštite za elemente kulturnog pejzaža	183
12. Izvori i literatura	186
13. Grafički prilozi	188

1. Uvod

1.1. Polazište

Na osnovu Zakona o zaštiti prirode, čl. 37, Opština Ulcinj – Sekretarijat za komunalnu djelatnost i zaštitu ambijenta je podnio **Inicijativu** za preventivnu zaštitu predjela „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ (br. akta: 01/a - D - 3010/1 od 15.11.2021).

Na osnovu podnijete Inicijative, Agencija za zaštitu životne sredine je u martu 2022. godine izradila **Stručnu analizu o potrebi preventivne zaštite lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj.**

Na osnovu Stručne analize, pripremljen je **Prijedlog Odluke o stavljanju pod preventivnu zaštitu lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj.**

Zbog izuzetnih kulturno-istorijskih, pejzažnih, estetskih i ekoloških vrijednosti te značajne biološke raznovrsnosti, područje Maslinade Ulcinj sa uvalom Valdanos predloženo je za preventivnu zaštitu shodno Zakonu o zaštiti prirode, i to kao **predio izuzetnih odlika.**

Predio izuzetnih odlika „Ulcinjaska maslinada sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj koji se stavljaju pod preventivnu zaštitu svrstavaju se u kategoriju V zaštićenih područja u koju spadaju područja gdje je dugotrajno međusobno djelovanje čovjeka i prirode proizvelo prepoznatljive i značajne ekološke, biološke, kulturne i estetske vrijednosti i gdje je očuvanje integriteta tog odnosa neophodno da bi se zaštitilo i održalo to područje, očuvala priroda i druge vrijednosti. (Član 2 Prijedloga Odluke)

Projekat **Identifikacija i analiza: „Ulcinjaska Maslinada i uvala Valdanos – zaštita prirodnog i kulturološkog nasljeđa-pejzaža“** sprovodi nevladina organizacija **MSJA - Dr Martin Schneider-Jacoby Association / Društvo Dr Martin Schneider-Jacoby**, u periodu od maja do novembra 2023. godine. Projekat je podržan u okviru projekta: OCD u Crnoj Gori – od osnovnih usluga do oblikovanja politika – M'BASE, koji sprovodi Centar za građansko obrazovanje (CGO), u partnerstvu sa Fondacijom Friedrich Ebert (FES), NVO Centar za zaštitu i proučavanje ptica Crne Gore (CZIP) i NVO Politikon mreža, a u saradnji sa Ministarstvom javne uprave, digitalnog društva i medija i Kancelarijom za evropske integracije Vlade Crne Gore. Projekat je finansijski podržan od strane Evropske komisije, a posredstvom Delegacije EU u Crnoj Gori.

Ovaj projekat ima za cilj jačanje partnerstava između organizacija civilnog društva i lokalnih samouprava u sprovođenju i promociji standarda EU koji se odnose na zaštitu maslinjaka (Poglavlje 11), privremenu i trajnu ekološku zaštitu (Poglavlje 27), zaštitu kulturnih dobara i očuvanje autentičnog predjela (Evropska konvencija o predjelima). Jedan od rezultata projekta je povećana svijest javnosti o značaju očuvanja maslinjaka kao ekološkog, kulturnog, poljoprivrednog dobra i važne rekreativne – turističke ponude.

U okviru projekta je kao jedna od aktivnosti planirana **Analiza i mapiranje kulturnog pejzaža Maslinade i uvale Valdanos**, u cilju proglašenja zaštićenog prirodnog područja i značajnog kulturnog dobra – kulturnog pejzaža.

U članu 4. Prijedloga Odluke istaknute su kulturno-istorijske vrijednosti Maslinade i uvale Valdanos:

Područje „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ poznato je po viševjekovnom tradicionalnom uzgoju masline. Predstavlja izuzetno značajno i vrijedno kulturno-istorijsko i prirodno nasljeđe grada Ulcinja i Crne, Gore koje svjedoči o usklađenoj i uravnoteženoj interakciji između ljudi i prirode koja je opstala tokom viševjekovnog perioda.

„Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ predstavlja jedinstveni i najveći kompleks pod maslinom u Crnoj Gori sa viševjekovnim tradicionalnim graditeljstvom u maslinadi koje ima veliku kulturno-istorijsku i pejzažnu vrijednost.

Imajući to u vidu, potrebno je sprovesti istraživanje i izraditi **Studiju kulturnog pejzaža**

Ulcinjске maslinade i uvale Valdanos, sa fokusom na **kulturne vrijednosti** ovog područja, oslanjajući se na **Zakon o zaštiti kulturnih dobara**. Istraživanje treba da obuhvati identifikaciju, mapiranje i analizu elemenata kulturnog pejzaža, kao **segmenta kulturne baštine**, a u cilju zaštite i proglašenja ovog prostora kao predjela izuzetnih odlika prema Zakonu o zaštiti prirode i kulturnog pejzaža u skladu sa Zakonom o zaštiti kulturnih dobara.

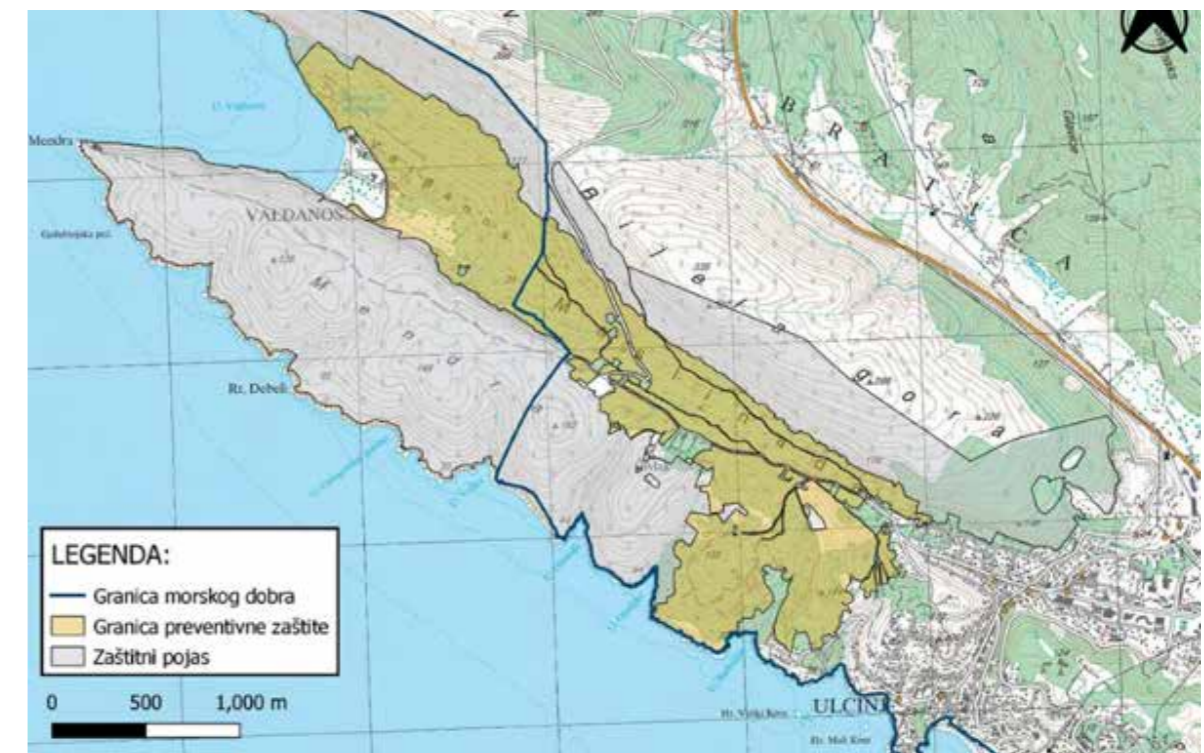
1.2. Obuhvat područja

Obuhvat Studije kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos, **objedinjuje područje preventivne zaštite: Predio izuzetnih odlika „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“** sa zaštitnim pojasom, **plažu Valdanos** koja je zaštićena 1968. godine kao spomenik prirode kao i **podmorje uvale Valdanos**, koja je potencijalni **lokalitet podvodne kulturne baštine**.

Zona koja obuhvata **predloženo područje preventivne zaštite Predio izuzetnih odlika „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ sa zaštitnim pojasom**, definisano u *Prijedlogu Odluke o stavljanju pod preventivnu zaštitu „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj*, koja je određena na osnovu *Stručne analize o potrebi preventivne zaštite i prijedloga Agencije za zaštitu životne sredine*.

Predio izuzetnih odlika „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ se nalazi u opštini Ulcinj u KO Ulcinj i pruža se od grada Ulcinja do plaže Valdanos zahvatajući veći dio uvale Valdanos. Centralna koordinata područja preventivne zaštite je sljedeća: X=6598551,75, Y=4644856,42. Površina područja preventivne zaštite iznosi: 2377668,51m² (237,76ha). Cjelokupna površina područja preventivne zaštite je obuhvaćena II zonom zaštite – aktivni režim zaštite. Površina II zone zaštite iznosi: 2377668,51m² (237,76ha).

Van granica zaštićenog područja je određen zaštitni pojas. Zaštitni pojas obuhvata brdo Mendra i djelove brda Mavrijan i Bijela gora. Ukupna površina zaštitnog pojasa iznosi 4353623,73 m² (435,36ha)

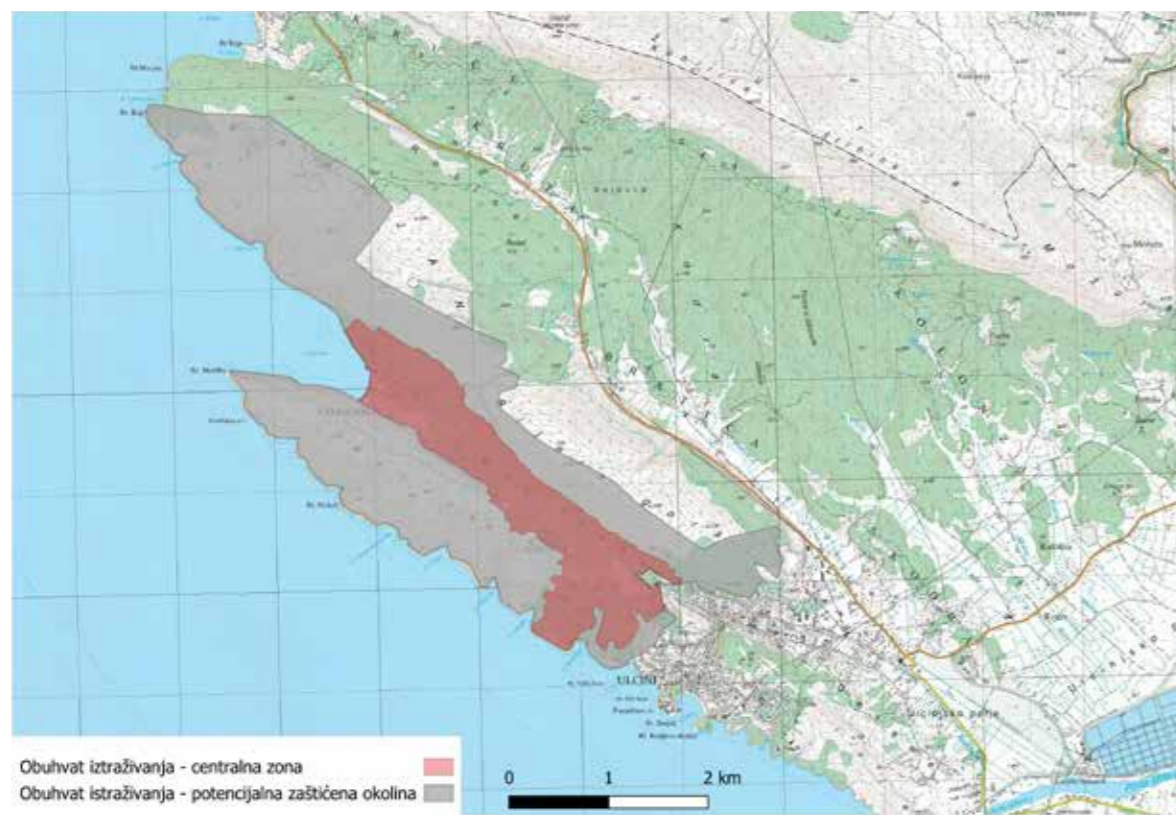

Grafički prikaz područja preventivne zaštite „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ sa granicom zaštitnog pojasa i granicom morskog dobra (izvor: Prijedlog Odluke o stavljanju pod preventivnu zaštitu lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj)

Plaža Valdanos je zaštićena 1968. godine kao spomenik prirode. Plaža Valdanos se nije našla u obuhvatu granica područja preventivne zaštite Predio izuzetnih odlika „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“, jer za nju nije utvrđena i zvanično data granica. Agencija za zaštitu životne sredine trenutno vodi postupak izrade studije revizije shodno Zakonu o zaštiti prirode. Međutim, u okviru izrade Studije kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos, ovaj prostor je tretiran integralno kao cjelina, tako da je obuhvatio i već zaštićenu plažu Valdanos. I u Anketnom listu za zaštićenu prirodnu baštinu iz 1977. godine je navedeno da plaža Valdanos „sa okolnim maslinjacima i zasadima agruma čini **jedinstvenu cjelinu**“.

Kroz izradu Studije kulturnog pejzaža je tretirano je i podmorje uvale Valdanos kao **potencijalni lokalitet podvodne kulturne baštine**.

Takođe, i **okolina, tj. potencijalna zaštićena okolina – bafer zona**, obuhvatila je **zonu širu od predloženog zaštitnog pojasa predjela izuzetnih odlika**, kako bi se omogućilo sagledavanje cjelovitosti kulturnog pejzaža, uključujući i **južne padine Bijele gore i Mavrijana u cjelini, sve do rta Rep kao i dio zone Meterizi**.

Grafički prikaz obuhvata područja na topografskoj mapi

1.3. Cilj izrade Studije

Glavni cilj izrade Studije kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos je da se **kroz identifikaciju, mapiranje i analizu vrijednosti i elemenata kulturnog pejzaža, kao i određivanje mjera očuvanja i zaštite prirodne i kulturne vrijednosti Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos zaštite, u cilju proglašenja zaštićenog prirodnog dobra – predjela izuzetnih odlika prema Zakonu o zaštiti prirode i zaštićenog kulturnog dobra – kulturnog pejzaža prema Zakonu o zaštiti kulturnih dobara**.

Kroz identifikaciju vrijednosti kulturnog pejzaža i definisanje mjera zaštite, Studija treba da doprinese procesima koji će omogućiti da se uspostavi balans između neophodne zaštite i valorizacije prirodnih i kulturnih vrijednosti, odnosno očuvanje prirodnih i kulturnih dobara u funkciji

budućeg održivog razvoja cijelog područja.

Istraživanje i Studija treba da posluže kao osnova i dopuna za dvije studije:

- *Studiju zaštite prirodnog dobra (predjela izuzetnih odlika)*, koju prema Zakonu o zaštiti prirode izrađuje Agencija za zaštitu životne sredine,
- kao i moguću *Studiju zaštite kulturne baštine (kulturnog pejzaža)*, koju prema Zakonu o zaštiti kulturnih dobara izrađuje i donosi Uprava za zaštitu kulturnih dobara.

Rezultati istraživanja će nakon izrade u obliku studije biti publikovani i dostupni javnosti. Studija će biti dostavljena Agenciji za zaštitu životne sredine, Upravi za zaštitu kulturnih dobara, Opštini Ulcinj i ostalim relevantnim institucijama.

1.4. Metodologija izrade

U Projektnom zadatku je definisano da kroz Studiju treba izvršiti **identifikaciju, mapiranje i analizu elemenata kulturnog pejzaža maslinjaka**, uključujući: **prostornu organizaciju, podzide i suvomeđe, puteve i kaldrmu, česme, i druge elemente graditeljske baštine**, kao i **elemente nematerijalne baštine** koji uključuju: **tradiciju korišćenja i održavanja maslinjaka, predanja i legende, tradicionalne tehnike gradnje**, .. Takođe, precizirano je da je za cjelovito definisanje vrijednosti područja neophodno sagledati i zone koje su zaštićena prirodna dobra kao i one koje posjeduju značajne prirodne vrijednosti.

Metodologija izrade Studije zasnovana je na savremenim principima i doktrinama zaštite kulturne baštine i njenih vrijednosti. Ulcinjska maslinada i uvala Valdanos su istraženi i sagledani kao jedinstven prostor, kao segment **kulturne baštine** koja „obuhvata sve vidove životne sredine nastale interakcijom čovjeka i prostora tokom vremena“, kao **kulturni pejzaž** koji predstavlja „kombinovano djelo prirode i čovjeka“.

U postupku istraživanja i analize, koji je podrazumijevao proučavanje istorijske dokumentacije, terenske obilaskе, određene su **karakteristike i vrijednosti ukupnog kulturnog pejzaža, sa svim njegovim slojevima i elementima**.

U dijelu analize arheoloških slojeva poseban fokus je bio na **daljinskom istraživanju kulturnog pejzaža**, dok je u dijelu izrade karakterizacije pejzaža primijenjen je model **procjene karaktera i kvaliteta pejzaža**.

Sagledano je **stanje** i definisane su **vrijednosti**, kao i **prijetnje i rizici**. Na osnovu svega definisane su **smjernice i mjere zaštite**.

Za potrebe izrade Studije bilo je neophodno nabaviti **podloge** za područje Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos. U pripremnoj fazi izrade Studije pribavljene su slijedeće podloge:

- **Uprava za katastar i državnu imovinu** je:
 - Otvorila nalog na Geoportalu Uprave za katastar i državnu imovinu preko kojeg smo imali pristup slijedećim podacima:
 - Topografske karte 1 : 25 000
 - Digitalni ortofoto
 - Digitalni model terena
 - Katastarske opštine
 - Ustupila LiDAR podatke za područje Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos.
- Iz **Vojnogeografskog instituta iz Firence** (Istituto Geografico Militare) dobijene su aero fotografije područja Maslinade i uvale Valdanos iz **oktobra 1942. godine**.
- Iz **Sekretarijata za prostorno planiranje i održivi razvoj Opštine Ulcinj** dobijene su AutoCAD katastarke podloge područja.

Kroz proces izrade Studije su sprovedene slijedeće **aktivnosti**:

- **Prikupljanje i analiza bibliografije i istorijskih izvora**, uključujući stručnu literaturu,

studije, historijsku kartografiju i fotografije, i dr.

- **Terenski obilasci i istraživanja** područja, koji su podrazumijevali obilazak svih zona Ulcinjske Maslinade i uvale Valdanos, identifikaciju i analizu elemenata kulturne baštine tj. kulturnog pejzaža.
- Izrada obimne **fotodokumentacije** cijelog područja.
- **Mapiranje** svih identifikovanih elemenata kulturnog pejzaža u GIS-u.
- Izrada **arhitektonskih skica** karakterističnih **segmenata pješačkih staza**, kao i karakterističnih tipova **terasa**.
- **Detaljan arhitektonski snimak i izrada crteža za 5 česama**. Za ostale česme su urađene arhitektonske **skice**.
- Identifikacija i analiza segmenata **nematerijalne kulturne baštine**.
- **Konsultacije sa predstavnicima lokalne zajednice** u okviru procesa identifikacije elemenata nepokretne i nematerijalne kulturne baštine.
- Izvršeno je i **georeferenciranje maslina** sa područja Maslinade i uvale Valdanos čija starost je identifikovana 2015. godine od strane Laboratorije za anatomiju drveta i istraživanje prstena stabala, koja je dio Šumarskog fakulteta Univerziteta u Istanbulu.

U dijelu **analize arheoloških slojeva** poseban fokus je bio na **daljinskom istraživanju kulturnog pejzaža**:

- Obradi i analizi podataka iz LiDAR-a
- Aerointerpretaciji materijala iz 40-tih godine XX vijeka.

U dijelu izrade **karakterizacije pejzaža** primijenjen je **model procjene karaktera i kvaliteta pejzaža**, definisani su tipovi pejzaža i urađen katalog i procjena kvaliteta pejzažnih područja.

Nakon sprovedenih istraživanja realizovano je slijedeće:

- Analiza **osnovnih karakteristika i razvoja područja**
- Utvrđivanje **vrijednosti** kulturnog pejzaža
- Analiza **stanja, prijetnji i rizika**
- Definisane **smjernice i mjera zaštite vrijednosti**

Sadržaj Studije kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos je urađen na osnovu **Projektnog zadatka** koji je dat od strane nevladine organizacije MSJA – Dr Martin Schneider-Jacoby Association kao i na osnovu **Zakona o zaštiti kulturnih dobara**. Zakonom o zaštiti kulturnih dobara (čl. 90) je definisano da je Studija zaštite kulturne baštine „dokument kojim se obezbjeđuje zaštita, očuvanje i integracija kulturne baštine u okviru planiranja održivog prostornog razvoja“, kao i da Studija zaštite obavezno sadrži: 1) osnovne karakteristike i razvoj područja; 2) identifikaciju i opis vrijednosti kulturne baštine: kulturnih dobara, potencijalnih kulturnih dobara i svih zona koje imaju vrijednosti kulturnog pejzaža; 3) ocjenu stanja; 4) analizu rizika; 5) smjernice i mjere zaštite; 6) grafičke priloge na kojima su obavezno predstavljene vrijednosti kulturne baštine i mjere zaštite.

1.4.1. Daljinsko istraživanje kulturnog pejzaža

Daljinsko istraživanje predstavlja metod prikupljanja prostornih podataka putem sistema koji nijesu u direktnoj fizičkoj vezi sa prostorom, objektom ili pojavom koja se ispituje. Ovaj pristup obuhvata različite tehnike, između ostalog, aerosnimanje, satelitsko i radarsko snimanje, kao i modernu tehniku **laserskog skeniranja LiDAR (Light Detection and Ranging)**.

Ova tehnika predstavlja kontinuirano mjerenje trodimenzionalne vrijednosti tačaka (površina) što je svojevrsno prostorno skeniranje terena. Lasersko skeniranje može se podijeliti na: statičko lasersko skeniranje i dinamičko lasersko skeniranje. U okvirima dinamičkog laserskog skeniranja, od posebnog značaja za proučavanje predjela je lasersko skeniranje iz vazduha (eng. Airborne

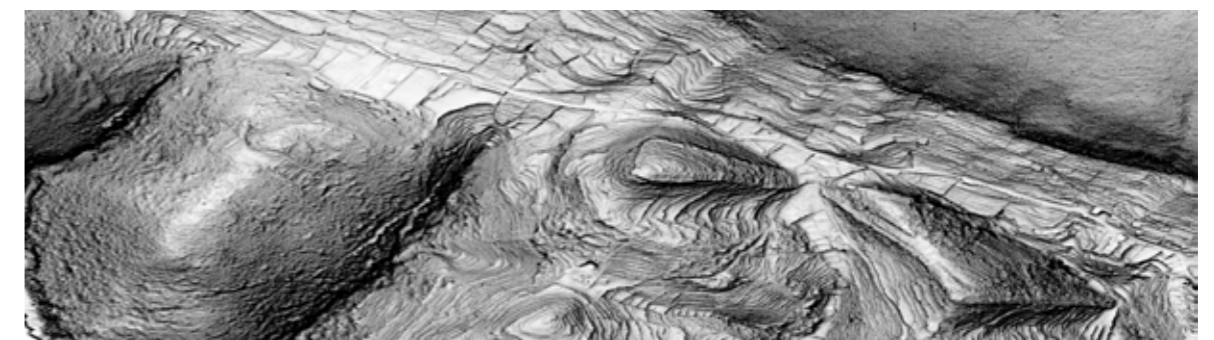
Laser Scanning – ALS). Termin ALS isključivo se koristi za leteće platforme poput: aviona, helikoptera i u novije vrijeme bespilotnih letjelica.

Prostorna rezolucija prikupljenih podataka zavisi od broja izmjerenih tačaka. Na osnovu rezultata laserskog mjerenja terena, može se kreirati digitalni model površina (DMP) odnosno digitalni model terena (DMT) u određenoj rezoluciji. ALS uvodi revoluciju na polju daljinskog istraživanja predjela i arheologije. Sposobnost ove tehnologije da prodre kroz vegetativni pokrivač i registruje ostatke na tlu, u potpunosti će promijeniti naše razumijevanje ljudskih aktivnosti u prostoru i vremenu.

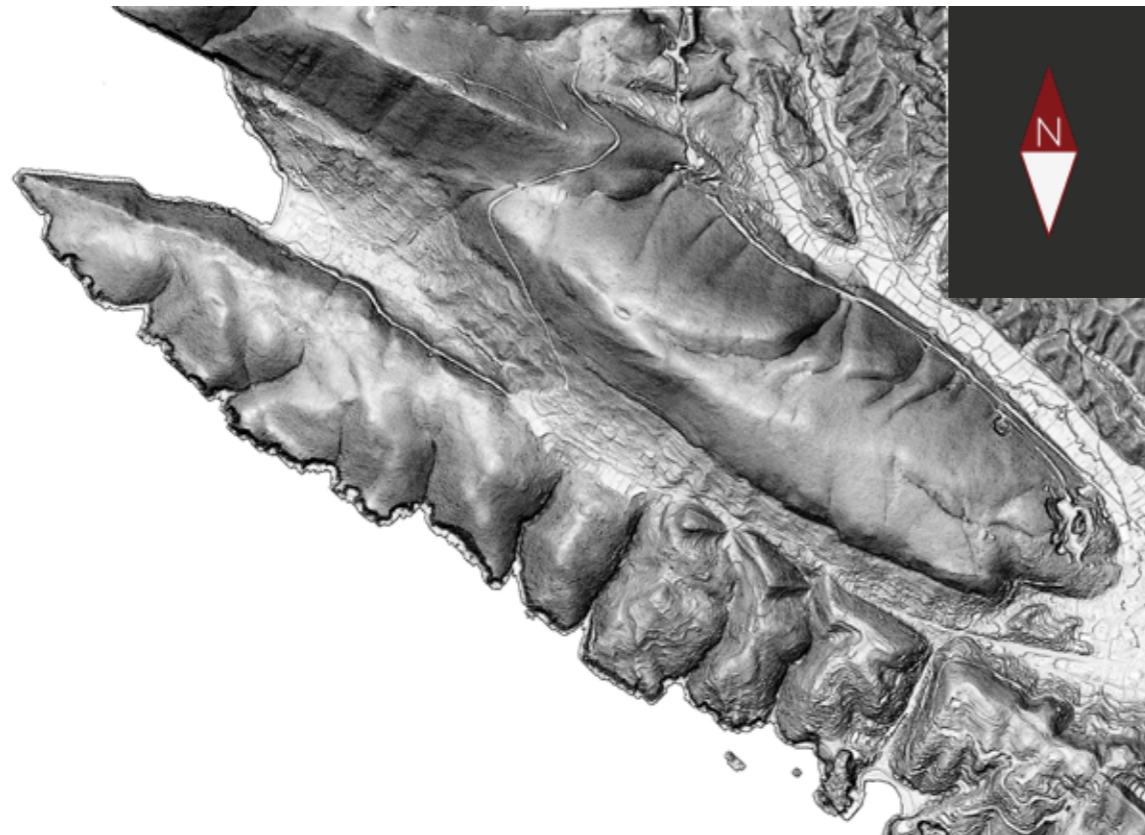
Vidljivo oblikovani predjeli nesumnjivo su lakši za prostornu interpretaciju, za razliku od predjela koji se nalaze pod gustom vegetacijom. Upravo područja bez vidljivih obilježja antropogenog uticaja mogu skrivati ostatke ljudskih aktivnosti koji ne mogu biti registrovani bez primjene ove tehnologije.

Uz pomoć računarskih algoritama, moguće je izvršiti preciznu klasifikaciju odaslanih laserskih impulsa. Na ovaj način, unutar klasifikovanog oblaka tačaka možemo razlikovati klase podataka (npr. tlo, građevine, vegetacija, vodene površi itd) koje zajedno reprezentuju cjelokupni prostor. **Filtriranjem klasifikovanog oblaka tačaka moguće je istaći visinske varijacije na terenu, odnosno ukloniti vegetaciju, objekte, infrastrukturu itd.** Proces morfološkog filtriranja od velike je važnosti u detekciji jer omogućava analizu mikrotopografije terena. Na ovaj način, **moguće je interpretirati strukturne ostatke na tlu koji su prekriveni vegetacijom.**

Specifičnost mediteranskog prostora, gdje kamen predstavlja osnovni građevinski materijal, omogućava apliciranje ALS tehnologije u otkrivanju antropogenih aktivnosti čija vizuelna identifikacija nije moguća interpretiranjem aerofotografija ili satelitskih snimaka. **ALS podaci Uprave za katastar i državnu imovinu Crne Gore potiču iz 2011. godine**, kada je izvršeno lasersko snimanje cjelokupne državne teritorije. Prostorna rezolucija snimanja iznosi min. 1 tačka po kvadratnom metru, što omogućava generisanje DMP i DMT visoke rezolucije. Dodatnom obradom, upotrebom **specijalizovanih informatičkih alata za vizuelizaciju ALS podataka, istaknute su visinske varijacije terena, čime je uvećana vidljivost strukturnih ostataka na tlu.** Odnosno, primjenom ove tehnologije, **precizno je definisan prostorni obuhvat terasa na kojima se nalaze zasadi maslina.**

Detalj vizuelizacije LiDAR podataka područja Maslinade, Izvor: Uprava za katastar i državnu imovinu 2011.

Vizuelizacija LiDAR podataka područja Maslinade, Izvor: Uprava za katastar i državnu imovinu 2011.

Aeroprospjeka predstavlja najstariji vid daljinskog istraživanja uopšte. Mnogi principi i postulati aeroprospjeka i aerointerpretacije poslužiće kao čvrsta osnova na kojoj će se kasnije razvijati druge tehnike u daljinskom istraživanju. **Aerofotografija**, kao što samo ime sugerira, podrazumijeva upotrebu letućih platformi za snimanje, odnosno fotografisanje tla.

Brojne arhive aerosnimanja, koje danas čuvaju desetine miliona aerofotografija, svjedoče o nekadašnjem tehnološkom napretku i njegovom nespornom uticaju na dalji razvoj aerointerpretacije u okvirima različitih naučnih disciplina. Postoje brojne i vrlo važne zbirke aerofotografija na svijetu. Za naše područje, od posebne je važnosti, **nedavno otkrivena arhiva Vojnogeografskog instituta u Firenci, Republika Italija.**

Italijansko vojno vazduhoplovstvo (Regia Aeronautica) vršilo je kontinuirano aerosnimanje Crnogorskog primorja, ali i susjednih područja o čemu, između ostalog, svjedoči i bogata arhiva aerofotografija susjedne Albanije za period između 1927. i 1942. godine. Italijanska uprava u Crnoj Gori, odnosno tzv. *Regionalna komisija za Crnu Goru*, 1942. godine je započela izradu topografske karte okupacione zone u razmjeri 1:25 000. Topografska karta je izrađena na osnovu tzv. austrougarskih vojnih premjera i topografske karte Kraljevine Jugoslavije u razmjeri 1:100 000. Kartografski sadržaj italijanskog topografskog premjera, prema dostupnim informacijama, dopunjen je korišćenjem **aerofotografija koje su načinjene tokom 1942. godine.**

Arhivskim istraživanjem ustanovljeno je da u Vojnogeografskom institutu u Firenci postoje **aerofotografije za područje Ulcinja i Valdansa.** Za potrebe ovog istraživanja, digitalizovano je ukupno **3 fotograma** u svrhu provjere kvaliteta aerofotografija. Karakteristike aerofotografija pokazuju zadovoljavajući kvalitet a načinjene su aerofoto kamerom Zeiss RMK 20/3030 u oktobru 1942. godine, brojne oznake: 173, 175 i 177. Na ovim aerofotografijama, **vidljivi su objekti, putne komunikacije, niz potencijalnih arheoloških lokacija i, što je najvažnije, omogućen je uvid u stepen terasiranja prostora Maslinade, što je nemoguće utvrditi interpretacijom aerosnimaka novijeg datuma.**

Uzimajući u obzir navedene tehnološke prednosti, možemo zaključiti da daljinsko istraživanje, posebno upotreba tehnologije kao što je ALS, postaje neizostavan alat u istraživanju predjela. Prepoznavanje najstarijih sastavnica predjela i njegova rekonstrukcija značajno unapređuje našu sposobnost objektivnije interpretacije i *analize*, otvarajući nove horizonte u istraživanju prošlosti predjela.

Aerosnimak područja uvale Valdansa i Maslinade, izvor: L'Istituto geografico militare (IGM) Firenze – Italia Regia Aeronautica Ottobre 1942

1.4.2. Karakterizacija pejzaža / model procjene karaktera i kvaliteta pejzaža

U dijelu izrade karakterizacije pejzaža primijenjen je model procjene karaktera i kvaliteta pejzaža kao integralni okvir kojim se objedinjuju sva prethodno prikupljena i analizirana znanja o prirodnim i antropogenim faktorima pejzaža. Kako se karakterizacije pejzaža mogu sprovesti na različitim nivoima, od nacionalne do lokalne, ovdje je primijenjen najniži lokalni nivo, u kojem se pejzažna područja izdvajaju na osnovu sljedećih kriterijuma: (1) mikro reljefni oblici (uvale, plaže, litice, obalne strane, djelovi udolina, padine brda itd), (2) geološka obilježja (krečnjak, fliš), (3) način korišćenja i pokrivač (aktivni i zapušteni maslinjaci, prirodni pokrivač, travnjaci, izgradnja). Svako izdvojeno područje je imenovano i to kroz koncepte pejzažnog područja i pejzažnog tipa. Pejzažno područje je geografski određeno područje pa mu je naziv zasnovan na toponimu,

dok je pejzažni tip generičke vrste i može se pojavljivati na više mjesta, a naziv mu za razliku od pejzažnog područja nosi informaciju o karakteru. Svakom pejzažnom području je opisan karakter tumačenjem na koji način kombinacija prirodnih, kulturnih i vizuelno doživljajnih obilježja čini prostor jedinstvenog identiteta i obilježja. Nadalje, za svako područje ocijenjeno je sljedeće: prirodni kvaliteti, kulturni kvaliteti, vizuelni kvaliteti i pritisci. Takođe, za svako područje priložene su fotografije i karte. Najzad, priloženo je šest karti: (1) karta pejzažnih područja, (2) karta prirodnih kvaliteta, (3) karta kulturnih kvaliteta, (4) karta vizuelnih kvaliteta, (5) kompozitna karta kvaliteta (6) karta pritiska.

Načelo procjene karaktera i kvaliteta je prepoznavanje područja jedinstvenog karaktera, zajedničkih obilježja, stanja i kvaliteta. S obzirom da se ovakve procjene primjenjuju na cjelokupni prostor i da prostor posmatraju kroz kombinaciju različitih faktora, one omogućavaju odmak perspektive s pojedinačnog elementa / obilježja / faktora na prostor kao cjelinu – time ukupna spoznaja o karakteristikama, kvalitetima i stanjima biva potpunija. U tom smislu, ovu podlogu treba koristiti za usmjeravanje očuvanja karaktera i kvaliteta te smanjenju i uklanjanju pritiska svakog evidentiranog područja. Takođe, ovakav okvir može biti značajna podloga za planiranje prostora i omogućuje monitoring ostvarenog, npr. u određenim periodima.

2. Zakonski okvir, prepoznata potencijalna kulturna dobra, dosadašnje istraživanja i studije

2.1. Zakonski okvir

Osnovni zakon koji tretira zaštitu kulturne baštine i kulturnih dobra u Crnoj Gori je **Zakon o zaštiti kulturnih dobara**. Međutim, imajući u vidu specifičnost kulturnog pejzaža, agrikulturnog predjela Ulcinjske maslinade, značajni su i **Zakon o zaštiti prirode** kao i **Zakon o maslinarstvu i maslinovom ulju**.

Zakon o zaštiti kulturnih dobara

Osnovni zakonski okvir za izradu Studije kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos je **Zakon o zaštiti kulturnih dobara** („Službeni list Crne Gore“, br. 049/10 od 13.08.2010, 040/11 od 08.08.2011, 044/17 od 06.07.2017, 018/19 od 22.03.2019).

Prema ovom Zakonu štite se „*kulturna dobra, kao valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa*“, a kulturno dobro je definisano kao „*svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je, utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja*.“

Prema Zakonu jedna od vrsta **nepokretnih kulturnih dobara** je i **lokalitet ili područje** kao „*zajedničko djelo čovjeka i prirode, koje je djelimično izgrađeno, dovoljno osobeno i homogeno da se može topografski definisati*“, među kojima je i **kulturni pejzaž**.

Takođe, isti Zakon prepoznaje i **nematerijalno kulturno dobro**, koje je „*ljusko umijeće, izražaj, vještina ili izvođenje, kao i predmet, rukotvorina, instrument ili prostor koji je sa tim povezan, koje zajednice, grupe i, u pojedinim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine*.“

Kulturna vrijednost kulturnog dobra „*utvrđuje se na osnovu istraživačkih nalaza i drugih relevantnih dokaza o svojstvima, značaju i osobenostima dobra i njihovom valorizacijom*.“

Kriterijumi za utvrđivanje kulturne vrijednosti dobra su:

- 1) autentičnost i integritet;
- 2) stepen očuvanosti;
- 3) jedinstvenost i rijetkost u okviru svoje vrste;
- 4) istorijski, umjetnički, naučni, arheološki, arhitektonski, antropološki, tehnički ili drugi društveni značaj.

U članu 90. Zakona o zaštiti kulturnih dobara je definisano da je **Studija zaštite kulturne baštine** „*dokument kojim se obezbjeđuje zaštita, očuvanje i integracija kulturne baštine u okviru planiranja održivog prostornog razvoja*“, kao i da Studija zaštite obavezno sadrži:

- 1) osnovne karakteristike i razvoj područja;
- 2) identifikaciju i opis vrijednosti kulturne baštine: kulturnih dobara, potencijalnih kulturnih dobara i svih zona koje imaju vrijednosti kulturnog pejzaža;
- 3) ocjenu stanja;
- 4) analizu rizika;
- 5) smjernice i mjere zaštite;
- 6) grafičke priloge na kojima su obavezno predstavljene vrijednosti kulturne baštine i mjere zaštite.

Sadržaj Studije kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos oslanja se na član 90.

Zakona o zaštiti kulturnih dobara. Cilj je da ona posluži kao osnova za moguću *Studiju zaštite kulturne baštine*, koju prema Zakonu izrađuje i donosi Uprava za zaštitu kulturnih dobara.

Zakon o zaštiti prirode

Zbog izuzetnih kulturno-istorijskih, pejzažnih, estetskih i ekoloških vrijednosti te značajne biološke raznovrsnosti, područje Maslinade Ulcinj sa uvalom Valdanos predloženo je za preventivnu zaštitu shodno **Zakonu o zaštiti prirode („Sl. list Crne Gore“ br. 54/16)**.

U članu 37. ovog Zakona je navedeno da:

- za područje za koje organ uprave, na osnovu stručnih analiza, procijeni da **ima svojstvo zaštićenog područja** ili je pokrenut postupak za stavljanje pod zaštitu tog područja donosi se akt o preventivnoj zaštiti područja;
- aktom o preventivnoj zaštiti područja određuje se upravljač područja za koje je donijet akt o preventivnoj zaštiti područja, mjere, uslovi zaštite i rok preventivne zaštite;
- Rok iz stava 3 ovog člana ne može biti duži od tri godine od dana donošenja akta o preventivnoj zaštiti područja;
- područje za koje je **donijet akt o preventivnoj zaštiti područja ili je pokrenut postupak za stavljanje pod zaštitu smatra se da je zaštićeno u smislu ovog zakona.**

Područje Maslinade Ulcinj sa uvalom Valdanos predloženo je za preventivnu zaštitu kao **predio izuzetnih odlika**. U članu 26. Zakona je navedeno da je predio izuzetnih odlika „*lokalitet kopna ili mora, odnosno kopna i mora, gdje je međusobno dejstvo ljudi i prirode tokom vremena oblikovalo prepoznatljive osobine lokaliteta sa značajnim estetskim, ekološkim i kulturnim vrijednostima, praćeno visokom biološkom raznovrsnošću*. U predjelu izuzetnih odlika **zabranjeno je vršiti radnje, aktivnosti i djelatnosti koje narušavaju obilježja zbog kojih je taj predio proglašen zaštićenim.**

Na osnovu člana 30. ovog Zakona, područje Maslinade Ulcinj sa uvalom Valdanos se razvrstava u **zaštićeno područje V kategorije**. Prema Zakonu, u V kategoriju „*spadaju područja gdje je dugotrajno međusobno djelovanje čovjeka i prirode proizvelo prepoznatljive i značajne ekološke, biološke, kulturne i estetske vrijednosti i gdje je očuvanje integriteta tog odnosa neophodno da bi se zaštitilo i održalo to područje, očuvala priroda i druge vrijednosti.*“

Zakon o maslinarstvu i maslinovom ulju

Prema **Zakonu o maslinarstvu i maslinovom ulju („Sl. list CG“, br. 45/2014 i 39/2016)** uređuje se prerada i stavljanje u promet plodova maslina i maslinovog ulja, kao i druga pitanja od značaja za razvoj maslinarstva u Crnoj Gori.

U članu 2. ovog Zakona je navedeno:

„**Maslinjaci, kao dobro od opšteg interesa, uživaju posebnu zaštitu** i koriste se pod uslovima i na način propisan ovim zakonom.

Maslinjak „Maslinada Valdanos“ u opštini Ulcinj, „*Stara maslina*“ u opštini Bar i „*Velja maslina*“ u opštini Budva imaju određeni nivo **zaštite** u skladu sa navedenim Zakonom i Programom posebne zaštite masline koji je donijet od strane Ministarstva nadležnog za poslove poljoprivrede na prijedlog naučne ustanove.“

U članu 14. ovog Zakona, definisane su i **zabrane u maslinjacima**:

- **sječa stabala masline**, sadnica, kao i njihovo oštećivanje, osim u slučaju sanitarne sječe uz saglasnost nadležnog Ministarstva;
- **presađivanje starih stabala na drugu lokaciju** bez odobrenja organa lokalne uprave nadležnog za poslove poljoprivrede, koje se izdaje u roku od 30 dana od dana podnošenja zahtjeva za presađivanje;

- **izgradnja stambenih objekata osim u slučaju rekonstrukcije i nadogradnje već postojećih objekata.**

Izuzetno od ovog člana, u maslinjacima se mogu graditi objekti koji su neophodni u procesu proizvodnje maslina.“

2.2. Prirodna baština

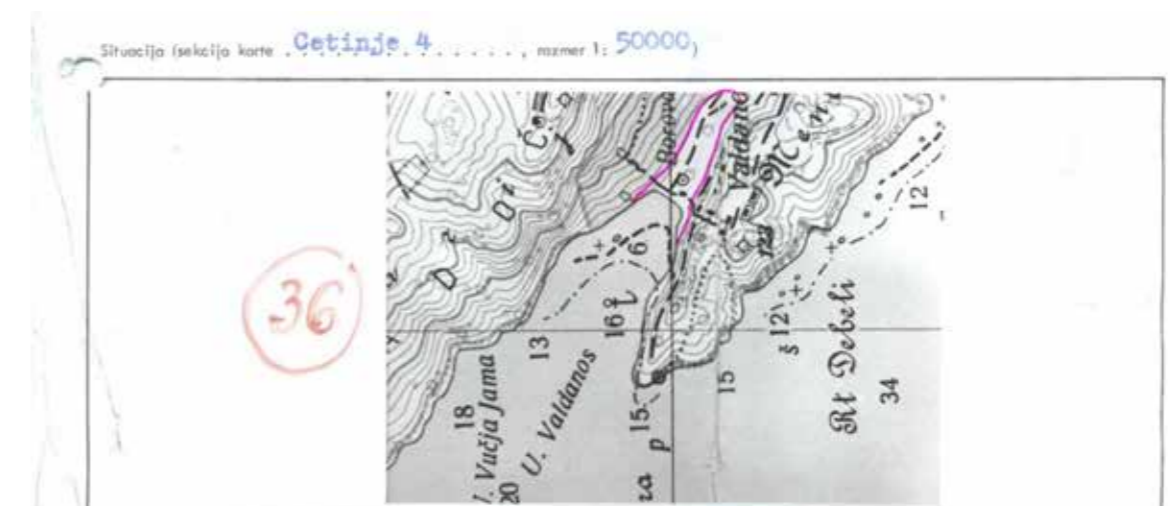
Plaža Valdanos

Plaža Valdanos koja se nalazi u uvali Valdanos, na oko 5 km sjeverozapadno od Ulcinja, zaštićena je **1968. godine** kao **spomenik prirode**¹, od strane Republičkog zavoda za zaštitu prirode.

Površina zaštićenog područja je 3.00 ha, iako za njega nije utvrđena i zvanično data granica. Revizija njene zaštite vodi se trenutno kao zaseban postupak kod Agencije za zaštitu životne sredine.

Plaža Valdanos je dugačka oko 1000 m, pokrivena je sitnim pijeskom i ima živopisnu okolinu sa većim rasadima agruma, a „*od Ulcinja je razdvaja velika gora, koja je svakako jedan od najljepših maslinjaka u zemlji.*“

U Anketnom listu za zaštićenu prirodnu baštinu (stanje na dan 31.12.1976) je navedeno: „*Plaža je udaljena oko 5 km od Ulcinja. Pristupačna je jedino s mora. Sa okolnim maslinjacima i zasadima agruma čini jedinstvenu cjelinu.*“

Anketni list za zaštićenu prirodnu baštinu (stanje na dan 31.12.1976)

Park prirode „Stari Ulcinj“

Segment obale i akvatorijuma uvale Valdanos, od rta Mavrijan do sjevernog kraja plaže Valdanos, zaštićen je i kao dio Parka prirode „Stari Ulcinj“.

„*Područje Parka prirode „Stari Ulcinj“ predstavlja integrisano obalno i morsko zaštićeno područje koje se prostire od južne strane Karastanovog rta na sjeveru, do sjevernog kraja plaže Valdanos na jugu, u kome se štite zaštićene i ekološki značajne morske i obalne vrste i staništa.*“²

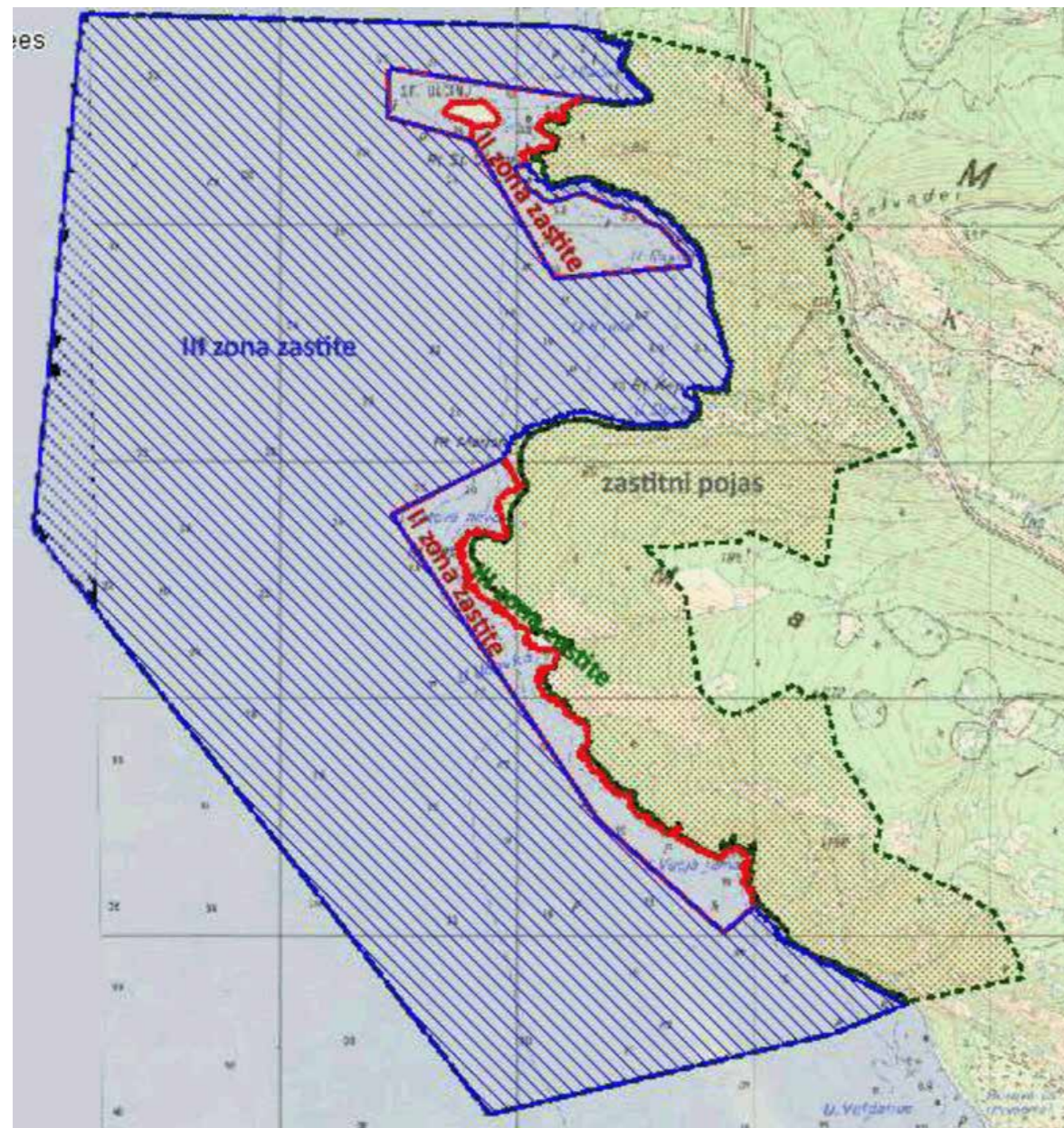
II (druga) zona zaštite ovog područja je i „*priobalna zona Mavrijana od rta Mavrijan do sjevernog kraja plaže Valdanos obuhvatajući rt Rep, uvalu Latova njiva, uvalu Udovica i uvalu Vučija jama.*“

III (treća) zona zaštite „*u kopnenom dijelu, prati obalnu liniju obuhvatajući morske klifove, stijene i padine velikog nagiba na potezu od Karastanovog rta do plaže Valdanos*“

¹ Web portal za nacionalno zaštićena područja <http://www.prirodainfo.me/>

² Odluka o proglašavanju zaštićenog područja Park prirode „Stari Ulcinj“, 2022.

Zaštitni pojas zaštićenog područja se „formira u kopnenom dijelu u obuhvatu koji je udaljen 500 m linearno u odnosu na administrativnu granicu zaštićenog područja“.

Granice i zone zaštite integrisanog obalnog i morskog zaštićenog područja „Stari Ulcinj“

Preventivna zaštita – Predio izuzetnih odlika „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj

Zbog izuzetnih kulturno-istorijskih, pejzažnih, estetskih i ekoloških vrijednosti, kao i značajne biološke raznovrsnosti, cijelo područje Maslinade Ulcinj sa uvalom Valdanos predloženo je za preventivnu zaštitu shodno Zakonu o zaštiti prirode, i to kao **predio izuzetnih odlika „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“** koji se svrstava u kategoriju V zaštićenih područja „u koju spadaju područja gdje je **dugotrajno međusobno djelovanje čovjeka i prirode proizvelo prepoznatljive i značajne ekološke, biološke, kulturne i estetske vrijednosti** i gdje je **očuvanje integriteta tog odnosa neophodno da bi se zaštitilo i održalo to područje, očuvala priroda i druge vrijednosti.**“³

³ Član 2 Prijedloga Odluke o stavljanju pod preventivnu zaštitu lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj

Stručnu analizu o potrebi preventivne zaštite lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj izradila je Agencija za zaštitu životne sredine u martu 2022. godine, a na osnovu nje je pripremljen Prijedlog Odluke o stavljanju pod preventivnu zaštitu lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ u opštini Ulcinj.

2.3. Prepoznata potencijalna kulturna dobra

Na prostoru Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos **ne postoje nepokretna kulturna dobra koja su formalno zaštićena** prema Zakonu o zaštiti kulturnih dobara.

Međutim, u okviru Studije zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade Prostorno-urbanističkog plana opštine Ulcinj iz 2016. godine prepoznati su kao **potencijalni arheološki lokaliteti uvala Valdanos i lokalitet Crkvica sa ostacima crkve**, a **uvala Valdanos** i kao **prostor sa izraženim ambijentalnim vrijednostima**. Takođe, među **objektima za koje se osnovano pretpostavlja da imaju kulturne vrijednosti** su i **Stare česme u Ulcinju** od kojih je **šest** na prostoru Maslinade i uvale Valdanos.⁴

Takođe, Uprava za zaštitu kulturnih dobara je 2020. godine **prihvatila Inicijative za uspostavljanje zaštite** tri česme na području opštine Ulcinj, od kojih se dvije **Begova česma i Javorova česma** nalaze na području Maslinade.⁵

Uz to, u okviru Ekspertskog priloga o podvodnoj kulturnoj baštini za potrebe izrade Studije zaštite za morsko zaštićeno područje Stari Ulcinj, **uvala Valdanos** je prepoznata kao **značajan lokalitet podvodne kulturne baštine**, imajući u vidu mnoštvo arheološkog materijala i istorijske izvore koji upućuju na izuzetan značaj ovog lokaliteta.⁶

2.4. Dosadašnja istraživanja i studije

Kulturna baština i kulturni pejzaž Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos do sada nijesu istraživani i obrađivani na sveobuhvatan i cjelovit način. Međutim, postoje studije i istraživanja koje u određenoj mjeri obrađuju i segmente kulturne i prirodne baštine Maslinade i uvale Valdanos.

Studija zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade Prostorno-urbanističkog plana opštine Ulcinj, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje, maj 2016.

Iako na prostoru Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos ne postoje nepokretna kulturna dobra koja su formalno zaštićena, u okviru Studije zaštite kulturnih dobara tretirani su i potencijalni arheološki lokaliteti, prostori sa izraženim ambijentalnim vrijednostima i objekti za koje se osnovano pretpostavlja da imaju kulturne vrijednosti.

Među **potencijalnim arheološkim lokalitetima** koji se nalaze na prostoru Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos su izdvojeni: lokalitet Crkvica sa ostacima crkve i uvala Valdanos.

„Lokalitet Crkvica – ostaci crkve, Valdanos“

U blizini svjetionika na rtu Mendra, na samoj strmoj obali mora, nalaze se ostaci arhitekture crkve manjih dimenzija. Lokalitet je poznat pod nazivom „Crkvica“. Južni zid crkve, očuvan u dužini oko 4, visine oko 1,2 m je dobro uočljiv (naročito sa mora), dok su ostaci apsida i sjevernog zida sakriveni, zarasli u gusto šiblje.⁷

⁴ Studija zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade Prostorno-urbanističkog plana opštine Ulcinj, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje, maj 2016.

⁵ Inicijative za uspostavljanje zaštite dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, UP/I 02-206/2020 od 06.07.2020.

⁶ Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini za potrebe izrade Studije zaštite za morsko zaštićeno područje Stari Ulcinj, dr Petra Zdravković, novembar 2020.

⁷ Studija zaštite kulturnih dobara, str. 24

Uvala Valdanos

Arheološki nalazi se javljaju na širokom prostoru južnog dijela uvale, od svetionika prema plaži, počivajući praktično od obale, jer se materijal nalazi i u priobalnom dijelu obraslom morskom travom, koji je zbog malih dubina pristupačan čak i ronionicima na dah. Pojedini primjerci svojim oblikom i fakturom ukazuju da možda pripadaju vremenu rimske dominacije, ali je materijal pretežno iz vremena kasnog srednjeg vijeka. Materijal je heterogen, ali preovlađuju keramički proizvodi.

I pored aktivnog bespravnog vađenja, u uvali je velika koncentracija arheološkog materijala. Uvala je nedovoljno istražena. Sprovesti istraživanja, od čijih će rezultata zavisiti dalji tretman.⁸

Uvala Valdanos je izdvojena kao lokalitet **podvodne kulturne baštine**:

„Posebnu specifičnost u smislu kulturnih vrijednosti, predstavlja podvodna kulturna baština, zaštićena odrednicama UNESCO-ve konvencije o zaštiti podvodne kulturne baštine, a koja obuhvata lokalitete: uvala Valdanos, Krš od Đerana, rijeka Bojana, parobrod Carola i parobrod Goritia.

Uvalu Valdanos valja izdvojiti, jer **pored podvodne kulturne baštine koju posjeduje**, a koja svjedoči o viševjekovnom korišćenju uvale za potrebe sidrenja, ona **posjeduje i izuzetne ambijentalne vrijednosti**, uzimajući u obzir ostatke crkve na rtu Mendra i **maslinjake, koji se prostiru duboko u zaleđe**.⁹

Takođe, uvala Valdanos je navedena i kao **prostor sa izraženim ambijentalnim vrijednostima**:

„U prostore sa izraženim ambijentalnim vrijednostima, izdvajaju se predjeli sa prepoznatim pejzažnim vrijednostima koji zavređuju pažnju, među kojima je i **kompleks Valdanos sa maslinadom „Olea Europea“**.¹⁰

U Studiji su navedeni i **Objekti za koje se osnovano pretpostavlja da imaju kulturne vrijednosti**, među kojima se nalaze i **Stare česme u Ulcinju**. Od istaknutih 11 česama njih 6 se nalaze na prostoru Maslinade i uvale Valdanos.

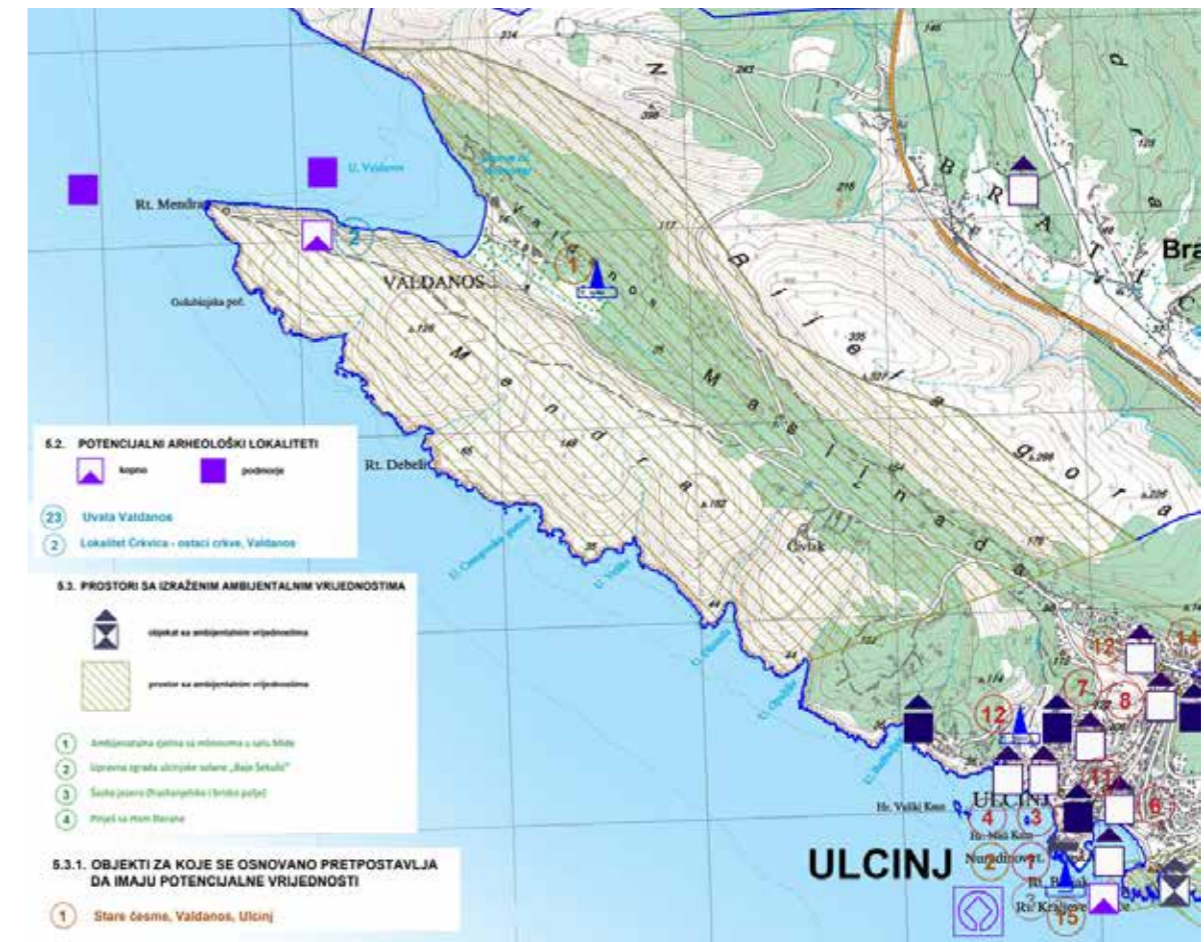
„Tokom razvoja ulcinjskog grada, naročito u osmanskome periodu, u gradu i okruženju podignuto je na desetine česama. S obzirom na činjenicu da je teritorijalni opseg Ulcinja definisan i okončan tokom XVII i XVIII vijeka, većina česama u Ulcinju je mogla biti podignuta tokom tog vremenskog perioda. Od sačuvanih se posebno ističu: Kroni Ballos/ Balova česma, **Kroni Dočit/ Dočina česma**, Kroni Shurdhujve/ Česma porodice Šurla, Kroni Malush Riza Resulit/ Česma Maljuša R. Resulovog, **Kroni Mustafait/ Mustafina česma**, **Kroni Begut/ Begova česma**, **Kroni Bashbylykut/ Bašbuljukova česma**, Kroni Ujk/ Vuk Česma, Kroni Pashes/ Pašina česma, **Kroni Čnarit/ Brijestova česma**, **Kroni Deraterve/ Česma pomoraca**, Kroni Kalase/ Starogradska česma.¹¹

8 Studija zaštite kulturnih dobara, str. 34

9 Studija zaštite kulturnih dobara, str. 24

10 Studija zaštite kulturnih dobara, str. 37

11 Studija zaštite kulturnih dobara, str. 39

Kulturna baština i kulturna dobra u obuhvatu PUP opštine Ulcinj, Studija zaštite

Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini za potrebe izrade Studije zaštite za morsko zaštićeno područje Stari Ulcinj, dr Petra Zdravković, novembar 2020.

Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini za potrebe izrade Studije zaštite za morsko zaštićeno područje Stari Ulcinj rađen je u okviru GEF projekta „Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore“. U okviru ovog priloga, **uvala Valdanos** je posebno istaknuta kao **kulturna baština podmorja**.

„Uvala Valdanos svojom pozicijom i orijentacijom omogućavala je siguran zaklon u slučaju jakog južnog vjetrova ili bure čak i većim brodovima. Dubina unutar uvale doseže 21 m, a zabilježeno je prisustvo intenzivnih morskih struja. Morsko dno dominantno je pješčano, prekriveno posidonijom (Montenegrin Maritime Archaeology Rescue Project). Ipak, **sigurni podaci o ovom lokalitetu postoje tek iz srednjovjekovnog perioda, kada je u Valdanosu bila glavna luka ulcinjskih gusara, mada pojedini otkriveni fragmenti keramike ukazuju i na postojanje materijala iz rimskog perioda**. Tako nam istorijski izvori govore i o velikom pomorskom sukobu, odnosno potapanju gusarske flote na sidru 1760. godine od strane skadarskog vezira Mehmeta Bušatlije. Takođe, krajem 19. vijeka u uvali su potonuli italijanska trabakula Salamone, turska trabakula Azerti Alija i crnogorske trabakule Bahrije i Corriere Skutarino. **Velika količina pokretnog arheološkog materijala konstatovana je u površinskim slojevima pješčanog dna uvale**. Primjeri materijala koji se danas nalaze u privatnim zbirkama u najvećem broju slučajeva neoštećene ili im nedostaju samo neznatni djelovi. Arheološki nalazi koncentrišu se mahom na prostoru južnog dijela uvale, od svetionika prema plaži, ali i u priobalnom dijelu obraslom morskom travom (Karović, 2001: 67). Zahvaljujući marljivom pristupu Gordane Karović privatnim zbirkama, pojedini primjerci kroz publikacije i dokumentaciju dostupni su javnosti. Među heterogenim materijalom preovlađuju

keramički proizvodi – krčazi, oinohoe, lonci, pitosi, plići i dublji gledosani tanjiri i zdjele ukrašeni geometrijskim i biljnim ornamentima, koji se mogu vezati za proizvodnju italijanskih keramičarskih radionica u vremenu od 14. do 17. vijeka, te turske lule iz 18. vijeka. Osim keramičkih, brojni su **nalazi staklenih boca** izrađenih od svjetlozelenog, bijelog i mrkog stakla.¹²

„Svakako lokalitet od najvećeg značaja u zoni i njenoj neposrednoj okolini predstavlja **uvala Valdanos**. Crna Gora ne broji mnogo poznatih podvodnih lokaliteta iz perioda poznog srednjeg vijeka. Mnoštvo arheološkog materijala i istorijski izvori upućuju na izuzetan značaj ovog lokaliteta, naročito u periodu od 14. do 17. vijeka. S druge strane, ostaci antičkog perioda u okviru rimske vile u Kručama, te pokretnog ali oštećenog materijala u okolini ostrva Stari Ulcinj, kao i tragovi struktura i materijala na samom ostrvu, govore o intenzivnim aktivnostima koje su se na ovom području odvijale još od prvih vjekova nove ere.¹³

Uz navedeno, istaknut je i značaj kulturne baštine uvale Valdanos na kopnu: „Uvala Valdanos pored podvodne kulturne baštine koju posjeduje, a koja svjedoči o viševjekovnom korišćenju uvale za potrebe sidrenja, posjeduje i izuzetne ambijentalne vrijednosti, uzimajući u obzir ostatke crkve na rtu Mendra, ali posebno maslinjake, koji se prostiru duboko u zaleđe. Tradicionalni uzgoj maslina viševjekovno su odličje ovog područja, o čemu svjedoče i masline Valdanos, neke od njih stare i više stotina godina.¹⁴

Istraživački nalaz dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju, Tanja Vujović, Nela Čvorović, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje, septembar 2020. godine

U julu 2020. godine g. Sami Flamuri iz Ulcinja je podnio Upravi za zaštitu kulturnih dobara **Inicijativu za uspostavljanje zaštite dobara Begova (Kroni i begut), Javorova (Kroni činart) i Vuk česma (Kroni ujk) u Ulcinju**, i dostavio foto i grafičku dokumentaciju.

Na osnovu **Istraživačkog nalaza** rađenog za potrebe ove inicijative (UP/I 02-206/2020-1 od 10.09.2020) utvrđeno je da „predmetna materijalna dobra **predstavljaju autentična svjedočanstva istorije, kulture i tradicije Ulcinja. Begova česma, Javorova česma i Vuk česma su arhitektonska dobra za vodosnabdijevanje sa istorijskim, arhitektonskim, etnografskim, ambijentalnim, pejzažnim i heraldičkim značajem i osobenostima.**“

Uprava za zaštitu kulturnih dobara je na osnovu navedenog **prihvatila inicijative za uspostavljanje zaštite.** „Na taj način su se stekli uslovi za sprovođenje navedenog člana 19, kao i članova 23. i 24. Zakona o zaštiti kulturnih dobara i Pravilnika o bližim kriterijumima i postupku za utvrđivanje kulturne vrijednosti kulturnog dobra („Sl. list CG“ br.41/11).¹⁵

Konačni izvještaj „Identifikacija starosti uzoraka stabala crnogorskih maslina za registraciju“, dr Nesibe Köse i H. Tuncay Güner, mart 2015.

Tokom 2014. godine izvršena je analiza starosti uzoraka maslina sa područja opština Ulcinj i Bar od strane Laboratorije za anatomiju drveta i istraživanje prstena stabala, koja je dio Šumarskog fakulteta Univerziteta u Istanbulu. Rezultati ovog istraživanja, koje su pripremili dr Nesibe Köse i H. Tuncay Güner, predstavljani su u Konačnom izvještaju "Identifikacija starosti uzoraka stabala crnogorskih maslina za registraciju".

Sa teritorije opštine Ulcinj analizirano je 25 maslina, koje su bile odabrane od strane lokalnog stanovništva. Od 25 analiziranih maslina, **15 se nalazi na području Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos.** Najstarija maslina na ovom prostoru se nalazi u zoni Anamalit, i približne je starosti

12 Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini, str. 2

13 Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini, str. 3

14 Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini, str. 2

15 Predmet: Inicijative za uspostavljanje zaštite dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju, UP/I 02-206/2020 od 06.07.2020.

1892 godine¹⁶, dakle, datuje se u 122. godinu II vijeka nove ere. Na prostoru Bašbuljuka nalaze se dvije masline koje su stare preko 1000 godina. Maslina koja je u vlasništvu Edina Buzukua približno je stara 1314 godina, dakle, datuje se u 700. godinu tj. sami početak VIII vijeka, dok druga, koja je u vlasništvu Maskut-Fatmir Sadikua, je približne starosti 1124 godine, dakle, datuje se u 890. godinu tj. kraj IX vijeka. Većina ostalih analiziranih maslina, koje se nalaze uglavnom u centralnoj zoni Maslinade, oko Begove česme i uz put Ruga per bišti, starosti su preko 600 godina, do 900 godina, dakle, iz perioda od XII do XV vijeka.

16 Procjena starosti je računata 2014. godine kada je rađena analiza. Za procjenu starosti korišćena su dva metoda. Prema jednom, starost je 1778 godina, a prema drugom 2005 godina, tako da je srednja vrijednost 1892 godine.

3. Međunarodni okvir – kulturni pejzaž, poljoprivredni pejzaž, terasasti pejzaži

Polazeći od toga da **kulturna baština** „obuhvata sve vidove životne sredine nastale interakcijom čovjeka i prostora tokom vremena“¹⁷, **kulturni pejzaž** predstavlja najširu i najobuhvatniju kategoriju kulturne baštine. Kulturni pejzaži predstavljaju „**kombinovana djela prirode i čovjeka**“. Prvi međunarodni dokument koji je prepoznao kulturni pejzaž kao vrstu kulturne baštine je UNESCO-va Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, čije su Operativne smjernice za implementaciju dopunjene 1992. godine, uvođenjem pojma „kulturni pejzaž“. Pojam kulturni pejzaž obuhvata raznovrsnost ispoljavanja interakcije između ljudi i njihovog prirodnog okruženja.

Prepoznate su tri osnovne kategorije kulturnog pejzaža: namjerno oblikovani, organski razvijeni i asocijativni pejzaž. **Organski razvijeni pejzaž** „je rezultat prvobitnih društvenih, privrednih, administrativnih, i/ili vjerskih zahtjeva, a sadašnji oblik je razvio povezivanjem sa svojim prirodnim okruženjem i kao odgovor na to okruženje. Ovi pejzaži odražavaju taj razvojni proces u svom obliku i obilježjima svojih komponenti.“ On može biti reliktni (ili fosilni) ili **kontinuirani pejzaž** „koji još uvijek ima aktivnu društvenu ulogu u savremenom društvu, usko povezanu s tradicionalnim načinom života, i čiji proces razvoja još uvijek traje. U isto vrijeme, on pokazuje značajne materijalne dokaze svog razvoja tokom vremena.“¹⁸

Poljoprivredni ili agrikulturni pejzaži pripadaju kategoriji organski razvijeni pejzaža, koji su rezultat privrednih aktivnosti. Mnogi od njih su kontinuirani pejzaži, koji još uvijek imaju aktivnu ulogu. „Poljoprivredni pejzaži su svjedočanstvo duge istorije interakcije ljudi i zemljišta; to su često jedinstveni primjeri zajedničkog života ljudi i prirode i njihovog međusobnog uticaja. Oni pokazuju bogatstvo raznovrsnosti kulture i pejzaža, sisteme održivog korišćenja zemljišta i u nekim slučajevima svakodnevnu borbu ljudi za opstanak u ekstremnim klimatskim i životnim uslovima.“¹⁹

„Uklesivani u zemljinu površinu tokom hiljada godina i vjekova, preživjeli tragovi različitih faza poljoprivredne aktivnosti, ponekad su jedva vidljivi, a ponekad su zaista upečatljivi. **Najupečatljivija od ovih područja su možda terasasta polja koja se mogu naći širom svijeta**, na Dalekom istoku, u Africi, Andima i svuda oko bazena Sredozemnog mora, sa pirinčanim poljima i vinogradima, od kojih su neka upisana i na Listu kulturnih pejzaža. **Klasični i svuda zastupljeni potporni zidovi, izrađeni u tehnici suvozida, mogu izgledati skromno, ali i izuzetno impresivno, naročito kada su oblikovali cijele pejzaže.**“²⁰

Terasasti pejzaži, formirani kao rezultat agrikulturnih djelatnosti na terenima u nagibu, predstavljaju jedan od najkarakterističnijih primjera kulturnih pejzaža a time i kulturne baštine. Terasasti pejzaži su jedna od osnovnih karakteristika Mediterana, koji su na ovom prostoru građeni i trajali vjekovima i milenijumima. Arheološki nalazi o suvozidnim terasastim pejzažima na Mediteranu sežu u bronzano doba.²¹ Najvažnija građanska inicijativa za zaštitu, očuvanje i promociju terasastih pejzaža širom svijeta je **Međunarodna alijansa za terasaste pejzaže (ITLA)**. ITLA je osnovana u Mengzi, provinciji Junan u prefekturi Red River (Honghe) u Kini, u novembru 2010. godine, od strane entuzijasta i vizionara koji su se tamo sastali na Prvoj svjetskoj konferenciji o terasastim pejzažima.²²

17 Okvirna konvencija Savjeta Evrope o vrijednosti kulturne baštine za društvo – Faro konvencija, 2005

18 UNESCO, Operativne smjernice za primjenu Konvencije o Svjetskoj baštini

19 World Heritage, broj 69, 2013, <https://whc.unesco.org/en/review/69/>

20 Kishore Rao, World Heritage, broj 69, 2013, <https://whc.unesco.org/en/review/69/>

21 Jacques du Guerny, Lee-Nah Hsu (2010) First Terraced Landscape Conference

22 International Terraced Landscapes Alliance (ITLA), <https://www.itla.si/>

4. Osnovne karakteristike i razvoj područja Ulcinjske Maslinade i uvale Valdanos

4.1. Prirodne karakteristike

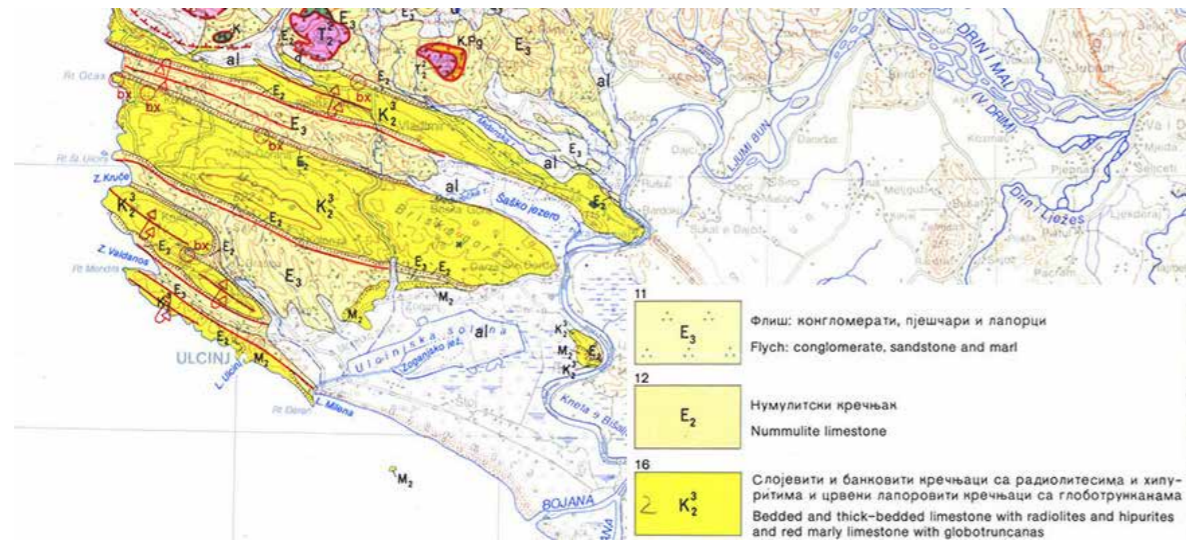
Izvod iz topografske karte, Geoportala Uprave za katastar i državnu imovinu

Ulcinjaska maslinada, na albanskom **Ullishta e Ulqinit**, je **maslinjak, maslinova šuma** koja se pruža sjeverozapadno od Ulcinja, u dužini od oko 4 km, u pojasu širine od 400-1200m, do **uvale – zaliva Valdanos**. Uvala Valdanos je zaliv koji je nastao prilikom podizanja linije mora nakon posljednje glacijacije, kada je donji dio uvale potopljen. Uvala je morem udaljena 4 nautičke milje sjeverozapadno od Ulcinja.

Cijelu ulcinjsku obalu karakteriše ređanje niza brda (bila) koja se postepeno uzdižu ka Rumiji, čiji **pravac pružanja je dinarski sjeverozapad – jugoistok**. Između ovih **brda, izgrađenih od krednih kračnjaka**, nalaze se **udoline** i polja, izgrađena od marinskih eocenskih sedimenata i aluvijalnih nanosa (slojeviti pločasti pješčari, konglomerati, laporci i gline)²³ – zone **fliša**.

Na geološkoj karti Crne Gore, jasno je vidljiva razlika između prostora Maslinade koja pripada **zoni fliša** (E3 – Fliš: konglomerati, pješčari i laporci) dok su Mendra, Bijela gora i Mavrijan **zone krečnjaka** (K32 – Slojeviti i bankoviti krečnjaci sa radiolitesima i hipuritima i crveni laporoviti krečnjaci sa globotruncanama, E2 – Numulitski krečnjak).

23 Radojičić 2008, str. 75

Izvod iz Geološke karte Crne Gore (1985)

Valdanos je uska, duboka uvala na čijem dnu se nalazi šljunkovita plaža od krupnijih oblutaka. Uvala Valdanos ima oblik uske potkovice i zaštićena je na krajevima sa dva rta krečnjačkog sastava, sa sjeveroistočne strane **rt Rep (Bišti)**, odnosno Mavrijan, i jugozapadne **rt Mendra**. Uvala je sa obje strane **ograđena padinama krečnjačkih grebena**, na jugu, prema otvorenom moru, **Mendre** (162 m) a na sjeveru, prema kopnu, **Radoča** (378 m) i **Mavrijana** (389 m)²⁴ na koje se nastavlja **Bijela gora** (327 m).

Dakle, prostor **Maslinade** je flišna udolina koja se nalazi između krečnjačkih brda Mendre ka moru, i Radoča, Mavrijana i Bijele gore ka unutrašnjosti. Napominjemo da se u Radoč nalazi na topografskim kartama iz prve polovine XX vijeka, dok se na topografskim kartama iz sedamdesetih godina XX vijeka i novijim kartama zona Radoča i Mavrijana naziva jedinstvenim imenom, i to pogrešno – Marijan umjesto Mavrijan.

Izvod iz karte na kojoj su jasno odvojeni Radoč i Mavrijan, karta rađena na osnovu karte Vojno geografskog instituta Kraljevine S.H.S. iz 1928, a prema karti iz 1925.

Uvala Valdanos je zbog svog položaja i orijentacije dobro **zaštićena od južnih vjetrova** i zbog toga je predstavljala veoma pogodnu **prirodnu luku** u neposrednoj blizini grada Ulcinja.

Na samom kontaktu krečnjaka sa nižim flišnim sedimentima, javljaju se brojni **izvori**, koji su u zimskom periodu bogati vodama, pa se od njih formiraju brojne rječice i potoci. Kraški karakter područja doprinosi tome da postojeći potoci periodično presušuju, odnosno da se u vrijeme intenzivnih padavina pretvaraju u snažne bujice. Većina vodotoka na području opštine Ulcinj, svrstava se u kategoriju bujica, sa veoma izraženim erozivnim djelovanjem. Među **bujičnim slivovima** i padinama na prostoru Ulcinja, izdvojen je i Valdanos, čija površina sliva iznosi 2,89 km², a površina sliva pod erozijom 0,27 ha, dok je količina nanosa 50 km².²⁵ **Bujični tok Valdanos** se pruža sredinom udoline u dužini od oko 1600 m u pravcu jugoistok-sjeverozapad, a u more se uliva otprilike na sredini plaže Valdanos.

Uz glavni bujični tok Valdanos, u Maslinadi postoje i **brojni kraći bujični tokovi**, koji se slivaju sa padina Bijele gore i Mavrijana, pružaju se u pravcu sjeveroistok-jugozapad, upravo na pravac pružanja udoline, i nastavljaju se dalje kroz jaruge do mora.

Maslinada se proteže udolinom od uvale Valdanos do Ulcinja. Udolina ima donji niži dio koji se nastavlja na plažu Valdanos i prati bujični tok Valdanos. Udolina je u blagom padu ka moru, i u gornjoj zoni u kojoj se nalazi izvor bujičnog toka doseže visinu od oko 60 m. Maslinada se prema sjeveru i jugu penje padinama brda koja okružuju udolinu, sve do zone spoja fliša i krečnjaka. Maslinada se pruža južnim padinama Mavrijana, do visine od oko 120 m, a u manjoj mjeri i sjevernim padinama Mendre, do visine od oko 60 m.

Iznad izvora bujičnog toka, visina udoline se naglo podiže, tako da se cijeli istočni dio udoline, u kome je centralni dio Maslinade, nalazi na visini od okvirno 110 do 120 m. Maslinada se i u ovoj zoni prema sjeveru penje padinama Bijele gore, do zone spoja fliša i krečnjaka, do maksimalne visine od oko 180 m. U ovoj zoni sa južne strane Maslinada obuhvata padine Mendre, Čivlaka, Bašbuljuka i Glavice, sve do Meterizi iznad Ulcinja, kao i djelimično jaruge između njih. Takođe, u ovoj zoni Maslinada u potpunosti obuhvata brdo Bašbuljuk, sa dva vrha 161 m i 130 m, i proteže se sve do morske obale. U prošlosti su maslinjaci obuhvatali u potpunosti i brdo Glavicu i Meterizi, ali su sada zbog urbanizacije površine pod maslinama u ovim zonama očuvane samo u segmentima.

Poprečni presjek kroz Maslinadu (Mavrijan, udolina, Mendra), u izgledu su Bijela gora i centralni dio Maslinade, pogled ka istoku

5. Istorijski razvoj

„**Grad Ulcinj** je smješten uz morsku obalu, na veoma lijepom položaju, sa veoma plodnim i obilnim područjem **maslinjaka** i mnoštvom drugih stabala sa raznim voćkama.“ (Izveštaj i opis Skadarskog sandžakata, Marian Bolica, 1614. godine)

„*Omiljeno mjesto za vezove je Valdanos. Ono što je Gruž za Dubrovnik, Valdanos je za Ulcinj. Valdanos nudi veću sigurnost zato što je dobro zaklonjen od južnog vjetrova.*“ (Luke Crne Gore, Ernesto Tergesti, 1881)

Ulcinjaska maslinada i uvala Valdanos su **prostorno i funkcionalno povezane sa gradom Ulcinjem**, pa je istorijski razvoj ovog područja neophodno posmatrati u odnosu na istorijski razvoj Ulcinja.

5.1. Istorijski tokovi na području Ulcinja

Ulcinj se nalazi na prirodno isturenom i strateški značajnom položaju. Iako postoje pretpostavke da je područje Ulcinja bilo naseljeno tokom neolita, prvobitno naselje, **ilirsko-grčki** polis ili emporion (manje trgovište), nastalo je vjerovatno **krajem V ili početkom IV vijeka prije nove ere**. To potvrđuju arheološki ostaci segmenata bedema rađenog u kiklopskoj tehnici, kao i kameni žrtvenik pronađen u Starom gradu kojeg je zajednica kemenorezaca posvetila boginji Artemidi. U antičkim izvorima, navodi se da se Ulcinj prvobitno zvao **Colchinium**, jer su ga navodno osnovali Kolhiđani. Zbog položaja koji je imao u ilirskom periodu, Ulcinj je bio jedno od najvećih piratskih i gusarskih žarišta. Rimljani su preduzeli prvi rat protiv Ilira, upravo sa ciljem sprečavanja ilirske piraterije na Otrantskim vratima.

U **rimskom** periodu, Ulcinj je *oppidum* – utvrđeni grad rimskih građana. Negov prvi pomen u pisanim izvorima, kao **Olcinium**, vezan je za 168. godinu prije nove ere, kada je vođen posljednji ilirsko-rimski rat.

U periodu ranog hrišćanstva, na osnovu ostataka jedne manje crkve, može se pretpostaviti da je **obnovljen za vrijeme vizantijskog cara Justinijana**, kada vjerovatno postaje i episkopski grad. Tokom srednjeg vijeka, Ulcinj se pominje kao *Helcynio*, *Ulcini* (1076), *Ulcignum* i *Dulcignum* (1089), *Лцинь* (1216) i *Оцинь*.

Tokom **XI vijeka**, Ulcinj je pripadao dukljanskim **vladarima iz dinastije Vojislavljevića**. **Od 1183.** godine, nalazio se **u sastavu države Nemanjića**. Od druge **polovine XIV vijeka**, u Ulcinju su **stolovali Balšići**. Nakon smrti Balše III – **1421.** godine, grad je pripao Veneciji – **Mletačkoj republici**. Od **1572.** godine, Ulcinj se nalazi u okviru **Otomanskog carstva**. Od **1880.** godine, Odlukama Berlinskog kongresa, pripada **Crnoj Gori**. Početkom XX vijeka, od **1918.** godine Ulcinj je u sastavu **Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca** tj. **Kraljevine Jugoslavije** od **1929.** godine. Nakon Drugog svjetskog rata, od **1945.** godine, grad je u sastavu **Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije SFRJ**, a od **2006.** godine, sa obnovom nezavisnosti, u okviru **Crne Gore**.

Gravira Ulcinja - Dulcigno, Giovanni Francesco Camocio, oko 1574. god.

5.2. Valdanos i Maslinada u praistoriji i antičkom periodu

Na području Valdanosa, zasad nijesu dokumentovani tragovi starijeg ili mlađeg kamenog doba, što proizlazi iz ograničenog obima arheoloških istraživanja na tom području. Uprkos nedostatku arheoloških nalaza u stratigrafskom kontekstu, postoji opravdana **pretpostavka da je šire područje Valdanosa bilo naseljeno tokom neolita**. Jedan od rijetko poznatih nalaza koji budi znatiželju je glačana alatka s sječicom od serpentinita (?), pronađena u naselju Kruti, a okvirno datovana u neolit (Čitaku 2023, 13). Važno je napomenuti da preciznije datovanje ovakvih nalaza predstavlja izazov, jer se slične alatke mogu pronaći i u kontekstima metalnih razdoblja. Ovaj poseban primjerak glačane alatke, prema funkcionalnoj i tipološkoj analizi, može se identifikovati kao perforirana čekić-sjekira listolikog oblika. Proksimalni kraj s tjemnom je zaobljen, a karakteristika koja privlači pažnju je cilindrični usadnik namijenjen drvenoj dršci.

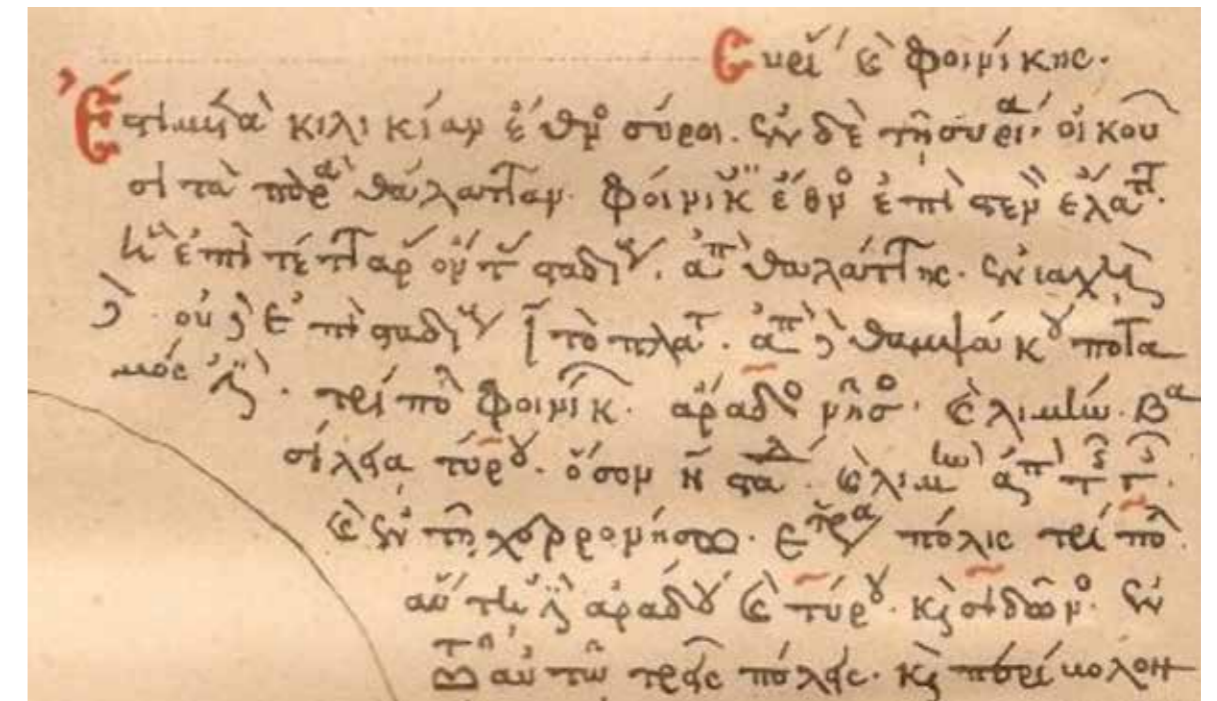
Informacija koja privlači posebnu pažnju odnosi se na postojanje djelimično potopljene pećine s prikazima na stijeni, poznate kao Vezirova brada. Ova pećina smještena je između Rta Mendra i Golubinjske pećine na otvorenom moru. Iako trenutno nemamo potvrdu o postojanju stijenskih prikaza, eventualna tačnost ove informacije mogla bi pružiti izuzetno vrijedne uvide u samu prirodu ovog lokaliteta. Međutim, valja uzeti u obzir i mogućnost greške u unakrsnom citiranju izvora. Postoji vjerovatnoća da Vezirova brada koja se navodi u bibliografiji pripada drugom geografskom području (Vujičić 1986; Hadžibrahimović 2013). Stoga bi bilo nužno dodatno istraživanje i potvrda kako bismo utvrdili tačnost ove intrigantne informacije.

Prvi bolje percipirani kulturni predio na ovim prostorima javlja se **početkom bronzanog doba**, kada se javljaju i prve monumentalne konstrukcije (prvenstveno kamene grobne humke) koje sugerišu potpuno drugačije kulturne i funkcionalne prakse organizacije življenja i obilježavanja prostora nego u prethodnim periodima, naročito neolita. Međutim, šire **područje Val-**

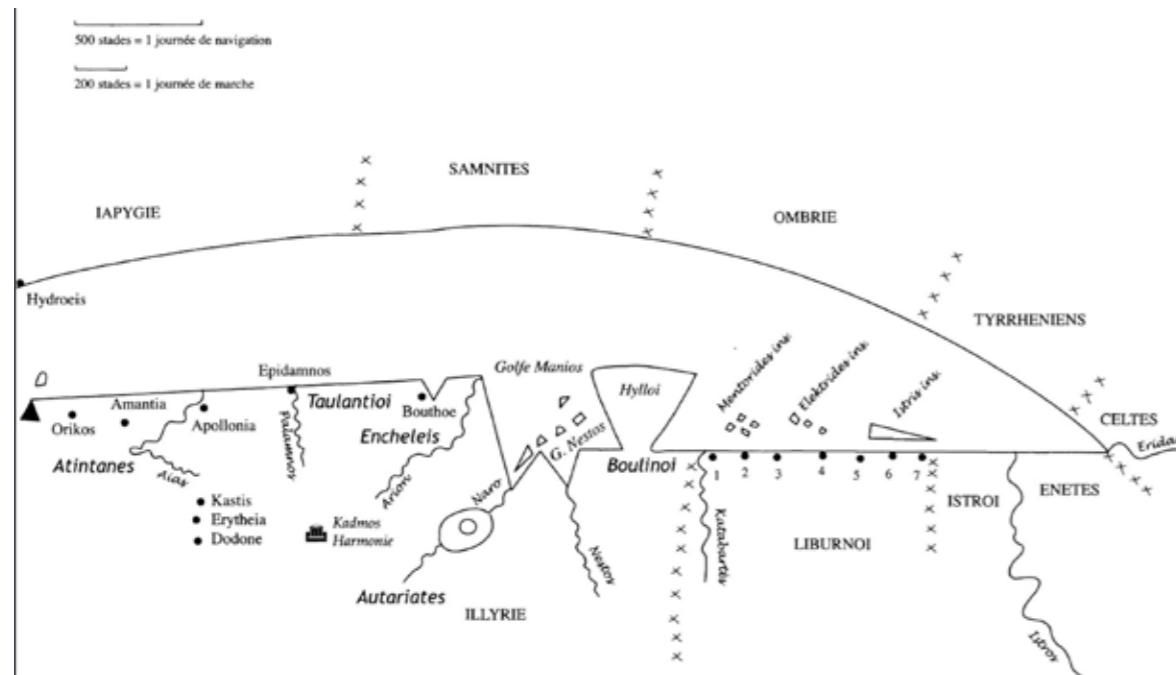
danosa odlikuje se odsustvom tumula i gradinskih utvrđenja u mjeri koja izaziva znatiželju i postavlja pitanja o specifičnostima ovog prostora.

Prve vijesti o **istočnoj obali južnog Jadrana u antici** vezujemo za grčku tradiciju mitske geografije koja je konstrukt pjesničke imaginacije i direktnih zapažanja grčkih pomoraca i trgovaca. Tako mit o Kadmu i Harmoniji predstavlja jedinstvenu poveznicu ovog prostora i antičkog svijeta, pa se može reći da crnogorska obala dobija na važnosti i za grčku mitologiju uopšte.

Početkom mlađeg željeznog doba, u antičkim izvorima se javljaju prvi podaci o **ilirskim plemenima** koja su nastanjivala prostor južnog Jadrana. Najstarije vijesti o ovom dijelu jadranske obale donosi **Pseudo - Scylax** u pomorskom itineraru, odnosno **Periplu**. Ovaj geografski traktat **iz druge polovine IV vijeka prije n.e.** predstavlja zapravo portolan, odnosno peljar (pilot) koji je bio namijenjen pomorcima za plovidbu Sredozemljem (Martinović 1966, 107) ali i Crnim morem. Iako je do nas ovaj tekst došao znatno korumpiran, pored osnovnih opisa plovidbe, ovaj vodič donosi važne podatke o topografiji pojedinih ilirskih plemena i položaja njihovih plemenskih središta. Za nas je ovdje posebno zanimljiv pomen ilirskog plemena Enheleja ('Ενχελεις), njihovog plemenskog centra Risna ('Ριζοῦς), važnog trgovačkog emporijuma Budve (Βουθήνη) ali i mjesta pokopa mitskih ličnosti Kadma i Harmonije. Pseudo-Scylax u 24. poglavlju *Peripla* navodi **kamenje (λίθοι)** Kadma i Harmonije i **svetište (ἱερόν)** koje je nedaleko od rijeke 'Αρίων. Interesantno je da istoimena rijeka Ἀρίων ποταμός protiče i Kolhidom, kroz zemlju Bizera (Βύξηρες). Ovo je jedini pomen kolhidske rijeke 'Αρίων' u antičkim izvorima, jednako kao i njeje jadranske imenjakinje. Tok neidentifikovane kolhidske rijeke Ἀρίων ποταμός, u 82. poglavlju *Peripla* treba tražiti u uskom pojasu između delti rijeka Apsaros ('Αψαρος) i Arabis ('Αραβίς) na Crnom moru.

Fragment *Periplusa Pseudo-Scylaxa*, faksimil sačuvane kopije originalnog grčkog teksta iz 13. vijeka (1855) Univerzitet Lester (University of Leicester).

Preuzeto iz: P. Counillon, *Le Périple du Pseudo-Skylax et l'Adriatique*, § 17-24, in S. Čače, A. Kurilić, F. Tassaux (ed.), *Les routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie / Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo*, Bordeaux-Zadar, 2006 (Ausonius Éditions, Mémoires, 17).

Najznačajniji hroničar rimske prošlosti Avgustovog doba **Tit Livije** (lat. *Titus Livius*) u djelu **Ad urbe condita** donosi podatke koji se odnose na podjelu Gencijeve države. Nakon sloma ilirskog otpora, izvršena je administrativna reorganizacija okupirane teritorije ilirskih plemena. Tako se među ilirskim distriktima na istočnoj obali južnog Jadrana, između ostalog, **navodi teritorija stanovnika grada Ulcinja** (Liv. XLV, 26)

Na tragu misteriozne kolhidske rijeke Αρίων, slučajno ili ne, oslanja se zabilješka **Plinija Starijeg** (lat. Gaius Plinius Secundus Maior). U poznatom djelu **Naturalis historia** u 28. poglavlju, koje se odnosi na Liburniju (Liburniae), nakon Epidaura navedeni su sljedeći gradovi rimskih građana: Rhizinium, Acruium, Butuanum i **Olcinium (Colchinium)** kojeg su osnovali Kolhidani (Plin. III, 144). Da li istoimenost udaljenih hidronima potvrđuje mitsku povezanost daleke Kolhide i južne Ilirije, samo po sebi ostaje nedokučivo. Mitološki aspekti i povezanost između tih područja mogu ostati samo predmet spekulacija, budući da nedostatak direktnih arheoloških dokaza ostavlja malo prostora za razmatranje.

Ovaj kratak **pregled antičkih izvora** koji se odnosi na dio savremenog crnogorskog prostora zaključujemo podacima koje donosi **Klaudije Ptolomej** (gr. Κλαύδιος Πτολεμαῖος). Njegova **Geografija** jedno je od najvažnijih djela za poznavanje geografije grčko-rimskog svijeta. Najveća vrijednost Ptolomejevog rada ogleda se u ideji tačnog prostornog pozicioniranja, ovdje se misli na geografsku širinu i dužinu. Dodjeljivanjem prostornih determinanti, Ptolomej je pokušao da definiše tačne geografske pozicije važnih gradova (Novaković 1974, 14). Uz određene permutacije, geografski podaci za područje južnog Jadrana u priličnoj su mjeri upotrebljivi. Redosljed gradova i geografskih oblasti prema Ptolomeju je sljedeći: 'Ρίσιονον, 'Επίδαυρος, 'Α(σ) κρουιον, 'Ριζονòκος κόλπος, Βουλουα (η Βουτουα) i Ουλκίνιον (Ptol. II, 16, 5).

Tabula Peutingeriana anonimnog autora, predstavlja rimsku putnu kartu, odnosno pokušaj da se na grafički način prikaže mreža puteva u Carstvu. Karta posjeduje vrijedne podatke o putevima, putnim distancama (milijacija) i naseljima pored njih. Izrađena je kao putni priručnik za teritoriju Carstva. Njena praktična namjena uticala je na deformaciju geografske projekcije jer je korišćena kao svitak. Stoga je ograničen prostor na kojem je slikovno trebalo prikazati sistem komunikacija nužno doveo do izrazite geografske deformacije oblika kopna, gdje je prostor: sjever-jug dat vrlo zbijen, a prostor istok-zapad veoma izdužen. Kartografski elementi koji olakšavaju interpretaciju jesu: milijacija, vinjete putnih stanica i naselja, ali i pojedine topografske

karakteristike poput riječnih tokova, planinskih masiva i obalske linije (Bojanovski 1974, 20). Za Peutingerovu kartu može se reći da predstavlja slikovnu reprodukciju itinerara (*itinerarium pictum*), jer ni u kom slučaju ne posjeduje kartografsku vrijednost.

Dio prikazanih putnih pravaca vodio je i preko teritorije sadašnje Crne Gore. Osnovni koncept putne mreže razvijen u odnosu na jedan dominantan putni pravac Narona – Scodra. Ovaj put je bio izgrađen za vojne potrebe (*viae militares*) a vremenom će postati javni put (*viae publicae*). Na putnom pravcu Epidaur – Scodra navedene su sljedeće stanice: Resinum (XX), **Vicinium** (XV), Batura (XX) i Scobre. Većina autora je mišljenja da se u nabrojanju mjesta na relaciji Epidaur – Scodra potkrala greška, jer se između današnjeg Risna (?) i Budve pominje Vicinium, odnosno Ulcinj.

Tabula Peutingeriana, Preuzeto iz: K. Miller, *Die Peutingersche Tafel*, 1962.

U monumentalnom atlasu koji je priredio mletački geograf Vincenzo Maria **Coronelli**, na petoj sekciji *Corso del Danubio da Vienna Sin a Nicopoli*, nailazimo na vrlo zanimljivu sistematizaciju toponima koja je bez sumnje rezultat kompiliranja više istorijskih i kartografskih izvora. Lokalizacija toponima Vicinium za ovog franjevačkog monaha odgovara Ulcinju (Dolcigno), dok Olcinium vezuje za Stari Ulcinj (Dolcino Vecchio) i uvalu Valdanos (Valle di Noce).

Evidentno je da su **prirodne predispozicije uvale Valdanos**, u odnosu na veći dio crnogorske obale, zasigurno bile prepoznate u prošlosti. Ako uzmemo u obzir da uvala Valdanos, **pored uvale Bigova, predstavlja rijetko siguran pristan duž crnogorske obale prema otvorenom moru**, nameće se pretpostavka da je **ova prirodna luka vjerovatno predstavljala jedan od važnijih antičkih pomorskih punktova** u plovidbi duž naše obale. Jedina slaba tačka uvale Valdanos je uplov po zapadnom i jugozapadnom vjetru (ponenat i lebić) koji mogu uzrokovati jako valovito more i time otežati manevrisanje, uplovljavanje, odnosno bezbjedno pristajanje.

Postojanje **ostataka kasnoantičke vile (villa rustica) u Kručama**, predstavlja značajan arheološki dokaz koji podržava ranije iznesene pretpostavke. Analize ovih arheoloških nalaza ukazuju na to da se radi o ostacima arhitekture jednog objekta koji, iako tek djelimično istražen, vjerovatno pripada većem kompleksu na lokaciji Kodra.²⁶ Nadalje, spomenuti nalazi se povezuju s **antičkim ostacima na ostrvu Stari Ulcinj**, između ostalog i moguće *specula* (svjetionik – kula?),

²⁶ Kulturno dobro Kruče – arheološki lokalitet u Ulcinju stavljen je pod zaštitu Rješenjem Zavođa za zaštitu spomenika NR CG, Cetinje, br. 02-602/1 od 02.04.1984. godine.

sugerišući mogućnost postojanja više antičkih nukleusa na širem području.²⁷ Ovo dodatno potvrđuju brojni **nalazi amfora** u privatnim zbirnkama koje su izvađene iz podmorja uvale Valdanos. Iz grupe nalaza prvenstveno se izdvajaju amfore tipa Lamboglia 2 i Dressel 6A, kao i hronološki mlađi tipovi, vjerovatno Forlimpopoli D, zajedno sa nalazima čepova amfora i utega za ribarske mreže. Bez sumnje, **prikupljeni arheološki materijal potvrđuje kontinuitet u korišćenju uvale Valdanos**. Sa druge strane ovo otvara pitanje arheološkog konteksta mogućeg antičkog pristana i njegovog odnosa sa obližnjim vilama na obali ali i u zaleđu. Položaj uvale Valdanos na antičkoj navigacijskoj ruti, duž istočne obale Jadrana, čini se posebno značajnim kao pomoćne luke. Ulcinjaska luka je naročito izložena vjetrovima južnog kvadranta, što predstavlja opasnost u plovidbi brodovima na jedra, pa stoga ne čudi što je **uvala Valdanos posebno notirana na srednjevjekovnim portolanima i drugim kartama**. U prilog tezi treba navesti opasku Vincenza Corronellia da je Valdanos (Valle di Noce) pogodna za prijem većih plovila. Posebno je naglašen njen plovidbeni značaj u različitim vremenskim uslovima na moru, odnosno zapažanje da uvala nije pogodna za uplov po zapadnom i jugozapadnom vjetru.²⁸ Sličan opis istog autora odnosi se i na luku Trašte (Trasto Porto) koja je pogodna za opsluživanje manjih plovila.²⁹

Organizacija **mogućeg antičkog pristana**, bez obzira na njegovu veličinu, podrazumijeva obezbjeđenje minimalnih uslova za prihvatanje i opsluživanje plovila. Prema tome, postoji mogućnost da se u podmorju uvale Valdanos, manje moguće i uvale u Kručima, nalaze ostaci antičkih lučkih instalacija ili barem ostaci tzv. sidrišta, što donekle potvrđuju konstatovana „amforišta“. Nemoćnost njihove trenutne vidljivosti i prepoznavanja, rezultat je stalnih i dugotrajnih geoloških i morskih procesa ali i procesa transgresije kopna. Naime, početkom nove ere zabilježen je progresivan rast nivoa mora kao posljedice kasne transgresije kopna. Ova pojava ima za posljedicu da su neki lučki objekti, ali i objekti u blizini nekadašnje obale, na području Mediterana danas pod morem.

U vezu sa antičkim nalazima, ali i pretpostavkama o postojanju pristana, mogu se dovesti **najveće organizovane površine pod kulturom maslina na teritoriji Crne Gore tzv. Maslinada** koja se nalazi sjeverozapadno od Ulcinja. Agrarne površine za uzgoj maslina organizovane su na terasastim parcelama i predstavljaju jednu od najvažnijih odlika kulturnog predjela na karstnim područjima istočnog Jadrana. Njihova morfologija direktno je uslovljena nagibom terena. Tako se uski i izduženi oblici parcelacije nalaze na strmijim terenima, prilagođavajući se lokalnoj topografiji. Interval smjene prostornih jedinica (parcela) će se povećavati shodno povećanju nagiba terena, odnosno umanjivati i površinski uvećavati, smanjenjem nagiba. Parcele su gotovo po pravilu prostorno određene tzv. međama koje, pored važne konstrukcijske uloge, predstavljaju i liniju do koje se proteže vlasnikovo pravo nad posjedom.

Iako nemamo dovoljno konkretnih dokaza o organizovanom uzgoju maslina i vinove loze u antičkom periodu na Crnogorskom primorju, postoje određene indicije o postojanju ovih praksi. Starost maslinjaka na području tzv. Maslinade dugo vremena je približno procjenjivana. Najnoviji rezultati datovanja pojedinačnih stabala maslina nedvosmisleno ukazuju na izuzetnu složenost hronološke slike Maslinade, ukazujući na veću starost ovog kulturnog predjela.

Funkciji, porijeklu, ali i starosti ove osobene prostorne organizacije agrara, često se nije pridavao dovoljan značaj. Rijetke analize i interpretacije sugerišu da je proces deforestacije imao ključnu ulogu u formiranju nove prostorne organizacije, odnosno stvaranju tzv. „mediteranske terasaste kulture“, a to se moglo dogoditi već nakon rimskog osvajanja ovih prostora. Jedan od izazova u proučavanju terasastih struktura leži u nedostatku jasnih hronoloških indikatora koji bi potvrdili čak i njihovu relativnu starost. Bez tih informacija, datovanje ovakve prostorne organizacije postaje otežano, a samim tim i razumijevanje njihove evolucije kroz vrijeme.

²⁷ U septembru 2023. godine, nakon terenskog rada za potrebe ove studije, došli smo do još uvijek nepotvrđene informacije, da se u krugu nekadašnjeg vojnog odmarališta, nalaze ostaci antičke vile.

²⁸ *Valle di Noce capace di grossi vascilli buono per tutti venti ecceto Ponente Garbino.*

²⁹ *Trasto Porto per piccioli vascilli.*

Međutim, **najnovije istraživanje starosti maslina** na području Bara i Ulcinja donosi prve relevantne podatke o starosti zasada maslina na ovom području (Köse i Güner 2015). Ovi podaci mogu pružiti ključne informacije koje će pomoći boljem razumijevanju vremenskog okvira nastanka terasiranja agrara. Tako su najstariji primjerci maslina na teritoriji opštine, koje su datovane dendrohronološkom metodom, opredijeljeni u **2. i 3. vijek** što se **djelimično poklapa sa navedenim nalazima iz podmorja uvale**.

Mapa horizontalne distribucije datovanih stabala, sa označenim godinama sadnje (najstarija 122. godine nove ere), prema: Köse, N. i Güner, T. (2015). *Identifikacija starosti uzorka stabala crnogorskih maslina za registraciju, U okviru projekta: 130269 – „Jačanje konkurentnosti lokalnih MSP u Crnoj Gori kroz razvoj klastera“.*

Datovanje zasada maslina može imati ključnu ulogu u određivanju starosti terasa na kojima se ova stabla nalaze. Ovaj proces pruža dragocjen uvid u istorijski kontekst i razvoj agrarnih područja koja su se vremenom formirala. Međutim, važno je napomenuti da je ovo kompleksan zadatak, često otežan ograničenim brojem dostupnih uzoraka. Iako datovanje zasada maslina omogućava posredno određivanje starosti terasa, direktno povezivanje datuma sadnje s datumima podizanja terasa može predstavljati problem. Razlozi za to su brojni, uključujući nedostatak preciznih podataka, arhivskih zapisa ili drugih relevantnih informacija koje bi mogle poslužiti u otkrivanju vremenskih okvira i njihove sinhronizacije. Stoga, u trenutnoj situaciji, važno je pristupiti ovom zadatku s oprezom i svjesnošću o mogućim ograničenjima.

U konačnom, **ako se uzgoj maslina može povezati s antičkim razdobljem**, logično je **pretpostaviti da je transport dobara, u ovom slučaju maslina ili maslinovog ulja, vjerovatno išao pomorskim putem**. Valdanos, svojom prirodnom konfiguracijom, **mogao bi imati ključnu ulogu u toj logistici**, služeći kao **prirodna luka ili trgovinsko čvorište** koje je olakšavalo transport proizvoda na južnom Jadranu. S obzirom na **visoku produktivnost područja i njegovu blizinu glavnom putnom pravcu Naron – Scodra**, postoji opravdana pretpostavka o **postojanju organizovanog pristana u antičkom razdoblju**. Valdanos bi stoga **mogao predstavljati ključno središte za distribuciju proizvoda i dobara na južnom Jadranu**.

Ostaci moguće srednjovjekovne sakralne arhitekture konstatovani su na sjevernoj strani poluotrova Mendra, gdje su vidljivi ostaci crkve manjih dimenzija na samoj obali mora. **Srednjovjekovni arheološki materijal dominira podmorjem, kao i u privatnim zbirkama, ukazujući na kontinuitet značaja uvale Valdanos kroz različite historijske epohe.** Uvala Valdanos očigledno nije gubila na važnosti tokom vremena, što se može zaključiti na osnovu obilja arheološkog materijala koji pripada različitim periodima. Iako su ostaci crkve značajni, arheološki materijal u podmorju dodatno naglašava frekventnost uvale i uopšte obim pomorskih aktivnosti na ovom području.

5.3. Valdanos i Maslinada od srednjeg vijeka do XX vijeka

5.3.1. Uvala Valdanos

Imajući u vidu prirodne karakteristike uvala Valdanos je kroz kroz različite historijske periode bila „omiljeno mjesto za vezove... Ono što je Gruž za Dubrovnik, Valdanos je za Ulcinj.“³⁰ O viševjekovnom korišćenju ove uvale za potrebe sidrenja svjedoči podvodna kulturna baština. „Mnoštvo arheološkog materijala i historijski izvori upućuju na izuzetan značaj ovog lokaliteta, naročito u periodu od 14. do 17. vijeka.“³¹

Takođe, potvrdu o značaju uvale Valdanos kao bitne luke na istočnoj obali Jadrana nalazimo i u pomorskim kartama, gdje se **Valdanos kao bitna lokacija pojavljuje od 1318. godine**, u kontinuitetu do XVIII vijeka, kao i kasnije tokom XIX i XX vijeka.

Od kraja XIII vijeka **pomorske karte** su postale nezaobilazno sredstvo navigacije. Srednjovjekovne pomorske karte su sadržajno bile povezane uz plovidbene priručnike (portulane) pa se još nazivaju i portulanske karte. Glavni cilj ovih mapa je bio da predstavljaju udaljenosti između luka i da predstavljaju morskobalnu obalu, kao i da daju informacije koje su od koristi prilikom plovidbe. Na mapama su označena imena primorskih gradova i drugih značajnih lokaliteta.

XIV vijek

Najstariji sačuvani evropski atlas nautičkih karata je **Portulanski atlas** đenovskog kartografa Pjetra Veskonta (**Pietro Vesconte**), koji je napravljen u Veneciji **1318. godine**. U atlasu se nalazi devet nautičkih mapa među kojima i mapa Jadranskog mora.³² Na ovoj mapi je predstavljen i dio današnje crnogorske obale, i to samo 4 lokaliteta. Uz Kotor (Cataro), Budvu (Budua) i Bar (Antiva.) navodi i Valdanos, kao Vald'noxe, a zatim su navedena naselja u blizini Drača.³³ Zanimljivo je da se na ovoj mapi ne navodi Ulcinj već samo Valdanos. Ovo je do sada prva poznata mapa sa predstavom Valdanososa.

30 Luke Crne Gore, Ernesto Tergesti, 1881.

31 Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini, str. 3

32 <https://www.facsimilefinder.com/facsimiles/portolan-atlas-pietro-vesconte>

33 https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_8927635&order=1&view=SINGLE&fbclid=IwAR3Xy3CBj2RjWklpiJwo9MnJ2gCKQhOqB_HIIOmdkjSRg9exj1S0Oh1omuY

Portulanski atlas, nautička karta Jadranskog mora i detalj sa prikazom Valdanososa, Pietro Vesconte, 1318.

U **Katalanskom atlasu iz 1375. godine** označen je Ulcinj kao *Dulchigno* i Valdanos kao **Vall-edenoxe**.

Katalanski atlas i detalj iz atlasa na kojem je predstavljen Valdanos, 1375. god.

XV vijek

Na nautičkoj mapi kartografa i sveštenika iz Đenove Bartolomea Pareta (**Bartolomeo Pareto**)³⁴ iz **1455.** godine, predstavljeni su kao značajni gradovi: Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulcinj (Dulcigno) i Drač. Između Bara i Ulcinja, označen je i Valdanos.

³⁴ https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2c/1455_Nautical_Chart_by_Bartolomeo_Pareto.jpg

Izvod iz nautičke mape, Bartolomeo Pareto, 1455. god.

XVI vijek

„Poslije osvajanja Ulcinja od strane Turaka 1571. godine taj grad je postao **najjače piratsko uporište na Jadranu**, neposredno povezano sa glavnim mediteranskim centrom, Alžirom. Iako se guserenje i piraterija u izvjesnim oblicima javljaju i u drugim mjestima od Herceg Novog do Ulcinja, Ulcinj je **od XVI do XVIII vijeka** u tome bio prvi.

Ulcinjani su sami ili u saradnji sa Alžircima, dejstvovali na Jadranu, napadajući prvenstveno brodove koji su trgovali abanskim žitaricama. **Skrivajući se u pojedinim prirodnim skloništima** (otok Stari Ulcinj, **uvala Valdanos**, Đeran), izvlačeći lake brodove na kopno i koristeći se lažnim zastavama prijateljskih zemalja, Ulcinjani su dolazili do velikog plijena robe i robova, za koje su kasnije tražili visoku otkupninu.³⁵

Na mapama turskog kartografa, geografa i admirala **Piri Reisa** iz **1520. i 1521.** godine, označeni su grad Ulcinj i lokalitet Dulcini (vjerovatno Stari Ulcinj) ali nije označen Valdanos.³⁶

Na mapi provincije Albanije venecijanskog gravera Domenika Zenonija (**Domenico Zenoi/Zenoni**) iz **1568.** godine, označen je Ulcinj (Dulcigno) kao i Stari Ulcinj (Dolcigno V.) a između Valdanos (**Val di nose**).³⁷

³⁵ Milošević 2008, str. 208

³⁶ <https://www.arkiva.me/Harta-Maps/i-JKfNgLd/A>

³⁷ <https://www.antiquarius.it/en/ex-yugoslavia/4227-il-disegno-dela-provincia-di-albania-no-vamente-ristampato.html>

Mapa D. Zenoni, 1568.

Na graviri Ulcinja (Dulcigno) iz perioda oko **1574. godine**, čiji je autor italijanski kartograf **Giovanni Francesco Camocio**, označen je i Valdanos kao „*Val de nocte*“.³⁸ Ovo je prva detaljnija gravira, na kojoj je Valdanos označen kao zona zapadno od Ulcinja, između planinskog vijenca na sjeveru i razudene morske obale.

Detalj gravire, Giovanni Francesco Camocio, oko 1574. god.

XVII vijek

„U doba cvjetanja gusarstva u Ulcinju, **gusarima je uvala služila i kao luka i kao zaklon za njihove brze fuste, a osim toga i za izvlačenje brodova na suho**. Vjerojatno je ovdje, po nalogu Porte 1675, zbog gusarenja, bilo **spaljeno 10 ulcinjskih fusta**.“³⁹

Na mapi tokova rijeka Drim i Bojana u Dalmaciji, poznatog mletačkog kartografa Vićenca Koronellija (**Vicenzo Coronelli**) štampanoj u Veneciji **1688.** godine, označen je i Valdanos kao **Valle di Noce**.⁴⁰

38 <https://eng.travelogues.gr/item.php?view=45653>

39 Franetović 1960, str. 326

40 https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:1690_Coronelli_Map_of_Montenegro_-_Geographicus_-_Montenegro-coronelli-1690.jpg

Značaj uvale Valdanos uočava se na ovoj mapi jer se na području od Dubrovnika do Drima jedino za uvalu Valdanos daje detaljan opis o vjetrovima i vrsti brodova:

„Valle di Noce - capace di grossi vascilli, buono per tutt i venti eccetto Ponente Garbino“

Detalj mape, Vicenzo Coronelli, 1688

XVIII vijek

„Poznato je da je skadarski vezir Bušatlija 1760 prilikom napada na Ulcinj „**izdajom potpoio ulcinjske brodove u Staroj Skeli (Valdanosu)** te je Ulcinj priznao njegovu vlast“ (Bulatović Lj, *Ulcinjski gusari, Zapis, knj. XI, 1932, 32*)“⁴¹

Ulcinjani su krajem XVII vijeka otpočeli trgovačku plovidbu sa desetak baraka i samo su malo prevozili so i žito, onda su počeli razvoziti žito na sve strane i brzo se obogatili. U XVIII vijeku dešava se veoma brzi **uspon pomorstva i trgovine** kod Ulcinjana. Mletački konzul u Draču 1707. godine navodi da Ulcinjani imaju „*do 300 brodova, od čega bar 100 nosivosti između 1000 i 2000 stara*“, u tom periodu u Ulcinju ima oko 4-5000 pomoraca. Ulcinjani su 1770. imali „*oko 150 brodova i razvozili su robu iz Crnogorskog primorja i Albanije kao i robu koja je karavanima stizala na more*“.⁴²

Na mapi Mediterana iz **1745.** godine,⁴³ duž crnogorske obale se Valdanos navodi kao **Val de Nosi** među sljedećim lokalitetima: Kotor (Cattaro), Budva (Budea), Paštrovići (Pastro Vechio), Bar (Antivari) i Ulcinj (Dulcigno).

41 Franetović 1960, str. 326

42 Vinaver 1963

43 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/46/1745_Seale_Map_or_Chart_of_the_Mediterranean_Sea_-_Geographicus_-_Mediterranean-seale-1845.jpg

Detalj mape, 1745.

XIX vijek

I tokom XIX vijeka uvala Valdanos je intenzivno korištena. Prema izvještaju statističkog odjeljenja austro-ugarskog ministarstva trgovine u Beču **1879.** godine u luci Valdanos je vršen promet brodova i robe, koja je preko ove luke bila određena za Skadar, kuda je prenošena na konjima i manjim brodovima preko Bojane. U Valdanos je te godine doplovilo **255 brodova**, i to: 188 austro-ugarskih parobroda i 2 jedrenjaka, 35 turskih jedrenjaka, 25 italijanskih i 1 grčki jedrenjak. Dok je isporučilo ukupno 249 brodova.⁴⁴

Tokom XIX vijeka su **Lloydovi parobrodi i brodovi ostalih društava, kao i jedrenjaci obavljali trgovačke operacije** u uvali Valdanos, kad uslijed slabog vremena to nisu mogli na ulcinjskom sidrištu.⁴⁵

"Lloydovi parobrodi, brodovi Bokelja i preduzimljivih brodovlasnika sjeverne jadranske obale imaju monopol nad cjelokupnom albanskom i crnogorskom trgovinom, a Bar i Ulcinj postali su ekskluzivna tržišta kompanije Lloyd koja uvozi iz Trsta ili Rijeke svu potrebnu robu i sakuplja robu proizvedenu u Crnoj Gori i Albaniji. Parobrodi ove kompanije povezuju luke ovih dviju zemalja linijama ka Jonskim ostrvima, Egejskom moru i Carigradu.

Omiљeno mjesto za vezove je Valdanos. Ono što je Gruž za Dubrovnik, Valdanos je za Ulcinj. Valdanos nudi veću sigurnost zato što je dobro zaklonjen od južnog vjetrova, jedino ulaz ima nedostatak s obzirom da je prilično uzak; tako za vrijeme bure veliki brodovi pristaju u San Giovanni di Medua.⁴⁶

Za potrebe parobroda Austro-Ugarskog Lloyd "u pristanu Valdinoće (na italijanskom *Val-di-Noce*)" u junu 1886. godine postavljen je i jedan "plovac za privezivanje" - **bova**. Ova vijest se navodi u Glasu Crnogorca kao objava pomorcima. U toj objavi se pominje i "**sanitarna kućica**" koja se nalazila u uvali.⁴⁷

Poslije 1880. godine Crna Gora je namjeravala da u Valdanosu izgradi sigurnu luku za brodove. U tu svrhu je inženjer Josip Slade 1881. godine u uvali vršio izvide i mjerenja, ali se, s obzirom na velike troškove koje je po njegovom mišljenju izgradnja jedne takve luke zahtijevala, nije pristupilo nikakvim radovima.⁴⁸

44 Franetović 1960, str. 327

45 Franetović 1960, str. 324

46 Tekst Ernesta Tergestija o lukama Crne Gore iz 1881. godine, Jovović (2018) str. 630

47 Glas Crnogorca, broj 23, Cetinje, 10. jun 1886.

48 Franetović 1960, str. 327

Od XIX vijeka rade se mnogo preciznije i detaljnije nautičke mape. Na mapi koja je objavljena u Londonu **1878.** godine, pod nadzorom kapetana F. J. Evans, a koja je imala veće izmjene 1879, 1886, 1893. i 1901, predstavljen je dio Jadranskog mora, od Kotorskog zaliva do Krfa⁴⁹.

Na ovoj mapi je zapadno od Ulcinja (Dulcigno) Valdanos označen kao zaliv Noce (**Noce B.**), dok je u samoj uvali označen objekat i naziv **Dogana** – carinarnica na italijanskom. Na mapi je označen i rt Mendres na kome se nalazi **svetionik**.

Detalj mape iz 1878. godine

Na mapi iz **1883.** godine koja je rađena od strane Austro-Ugarske, predstavljena je Južna Dalmacija i susjedni djelovi Hercegovine, Crne Gore i Turske (Albanija).⁵⁰ Na mapi su označeni rt Mavrian i rt Mendres, a uvala kao **Val di Noce**. Označena su i brda (*mali* na albanskom) Mali Mendres, Mali Bar, Mavrian i Mali Kruč. U uvali je označen objekat i dalje naziv Dogana – carinarnica. Označen je tok bujičnog potoka u uvali Valdanos, kao i staze koje idu od Ulcinja kroz Maslinadu prema uvali Valdanos. Staza se na početku Bašbuljuka grana, jedan krak ide do Dogane u uvali, prolazi sa sjeverne strane podnožjem brda Mendres, sa gornje strane potoka. Drugi krak ide ka sjeveru (sadašnji put Anamalit) ispod planine Mali Bar (sada Bijela gora) i nastavlja ka naselju Bratica, a on se na jednom mjestu račva, tako da se donji krak odvaja i nastavlja kroz maslinadu u pravcu rta Mavrian.

49 [https://en.wikipedia.org/wiki/Albanian_piracy#/media/File:Admiralty_Chart_No_2701_Gulf_of_Cattaro_\(Kotor\)_to_Corfu_Published_1878.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Albanian_piracy#/media/File:Admiralty_Chart_No_2701_Gulf_of_Cattaro_(Kotor)_to_Corfu_Published_1878.jpg)

50 https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/660/view/?pg=9&fbclid=IwAR181KtrFiltmu-vlF2SYN_djq9gzv0pyfWlwNWRDE5V9hACLtIDYA1V150&bbox=-2540%2C-6751%2C10335%2C274

Detalj mape iz 1883. godine

XX vijek

I na mapi iz **1903.** godine, izdatoj od strane Vojnogeografskog instituta u Beču⁵¹ je označen **Val di Noce**. Dvije staze vode od Ulcinja, jedna ka uvali, a druga ka naselju Bratica. U uvali je označen **Sanitat** i ostatak objekta.

Detalj mape iz 1903. godine

Na njemačkoj mapi Jugoslavije u razmjeri 1:100 000, rađenoj na osnovu mape Vojnogeografskog instituta Kraljevine S.H.S. iz **1928.**, a prema mapi iz 1925. godine,⁵² uvala je označena kao **Zal. Valdinos**.

51 <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11765979>

52 <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11765358>

http://maps.mapywig.org/m/German_maps/series/100K_WWII_Jugoslawien/Karte_von_Jugoslawien@100K@130@Cetinje@1928@univparis8id25121.jpg

U samoj uvali je označena **Valdinos Mahali** sa većim brojem objekata, u donjem dijelu ispod Mendre, ali i na vrhu Mendre. Na ovoj mapi mreža puteva/staza kroz uvalu je razgranatija a pojavljuju se i pješačke staze kroz Bašbuljuk i do rta Mendre. Staza ka naselju Bratica se gubi u gornjem dijelu, tj. pretvara samo u pješačku stazu. Pojavljuju se i objekti u zoni koja se sada naziva Čivlak.

I Britanska mapa iz **1943.** godine koristi istu podlogu iz 1928.⁵³

Detalj mape iz 1928. godine

5.3.2. Maslinada

Ulcinjski maslinjaci se pominju **1333. godine** u kotorskim sudsko-notarskim knjigama u jednom testamentu, a nakon toga i **1397.** godine.⁵⁴

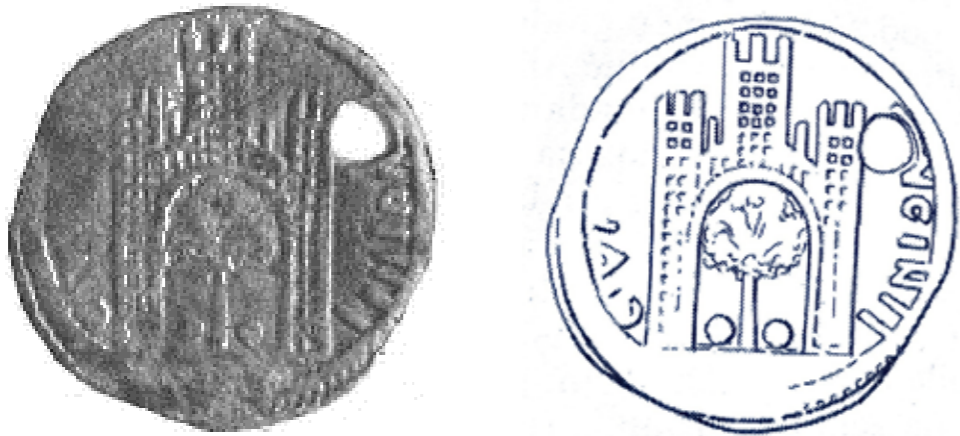
Zanimljivo je da se predstava drveta nalazi na srednjevjekovnom novcu grada Ulcinja.

53 <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11784502>

54 Hadžibrahimović 2020, str. 154

Folar grada Ulcinja je bakarni novac koji je kovao car Stefan Uroš Nemanjić u periodu svoje vladavine 1355-1371. U srednjem vijeku kovana je serija novca primorskih gradova sa motivom tvrđave (Kotor, Svač i Drivast) ali izgleda da je jedino Ulcinj imao na jednom od primjera predstavu drveta. Ulcinjski folar na licu ima tvrđavu sa tri kule i kapijom u kojoj se nalazi drvo bujne krošnje koja ispunjava gornji dio kapije, i sa dvije kugle sa strane stabla. Na licu je i natpis CIVITAS DVLCINI. Na naličju se nalazi Sv. Marija (Bogorodica) sa Isusom. Sergije Dimitrijević navodi da je drvo „vjerovatno ukras na zatvorenoj kapiji”.⁵⁵

„Kao jedna od najbogatijih i najraširenijih simboličkih tema, drvo je, između ostalog, bilo simbol polisa i društva, kontinuiteta i organizovanog napretka jednog grada.”⁵⁶

Folar grada Ulcinja, fotografija (izvor: S. Dimitrijević, 1964) i crtež (izvor: Đ. Bošković, P. Mijović, M. Kovačević 1981)

Ulcinjске maslinjake spominje **Marian Bolica, 1614.** godine u Izvještaju i opisu Skadarskog sandžakata: “Grad Ulcinj je smješten uz morsk obalu, na veoma lijepom položaju, sa veoma plodnim i obilnim područjem **maslinjaka** i mnoštvom drugih stabala sa raznim vočkama.”

Veoma su značajne dvije **mape** na francuskom jeziku na kojima je predstavljena **opsada Ulcinja od strane Mlečana 1718. godine**, autora H. C. Bröckell⁵⁷. Na mapama su primarno označeni položaji i kretanja Mlečana i Turaka, opisani detalji iskrcavanja, položaji, naoružanje, akcije i kretanja itd, a za nas su, uz to, veoma značajne jer **predstavljaju prve detaljnije mape Ulcinja i njegovog neposrednog okruženja uključujući i dio Maslinade**.

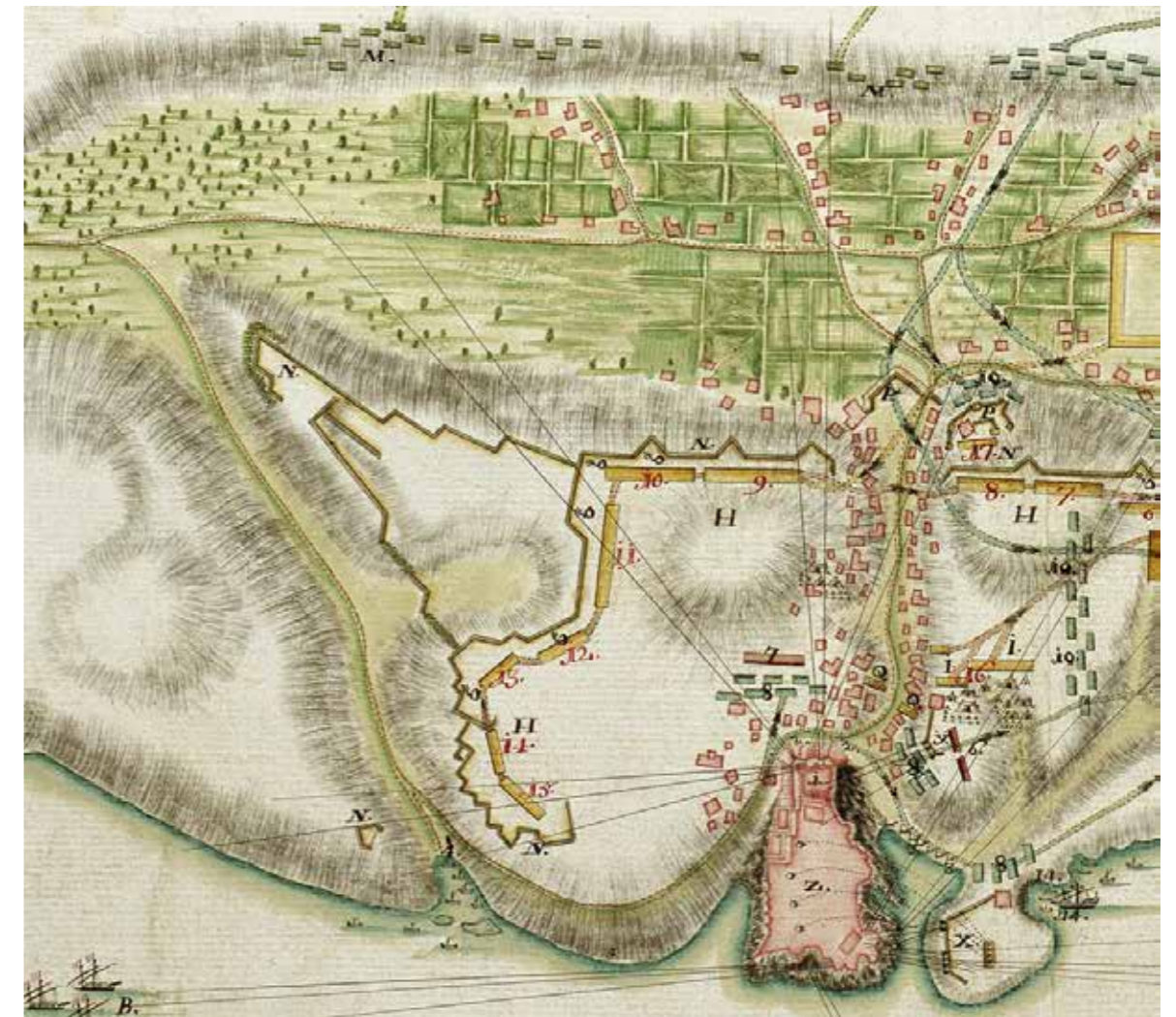
Na mapama se jasno vide staze koje vode od grada prema Maslinadi i uvali Valdanos. Jedna ide obalnom stranom oko brda Meterizi, iznad uvale Liman i jarugom se penje gore, dok druga prolazi kroz Novu mahalu. Ove dvije staze se spajaju i nastavljaju kao jedna. Na mapi je jasno vidljiva organizacija prostora na području Nove mahale, sa kućama i isparcelisanim imanjima/baštama, a zatim se prema zapadu proteže zona Maslinade sa slobodnim stablima – maslinama.

55 Dimitrijević 1964-1965

56 Odak 2015

57 <https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/detailAction.action?detailid=v166035>

<https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/detailAction.action?detailid=v3239262>

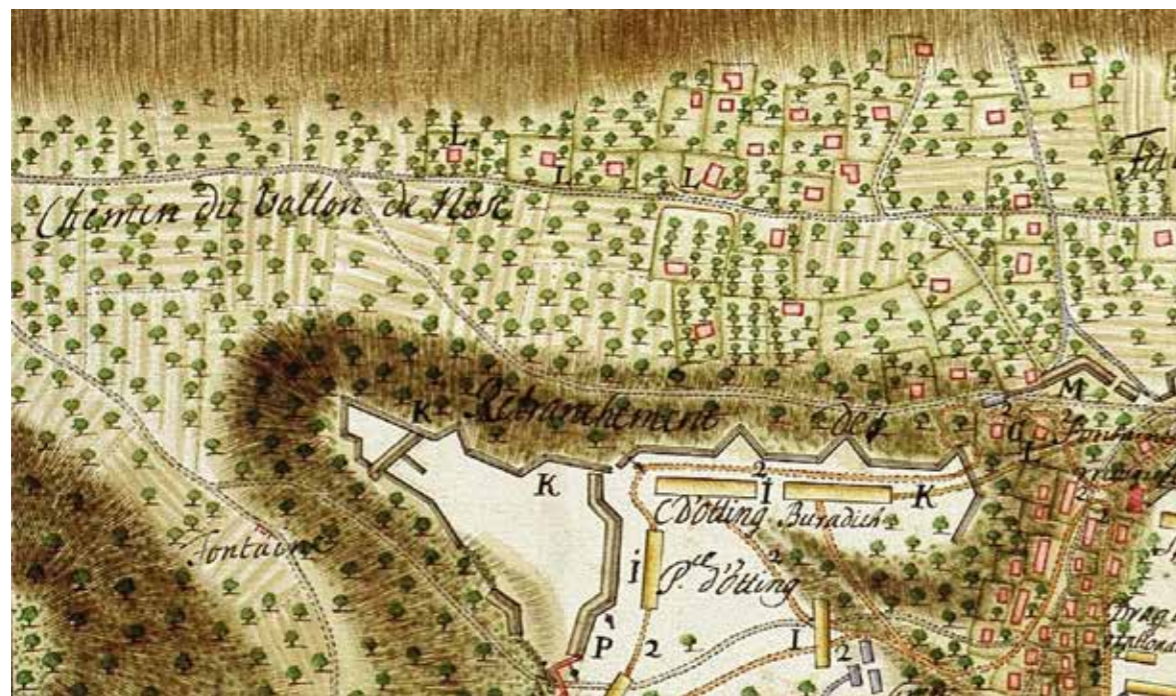

Detalj mape iz 1718. godine, na kojoj se vide grad Ulcinj, Nova mahala i početak maslinade

Na drugoj mapi, koja prikazuje isti događaj, još su detaljnije predstavljene određene zone. Na ovoj mapi se jasno vidi kolika zona u okolini Ulcinja je bila pod drvećem – primarno maslinama. I na njoj je jasno izražen karakter Nove mahale sa kućama na ograđenim imanjima. Staze su na njoj ucrtane još detaljnije, a jasno je i označen put ka uvali Valdanos “Chemin du vallon de Nose”. Takođe, na ovoj mapi je ucrtana i jedna od česama (*Fontaine*), vjerovatno Javorova česma.

Druga mapa iz 1718. godine

Detalj druge mape iz 1718. godine

Na istoj mapi je prikazana i veduta Ulcinja prema sjevero-zapadu, gdje se vide maslinjaci u gornjoj zoni, ispred kojih se, u prvom planu, vidi panj sa jednom zelenom granom, moguće posječenog stabla masline.

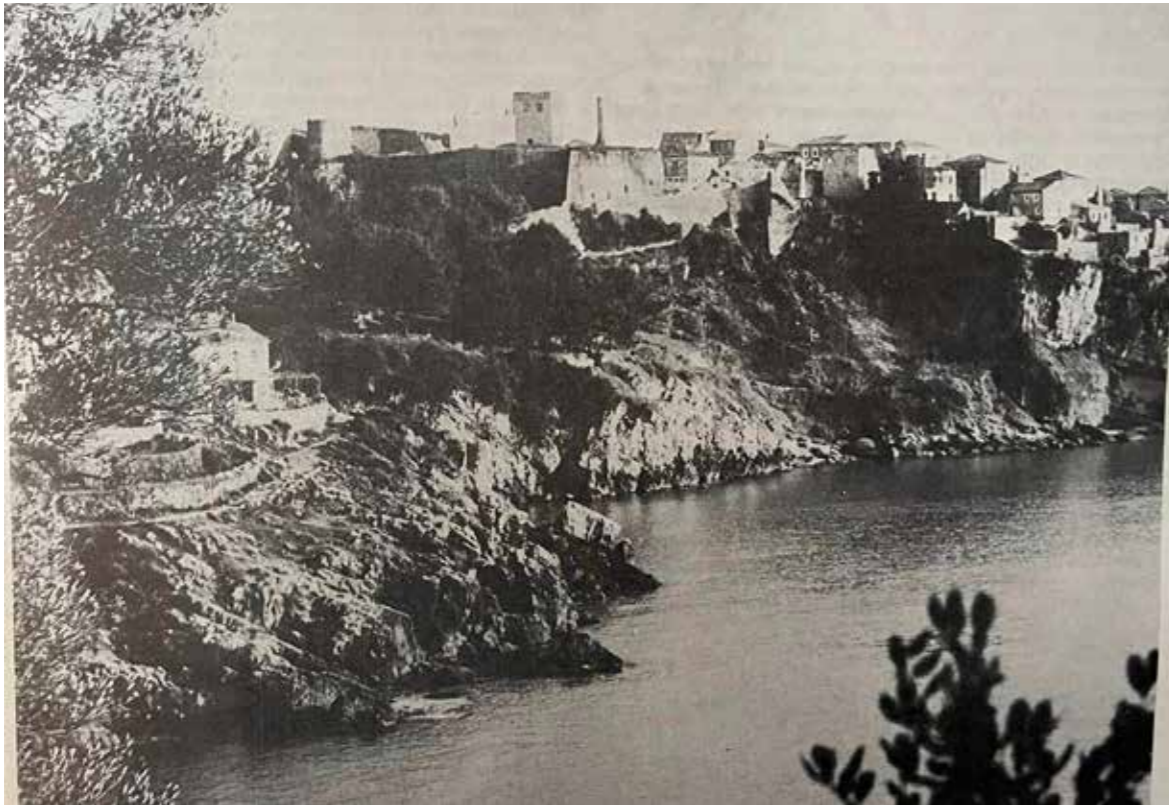
Veduta Ulcinja prema sjevero-zapadu, 1718.

Uvala Valdanos i Maslinada nažalost nijesu prikazivani na **starim fotografijama i razglednicama**. Najčešći motiv na fotografijama i na razglednicama je grad Ulcinj, i to u najvećem broju slučajeva pogled sa jugoistoka. Rjeđe se javljaju prikazi grada sa sjeverozapada, iz zone u kojoj je Maslinada.

Na nekim fotografijama i razglednicama sa početka XX vijeka, na kojima je prikazan Ulcinj sa sjeverozapada, iz zone Limana, vide se u prvom planu stabla maslina i zasadi maslina.

Početak XX vijeka

Forografija sa početka XX vijeka

Na razglednici sa početka XX vijeka prikazana je panorama Ulcinja sa Sat kulom i brdom Meterizi. Na njoj je u prvom planu obuhvaćen maslinjak, ali i prikazana karakteristična struktura pejzaža sa terasastim docima oko Sat kule i na brdu Meterizi.

Panorama Ulcinja, početak XX vijeka

Na **aerofotografijama iz 1942. godine**, Vojnogeografskog instituta iz Firence, jasno je vidljiva cijela zona Maslinade, sa uočljivim maslina raspoređenim u nepravilnim nizovima, i djelimično vidljivim terasama, koji veoma jasno odražavaju morfologiju terasastih maslinjaka koji prate konfiguraciju terena.

Dio uvale Valdanos i Maslinade na aerofotografiji iz 1942, izvor: Istituto Geografico Militare, Firenze

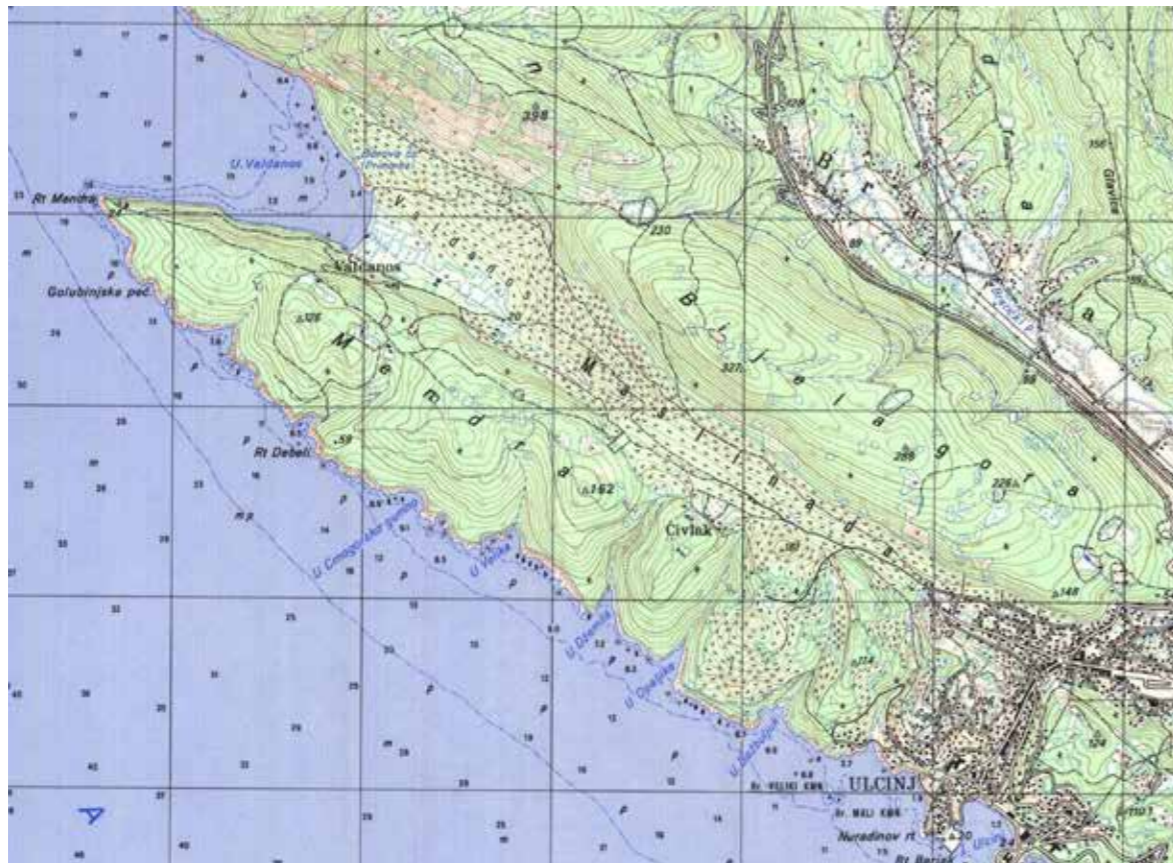
Značajan izvor za proučavanje Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos predstavljaju i novije topografske mape iz druge polovine XX vijeka. Na topografskoj karti Vojnogeografskog instituta, razmjere 1:25 000, iz 1972. godine, jasno su vidljivi, između ostalog: cijela **zona koja je pod terasastim docima** – terasirani maslinjaci, **bujični tok** u uvali Valdanos, **mreža starih kolskih i pješačkih puteva i staza**.

6. Prirodna i kulturna baština

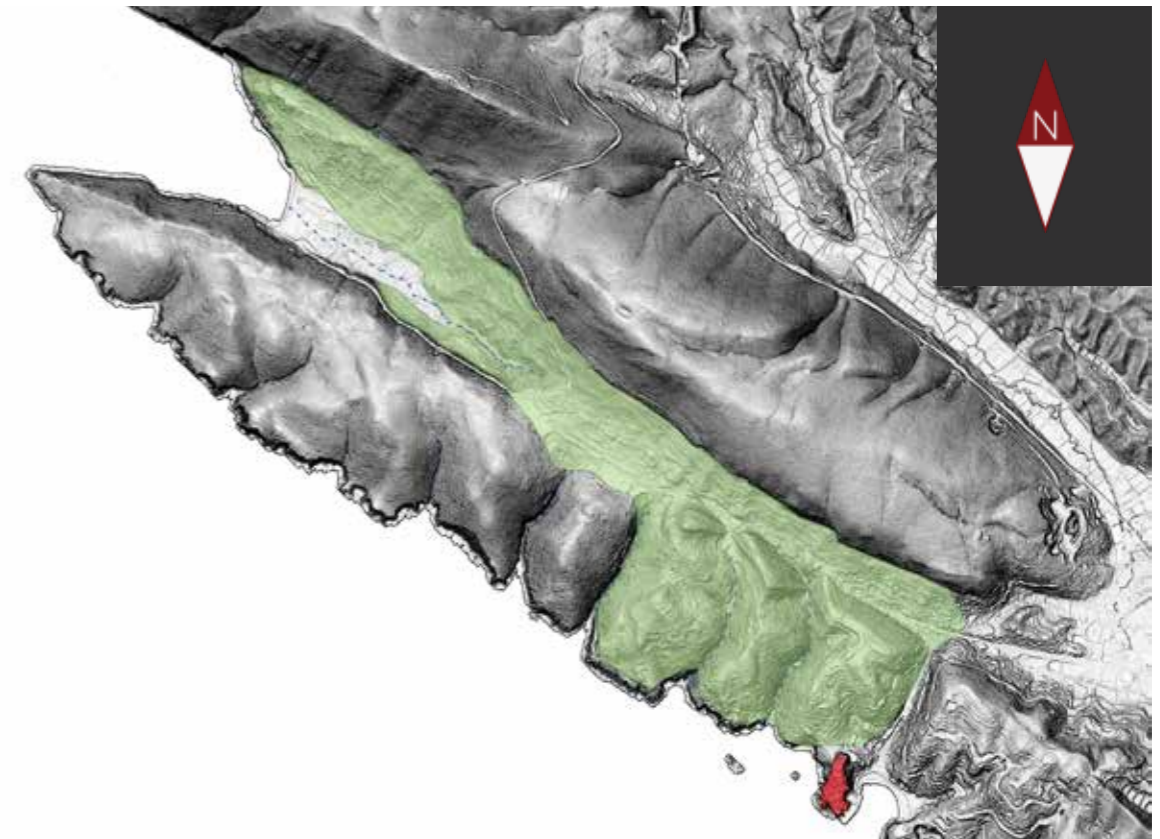
6.1. Elementi graditeljske baštine i kulturnog pejzaža

6.1.1. Terasasti pejzaž

Područje Ulcinjske maslinade predstavlja **tipičan primjer terasastog pejzaža**, formiranog na **terenu u nagibu sa terasama koje prate kofiguraciju terena, formiranim suvozdanim kamenim podzidima**. Maslinada koja se u kontinuitetu prostire **od grada Ulcinja do uvale Valdanos**, predstavlja jedan **kontinuirani terasasti pejzaž**. Iako su trenutno manji segmenti Maslinade zarasli, pa se terase u njima možda ne mogu jasno uočiti, njihovo prisustvo u kontinuitetu od grada Ulcinja do uvale Valdanos, potvrđuju i topografska mapa iz 1972. godine, na kojoj su jasno označene terase, kao i analize dobijene iz LiDAR podataka 2023. godine.

Terasasti pejzaž Maslinade na topografskoj mapi iz 1972. i mapi sa vizuelizovanim LiDAR podacima

Terasasti pejzaž Maslinade na topografskoj mapi iz 1972. i mapi sa vizuelizovanim LiDAR podacima

Zona Ulcinjske maslinade ima **prevashodno poljoprivrednu / agrikulturnu namjenu**. U Maslinadi izvorno **nijesu postojali objekti**, čak ni pomoćni objekti, za eventualno skladištenje alata, a ni mlinovi. Jedino se u rubnim zonama Maslinade, na lokalitetu Čivlak i na vrhu Mendre, na krečnjačkom terenu koji nije pogodan za maslinjak, javljaju manje ruralne grupacije. Ne postoje tačni podaci kada su se one razvile. Na vrhu Mendre, te grupacije, koje su danas potpuno zapuštene, formirale su se oko manjih kraških vrtača. Uz to, objekti različitih namjena javljaju se još i u dnu uvale. Prema podacima iz izvora, u uvali je u turskom periodu bio karantin, a zaitim carinarnica i lučka zgrada. Prema istorijskim kartama, u XIX vijeku se javlja veći broj objekata u južnom dijelu uvale, koji su označeni kao "Mahala Valdanos". Međutim, danas su sačuvane samo dvije kuće, koje su bile i dio vojnog odmarališta iz sedamdesetih godina XX vijeka.

Dakle, osnovni karakter ovog terasastog pejzaža Maslinade je njegova **otvorenost**, prostor **bez objekata i ograda**, koji se **sastoji od terasa sa kamenim podzidima koje se pružaju u kontinuitetu**, od grada Ulcinja do uvale Valdanos. Glavni **elementi terasastog pejzaža** Maslinade su:

- Terasa (terasa/ do/ kaskada/ sofa)
- Podzidi (podzid/ međa/ kufin)
- Putevi i staze
 - Glavni putevi
 - Sekundarni, poprečni putevi/ staze
 - Staze/ odvodni kanali
- Kanali za odvod vode
- Česme

6.1.2. Terasa, podzidi/međe

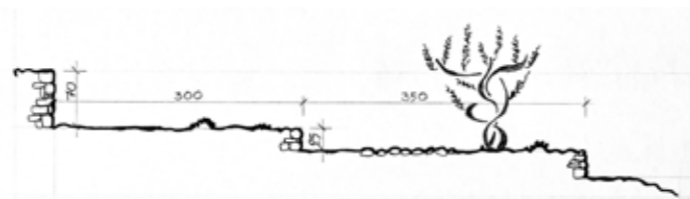
Glavni element terasastog pejzaža Maslinade su svakako **terase sa maslinama**, koje oblikuju cijeli prostor. Uz termin **terasa**, koristi se i termin **do**, ili na albanskom **kaskada** ili **sofa**. Terasa su zaravnjene površine obradive zemlje na kojoj su zasađene masline, koje su formirane na terenu u nagibu tako što su poduprte podzidima od kamena, i pružaju se prateći nagib terena jedna iznad druge tako da formiraju kaskade. Podzidi su uvijek rađeni od lokalnog kamena tehnikom zidanja u suvo, bez maltera. Uz termin **podzid** koristi se i termin **međa** ili na albanskom **kufin**.

Površina terase najčešće nije u potpunosti horizontalna već je u blagom nagibu ka donjem podzidu. Na jednoj terasi se najčešće nalazi **jedan red maslina**, ili u nekim slučajevima, kada su terase šire, i **dva reda maslina**. Masline su najčešće zasađene odmah uz donji podzid.

Skica poprečnog presjeka terase; Terasa u zoni Bašbuljuka

Terasa su formirane tako da **prate konfiguraciju terena**. Širine terasa su, kao i njihove **visine**, različite u zavisnosti od nagiba terena. Tamo gdje je teren blaži, terase su šire a podzidi niži. Takav primjer imamo u centralnom dijelu Maslinade, u udolini uz glavni put, gdje su podzidi od svega par radova kamena, kreću se od 35 do 70 centimetara, a širine terasa mogu varirati od 3 m pa do 5-6 m. Ovakve zone bi mogle da se definišu kao **terasasta polja**.

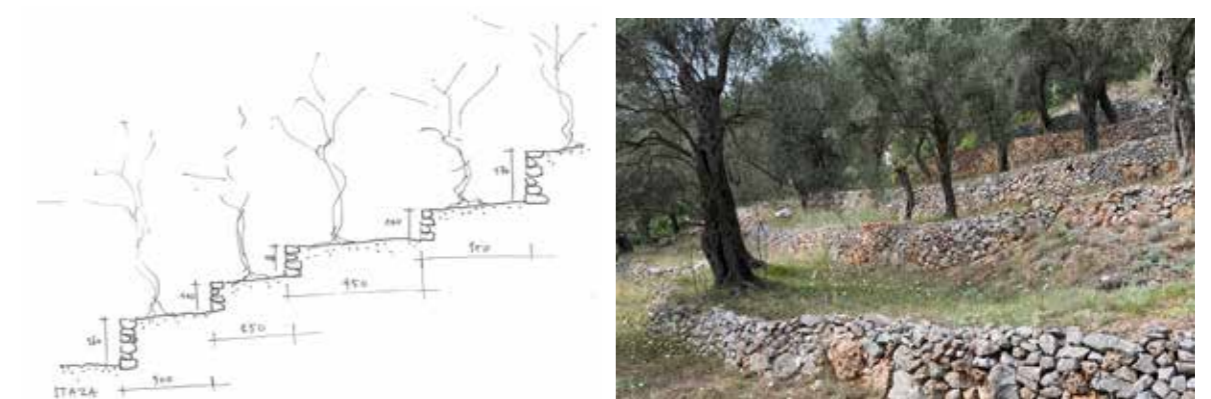

Terasa blažeg nagiba uz put prema rtu Rep; Poprečni presjek kroz terasasta polja u centralnom dijelu Maslinade

U zonama u kojima je nagib terena veći, terase su uže a podzidi visočiji. Takve primjere imamo uz padine Bijele gore i Mavrijana, kao i u zoni Bašbuljuka. Širine terasa variraju od od 2,5 m pa do 6,5 m, ali najčešće su oko 3-3,5 m, dok visine podzida mogu biti od 50 do 170 cm, a često oko 100-120 cm. Terasa ovog tipa su najzastupljenije u Maslinadi.

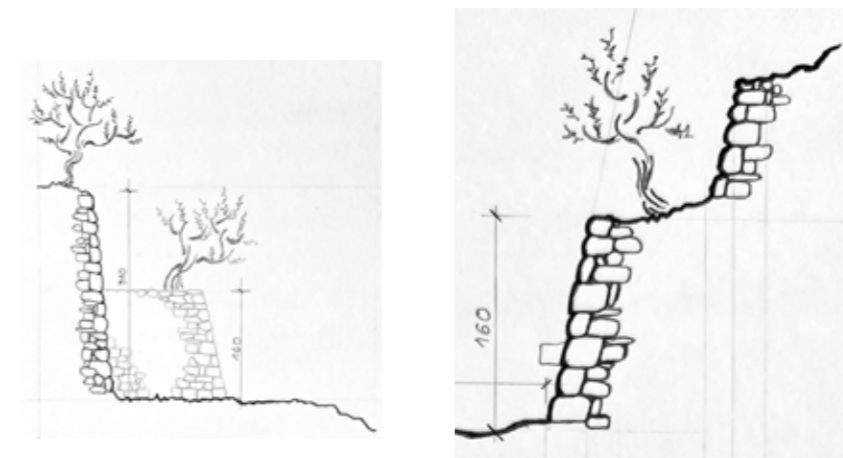

Poprečni presjek kroz terase, zona Bašbuljuka

Poprečni presjek i fotografija terasa u zoni iznad puta sa strane planine/ Ana e malit

U rijetkim slučajevima, kada je baš strmi dio terena u pitanju, visina podzida prelazi 170 cm, i može doseći i do 3 m. Ovakve primjere nalazimo u zoni Bašbuljuka.

Poprečni presjek kroz terase u zoni Bašbuljuka

Terase su formirane tako da su **paralelne sa izohipsama terena**, da ih "prate".

Dužina terasa tj. podzida je različita, i ponovo zavisi od konfiguracije terena. Na morfološki razudnijem i složenijem terenu, terase budu kraće, dok se u zonama sa ravnomjernim nagibom mogu pružati duže. Takođe, podzidi se često pružaju od jedne do druge poprečne staze ili odvodnih kanala, ili su definisani vlasničkim podjelama. Tako da terase tj. podzidi mogu biti dužine od 50 m, 100 m, pa u nekim slučajevima i par stotina metara.

Često je kontakt između dvije zone terasa riješen, tako da su one **naizmjenično** postavljene, tj. smaknute u osnovi a i visinski. Na ovaj način se rješava cik-cak prelaz sa jedne terase na drugu, i olakšava savladavanje visinske razlike.

Postoje i primjeri takozvanih **džepova ili "balkona"** gdje se u okviru jedne terase formira izdvojena terasa za jedno stablo masline.

Naizmjenično postavljene terase; Džep za jedno stablo/korijen masline

U zavisnosti od konfiguracije terena, terase formiraju različite **osnovne morfološke tipove**. U ravnijim zonama u udolinama formiraju se **terasasta polja**. Na padinama se terase **linijski** pružaju, i to može biti **pravilnija** forma, sa ravnim i paralelnim podzidima, ili **nepravilnija** forma, sa podzidima koji su u osnovi nepravilni i blago zaobljeni i terasama koje su smaknute. Na uzvišenjima, kao što je Bašbuljuk, terase *prate* konfiguraciju tako da formiraju koncentrične prstenove oko uzvišenja, koji su podijeljeni poprečnim stazama ili kanalima.

Terase sa nepravilnom podzidima, Bašbuljuk i zona iznad puta sa strane planine/ Ana e malit

6.1.3. Tehnika zidanja - suvozid

„Suvozidna arhitektura nije samo jednostavan način gradnje, ona sadrži u sebi svetost koja je povezana s materijalom, načinom rada, prirodnim okruženjem, korijenima svetovne tradicije mjesta. Ona je simbol kolektivnog sjećanja.“⁵⁸

Sve terase sa maslinama u Maslinadi su nastale tako što su podzidane međama/ podzidima koji su građeni **tradicionalnom tehnikom gradnje kamenom u suvo, bez vezivnog maltera**. **Suvozid** je najstarija i najjednostavnija tehnika gradnje kamenom, koja je posebno karakteristična za Mediteran. Tehnika gradnje suvozida nije se mijenjala hiljadama godina, ali je svakako pratila evoluciju poljoprivrednog pejzaža i istorijskog procesa koji ga je oblikovao.

Podzidi od suvozida

„Suvozid je faza u osvajanju obradivog zemljišta, utvrđeni nasip za zaustavljanje prirodne erozije, ali takođe i višedimenzionalna i kreativna građevinska tehnika.

Stabilnost suvozidne gradnje ne testiraju inženjeri, već vrijeme i iskustvo. Suvozidne građevine imaju svoj lični pečat i "govore" lokalni jezik, bilo vrstom kamena, tehnikom gradnje ili činjenicom da su nastale iz potrebe da se stvori djelić obradivog zemljišta.

Svaki je kamen, iako sličan drugima, i potpuno različit.

Suvozidi otkrivaju stil, kulturu, civilizaciju, tradiciju, kao i umjetnost koja je prenošena sa oca na sina: graditelji suvozida nijesu poznavali teoriju gradnje, ali su imali kreativnu intuiciju i profesionalno sjećanje, znali su kako da rasporede pojedinačne elemente, tako da oni djeluju pod pritiskom i u sinergiji na najbolji mogući način, vodeći računa istovremeno da stvore prijatan estetski utisak za ljudsko oko.“⁵⁹

Podzidi, koji služe da bi zadržali zemlju gornje terase, su možda jedna od najjednostavnijih i najzastupljenijih suvozidnih konstrukcija. Po strukturi, to su jednostruki suvozidi, koji se sastoje od **jednog sloja / lica kamena**, čije unutrašnje glave, dobro nabijene zemljom, čuvaju podzid

58 Suvozidi u Crnoj Gori, 2016

59 Suvozidi u Crnoj Gori, 2016

od urušavanja ali se u njihovoj gradnji primjenjuje princip gradnje dvostrukog zida.⁶⁰ Iza kamena kojim se zida podzid, nalazi se **ispuna** od sitnijeg kamena, koji služi da zemlja usljed kiše ne bi uticala na stabilnost zida.

Podzidi terasa sa vidljivim licem i ispunom suvozida

Vrsta sloga suvozida, a time i **izgled** podzida, svakako zavise od **vrste kamena** od kojeg se gradi. To je uvijek lokalni materijal, kamen koji se nalazi na određenoj lokaciji.

Kamen koji se koristi može biti neobrađen, priklesan ili klesan, tako da od toga zavisi i vrsta sloga, koji može biti grublji ili pravilniji. Kako se forma terasa prilagođava konfiguraciji terena. i prirodne stijene se koriste kao dio strukture suvozida, kada postoje i kada je to izvodljivo.

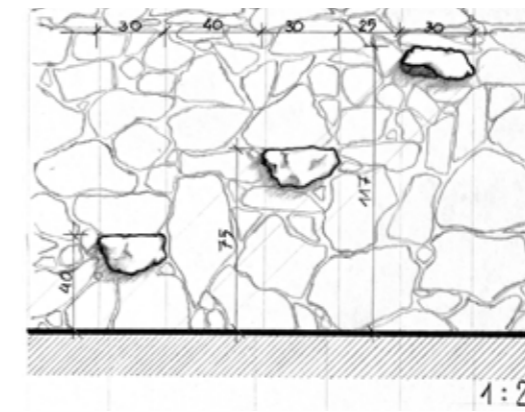

U Maslinadi su najzastupljeniji podzidi od **krečnjaka**, ali se u određenim zonama javljaju i vrste pješčara ili breče.

Kod podzida terasa srećemo i **karakteristične konzolne stepenice**, koje služe da bi se sa jedne terase popelo na drugu visočiju. Stepenice su rađene od kamena i izlaze konzolno iz zida međe, tako da bi mogla da se savlada potrebna visina. Kad su u pitanju stepenice koje se nalaze u Maslinadi, imamo primjere sa dvije do tri stepenice, kod međa koje su visine oko 120 cm, do primjera sa četiri do pet stepenica kada su u pitanju visočije međe. Stepenice su često postavljene sa visinskom razlikom od oko 35 do 40 cm, široke su oko 30 cm, a isturene iz ravni zida oko 25 cm.

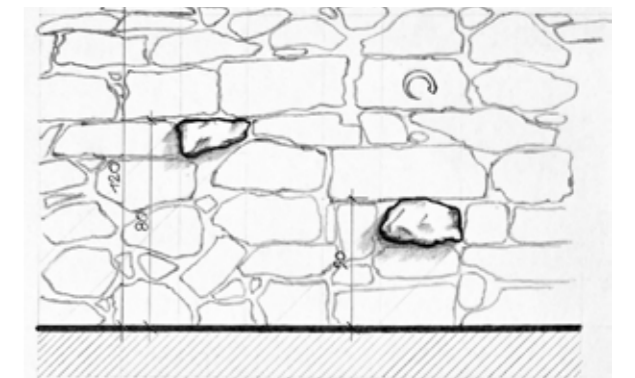
60 Gradimo u kamenu: priručnik o suhozidnoj baštini i vještini gradnje, 2016

Crtež karakterističnih stepenica, zona Bašbuljuk; Fotografija koja pokazuje korišćenje stepenica, zona Bašbuljuk

Zanimljiv je primjer konzolnih stepenica koje se nalaze u neposrednoj blizini Begove česme, zapadno od nje, na podzidu uz glavni put. Tu se uz stepenice u podzidu nalazi ugrađen i jedan kamen koji je u odnosu na ostale mnogo bolje obrađen, i na kome je u reljefu isklesan polumjesec. Ovaj kamen je očigledno kao spolija u nekom trenutku ugrađen iznad stepenica, moguće i prenijet sa česme koja je u neposrednoj blizini.

Konzolne stepenice koje se nalaze u neposrednoj blizini Begove česme

6.1.4. Staze i putevi

Uvala Valdanos i Maslinada su po svom karakteru uvijek funkcionalno bile povezane sa gradom Bilo da je u pitanju bio prenos robe i veza sa uvalom u kojoj su se sidrili brodovi, bilo korišćenje maslinjaka.

U Maslinadi izvorno nijesu postojali objekti, čak ni pomoćni objekti za eventualno skladištenje alata. Vlasnici maslina su stanovali u Ulcinju i okolnim naseljima. Uz to, ni mlinovi se nijesu nalazili u Maslinadi, već van nje, pa je bilo potrebno uspostaviti dobru komunikaciju koja je omogućavala pristup maslinjacima, zbog korišćenja i održavanja, kao i transporta maslina nakon berbe do mlinova.

S druge strane, imajući u vidu značajnu ulogu Valdanosu kao luke, i komunikacija između nje i grada je bila veoma značajna. Početkom XX vijeka, Andrija Jovičević navodi kako se iz Valdanosu u Ulcinj putuje pješice: „Kad brodovi ne mogu pristati pred Ulcinjem, pristaju u Valdanosu, koji je zaklonjen od južnog vjetra. Odatle se putuje pješice u Ulcinj.“⁶¹

Iz navedenih funkcionalnih razloga kroz Maslinadu i do uvale Valdanos su se razvile različite pješačke komunikacije, putevi i staze.

61 Jovičević 1922.

Staze i putevi na istorijskim mapama

Staze i putevi u Maslinadi se pojavljuju na detaljnijim mapama počev od XVIII vijeka.

Na mapama iz 1718. godine⁶², na kojima je predstavljena opsada Ulcinja od strane Mlečana, jasno su predstavljene staze koje vode od grada prema Maslinadi i uvali Valdanos. Tako da iz ovih mapa imamo podatak da su od grada ka uvali Valdanos vodile dvije staze. **Glavna staza**, na čijoj trasi je i danas glavni pristup Maslinadi i veza sa uvalom, od utvrđenog Ulcinja ide sa istočne strane brda Meterizi, a zatim nastavlja ka zapadu, prolazeći kroz Novu Mahalu, paralelno sa linijom obale tj. pravcem pružanja uvale. Ovaj put je i označen na jednoj od mapa kao **“Chemin du vallon de Nose”** – put uvale Nose (što je vjerovatno od Noce iz naziva *Val di Noce* na italijanskom koji se pominje od XIV vijeka). Druga staza ide od grada prema zapadu, obalnom stranom oko brda Meterizi, iznad uvale Liman i jarugom se penje gore. Ove dvije staze se spajaju i nastavljaju dalje kao jedna.

Mape iz 1718. sa predstavjenim stazama za uvalu Valdanos, glavna označena kao “Chemin du vallon de Nose”

Na mapi iz 1883. godine⁶³, označene su staze koje idu od Ulcinja kroz Maslinadu prema uvali Valdanos. Glavna pristupna staza od grada, koja prolazi kroz Novu Mahalu, grana se u usjeku između obronaka Bašbuljuka i Bijele gore, pa jedan krak ide do uvale, prolazi sa sjeverne strane, podnožjem brda Mendres, sa gornje strane bujičnog potoka koji je označen. Drugi pak krak ide ka sjeveru (sadašnji put Ana e malit) ispod planine Mali Bar (sada Bijela gora) i nastavlja ka naselju Bratica. On se na jednom mjestu račva, tako da se donji krak odvaja i nastavlja kroz maslinadu u pravcu rta Mavrian.

Na mapi rađenoj 1939. godine⁶⁴, a prema mapi iz 1925, mreža puteva/staza kroz uvalu je razgranatija, a pojavljuju se i pješačke staze kroz Bašbuljuk i do rta Mendre. Staza ka naselju Bratica se gubi u gornjem dijelu, tj. pretvara samo u pješačku stazu.

62 <https://arcinsys.hessen.de/arcinsys/detailAction.action?detailid=v3239262>

63 https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/660/view/?pg=9&fbclid=IwAR181KtrFiltmu-vIF2SYN_djq9gzv0pyfWlwNWRDE5V9hACltIDYA1V150&bbox=-2540%2C-6751%2C10335%2C274

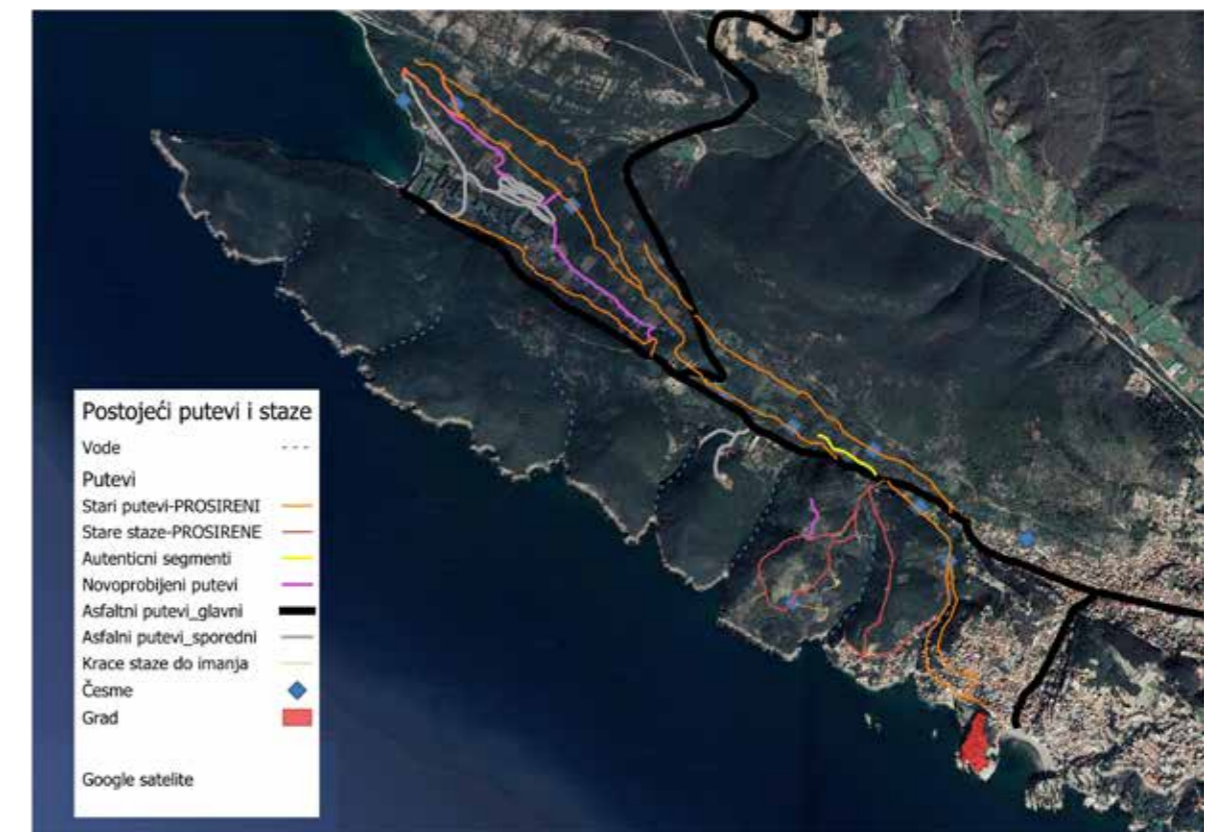
64 <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11765358>

Detalji mapa iz 1883. i 1939. godine sa označenim putevima kroz Maslinadu

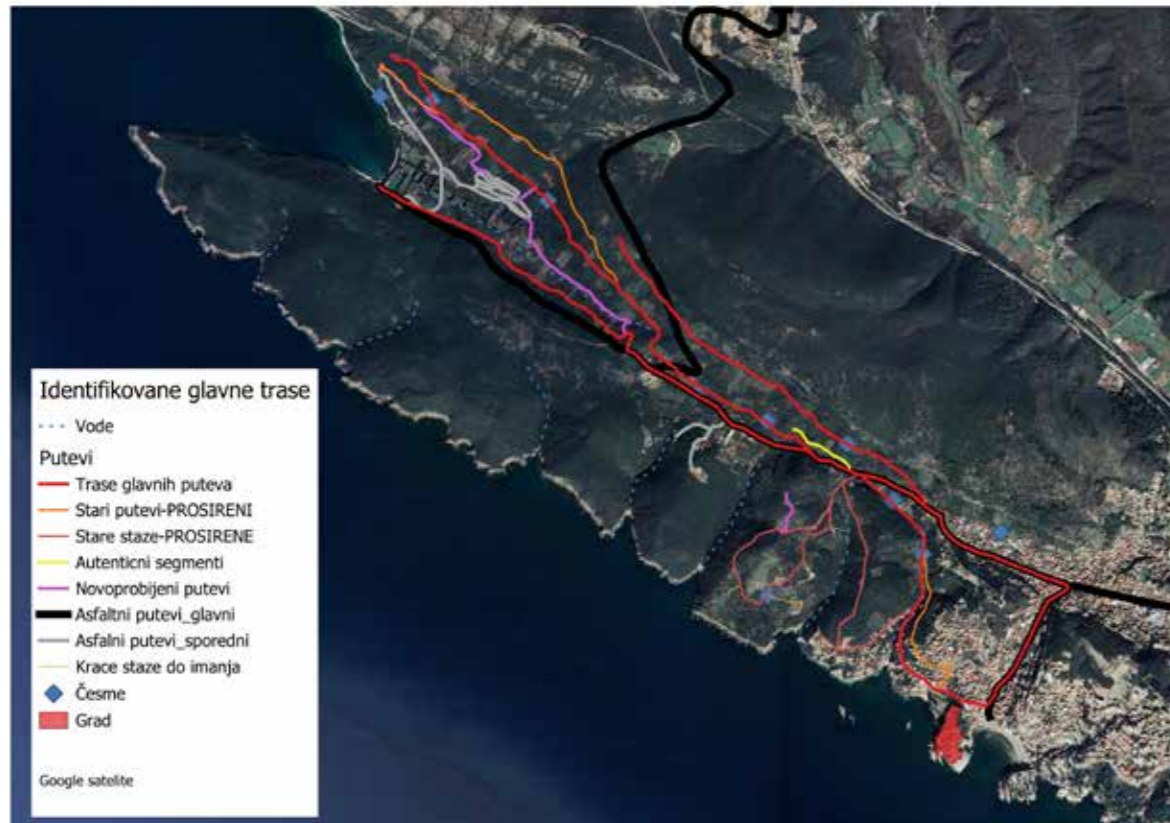
Identifikacija postojećih i analiza istorijskih staza i puteva

Tokom izrade Studije, **identifikovani su i analizirani svi postojeći putevi i staze**, koji uključuju: asfaltno probijene sedamdesetih godina XX vijeka, stare puteve i staze koji su prošireni, recentne novoprobijene puteve, kao i stare puteve koji su sačuvani u izvornom obliku.

Postojeći putevi i staze

Nakon identifikacije postojećih puteva i staza, **fokus** je bio na **identifikaciji trasa izvornih istorijskih puteva**, kao i njihovih **autentičnih ostataka**.

Identifikacija trasa glavnih puteva

Pretpostavljene trase glavnih puteva

Uz **glavne pješačke staze – puteve** analizirane su i **sekundarne staze** koje takođe čine važan dio komunikacione mreže unutar Maslinade.

Glavne pješačke staze – putevi čine osnovu komunikacije. Protežu se kroz cijelu Maslinadu, i uglavnom prate izohipse terena. Izdvajaju se:

- Glavni put koji je povezivao Ulcinj sa uvalom Valdanos
- Centralni putevi kroz Maslinadu, koji su bili glavne komunikacione trase kroz maslinjake

Prema navodima lokalnog stanovništva⁶⁵, kroz Maslinadu su se pružala **tri glavna puta**. Nazivi za dva centralna puta kroz Maslinadu su se i danas zadržali, dok treći put nema poseban naziv, pa se zato i pretpostavlja da je to u stvari bio glavni put za uvalu Valdanos.

1. **Ruga per Bisht/ Put za bišti/rep** – rt Rep (na al. bisht) se nalazi na kraju grebena Mavrijan, i zatvara sa sjeverne strane uvalu Valdanos, tako da je to put koji vodi kroz središnji dio Maslinade u pravcu rta Rep.
2. **Ruga Ana e malit/ Put sa strane gore/planine** – put koji vodi kroz višiji dio Maslinade, sa sjeverne strane, ispod padina Bijele gore, ka "planinskoj" zoni.
3. Put koji nema poseban naziv, ali koji je u stvari bio **glavni put za uvalu Valdanos**, a koji se od grada pruža južnim dijelom Maslinade, ispod padina Bašbuljuka, Čivlaka i Mendre, a iznad bujičnog toka uvale Valdanos, sve do morske obale. Prema istorijskim mapama, na kraju ovog puta se krajem XIX vijeka nalazila carinarnica (na mapama na italijanskom – Dogana)⁶⁶ koja je u turskom periodu bila lazaret/karantin.

Sem glavnih puteva kroz Maslinadu je postojao i postoji veliki broj kraćih **sekundarnih, poprečnih staza** koje povezuju djelove maslinjaka koji su dalje od glavnih puteva, a u nekim slučajevima povezuju i glavne podužne puteve. To su najčešće poprečne staze, koje su upravne na izohipse terena.

U nekim slučajevima ove poprečne staze su **istovremeno i kanali za odvod vode**.

Karakteristike flišnog terena na kojem se razvila Maslinada (pojava blata u kišnim periodima) uticale su da glavne komunikacije zbog funkcionalnosti budu najčešće **popločane kamenom tj. kaldrmisane**. Ne možemo sa tačnom sigurnošću utvrditi iz kog perioda su ostaci kaldrme na putevima u Maslinadi. U izvorima se uglavnom navodi se da su iz Otomanskog perioda (XVI-XIX v). Dinko Franetović 1960. godine, u knjizi o istoriji pomorstva u Crnoj Gori navodi: „S obzirom na pomorstvo i trgovinu, Turci su uvali Valdanos pridavali veliku važnost. Zbog toga su od uvale do Ulcinja bili izgradili **kaldrmisani put**, koji se i danas nalazi u prilično dobrom stanju.⁶⁷“

Moguće je i da su kaldrmisani putevi i stariji, međutim, to se ne može potvrditi bez daljih istraživanja. Pretpostavka je svakako da se trase najstarijih puteva koriste u kontinuitetu, uz modifikacije koje su se dešavale (kao što su proširenja ili asfaltiranje).

6.1.5. Glavne staze - arhitektonske karakteristike

Segment staze ka Begovoj česmi na putu za rt Rep / Ruga per Bisht

Centralni put u Maslinadi bio je put za rt Rep / Ruga per Bisht, koji je danas presječen asfaltnim putem Ulcinj–Bratica na dva dijela. Prvi dio, bliže Ulcinju, prolazi pored Begove česme, kroz centralni dio Maslinade. Ovaj dio staze je uglavnom ravan, i karakterišu ga lijepe vizure na maslinjake i terase koje su dobro održavane. Glavne pejzažne karakteristike staze su Begova česma, koja predstavlja glavno ambijentalno-kulturno obilježje prostora, kao i segmenti kaldrmisanog puta.

U pojedinim segmentima staze sačuvani su ostaci izvornog puta koji je popločan kamenom – **kaldrmom**. Posebno u zoni koja se nalazi u blizini Begove česme, sačuvan je jedan veliki dio staze koji je kaldrmisan i koji je u relativno dobrom stanju.

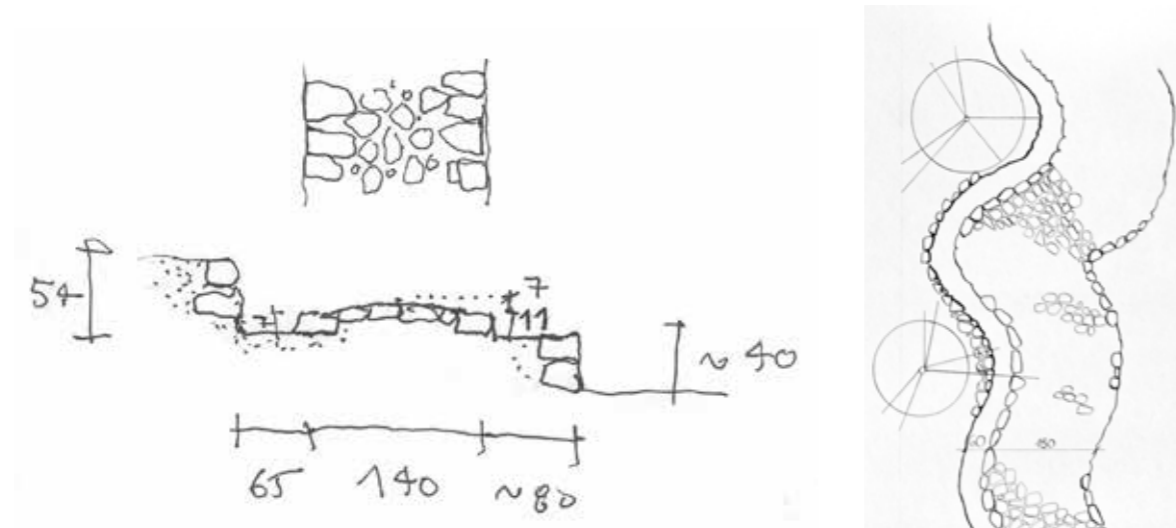
65 Čitaku 2023, str. 125

66 Predstavljene mape iz 1878. godine i 1883. godine

67 Franetović (1960) str. 327

Kaldrmisani put je napravljen od **kamena koji je složen u suvo**, bez maltera. **Ivice kaldrme čine krupniji blokovi** kamena, između kojih su postavljeni **sitniji komadi**. Površina kaldrme je uvijek **blago konveksno zakrivljena**, tako da je centralni dio malo višiji.

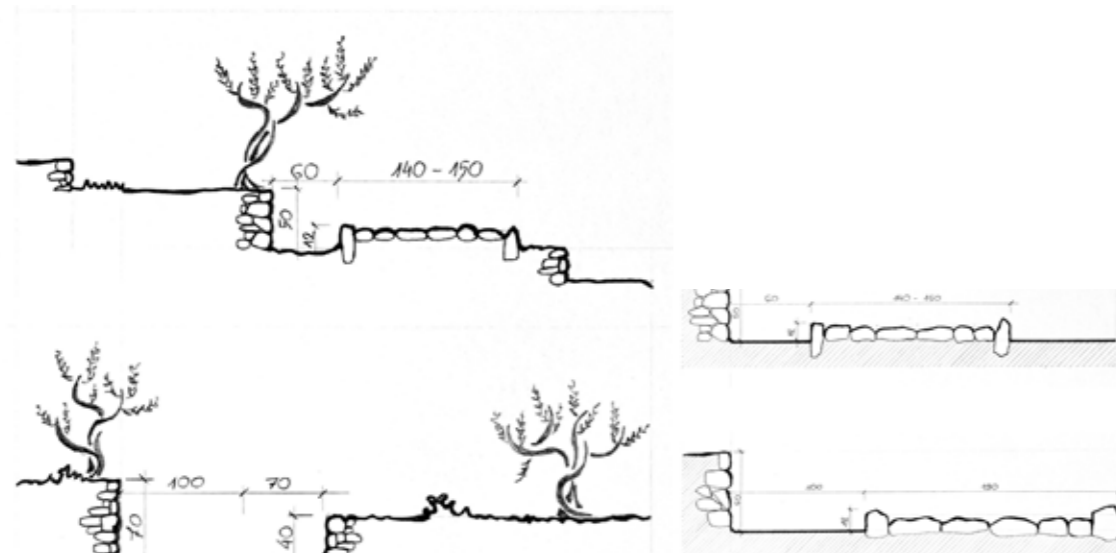
Širina kaldrme varira, i u ovom dijelu staze se kreće od 140 i 150 cm do 190 cm. U drugim zonama kaldrma može biti i uža. Kaldrma je od okolnog terena izdignuta oko 10 do 20 cm.

Skica poprečnog presjeka i osnove kaldrme, na stazi u blizini Begove česme

Staza oko Begove česme je u najvećem dijelu sa gornje strane **oivičena međama/podzidima terasa**, koji su različite visine, od 36 cm, 50 cm, 60 cm, 70 cm, pa do 120 cm. U nekim zonama podzidi terasa su sa obje strane puta. Terasa su, uglavnom, dobro sačuvane. Primjetna je njihova jasna forma i održavanje je redovno.

Kaldrmisana staza je u najvećem broju slučajeva odvojena od podzida terase, pa se prema njemu zbog izdignutosti kaldrme formira **podužni kanal**, koji prati liniju staze. Oni se razlikuju po širini, pa ih ima od 60 do 100 cm, s dubinom od oko 12 cm.

Osnova puta i presjeci različitih segmenata puta

Ostaci kaldrmisanih staza u ovom dijelu Maslinade su uglavnom dobro očuvani a jasno se razaznaju i staze i prateći kanali. Segmente ovog puta koji je očuvan u izvornom obliku, sa kaldrmom, bi bilo neophodno sačuvati.

Fotografije staze sa kaldrmom i kanalom; detalj kaldrme i kanala

Drugi dio puta za rt Rep / Rruga per Bisht

Drugi dio puta za rt Rep ka uvali Valdanos prolazi kroz višoju zonu i karakterišu ga usponi i spuštanja. Na ovom putu uočljiva je razlika u nivou održavanja zona koje su ranije bile u okviru vojnog odmarališta. Glavna karakteristika pejzaža je uvala Valdanos, gdje i završava ovaj put. Duž ovog puta nađene su i identifikovane najstarije masline _Ulcinjске maslinade, od kojih jedna ima preko 1800 godina. Put je većim dijelom makadam. Kaldrmisane staze su većinom izgubljene, urušene prilikom proširivanja puta, pokrivene zemljom ili betonirane.

Međutim, postoje određeni segmenti gdje je kaldrmisani dio puta sačuvan. Njegova širina je 100 cm. Sa gornje strane odvojen je od podzida terase 40 cm, dok se sa donje strane zaravnjeni dio terase pruža još 180 cm. Teren je nagnut i postepeno se spušta.

Fotografija segmenta staze; Poprečni presjek kroz segment staze na kojem je sačuvana kaldrma

Put sa strane gore/planine / Rruga Ana e malit

Ovaj put vodi kroz višoju dio Maslinade, ispod padina Bijele gore, ka "planinskoj" zoni. Na početku prolazi kroz dio u kojem se razvilo naselje Nova Mahala, tako da tu imamo segmente starog kaldrmisaniog puta koji prolaze neposredno iza kuća koje su nastale u zonama nekadašnjih maslinjaka. Širina kaldrmisaniog puta u ovom dijelu je 150 cm. Put je dalje djelimično makadamski, a u određenim zonama je i betoniran.

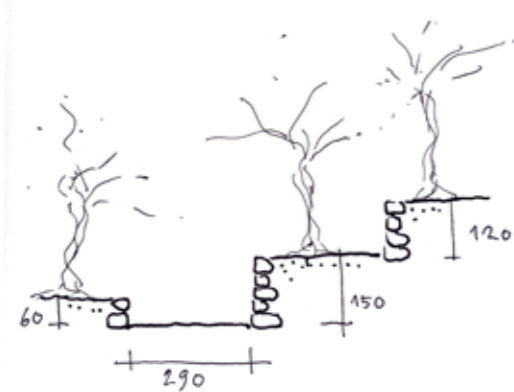
Dio kaldrmisaniog puta iza kuća Nove Mahale; Dio puta koji je betoniran

I u visočijim djelovima puta nailazimo mjestimično na ostatke stare kaldrme. Ovaj put je cijelom dužinom pod blagim usponom. Na dijelu puta koji je na uzvišenju, podzidi terasa se nalaze i sa jedne i sa druge strane, sa gornje strane visine oko 150 cm, a sa donje 60 cm. Put je na ovom dijelu širok 2,9 m.

Ostaci stare kaldrme na putu; Dio puta koji je ovičen podzidima terasa sa jedne i druge strane

Ovaj planinski put je u gornjoj zoni presječen novim asfaltnim putem Ulcinj-Bratica, nakon čega se nastavlja još nekih 450 m. U ovom dijelu, u jednom segmentu, staza prolazi sredinom jedne terase između maslina sa jedne i druge strane.

Skice presjeka puta

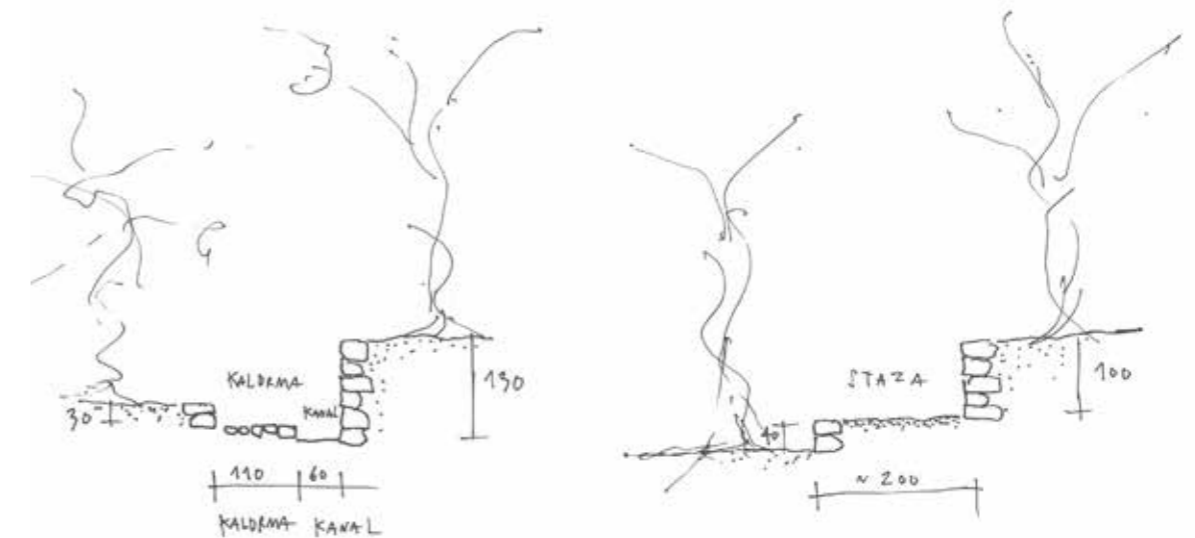
Odsječeni segment puta od uvale Liman

Ispod puta sa strane planine / Ruga Ana e malit, paralelno sa njim i okvirno 100 m niže, u zoni preko puta Bašbuljuka nalazi se segment sačuvanog puta koji je isto paralelan izohipsama terena i popločan kaldrmom. Ovaj put je u stvari nastavak historijskog puta koji je vodio od uvale Liman, jednog od dva glavna puta koji su iz Ulcinja vodili za Valdanos, ali je prilikom izgradnje asfaltnog puta Ulcinj-Valdanos presječen, tako da je ovaj segment ostao izolovan. Nije u potpunosti istražena veza ovog segmenta puta sa putem za rt Rep, pa bi to svakako tokom daljih istraživanja trebalo uraditi.

U ovom segmentu put je **kaldrmisan** i sačuvan **u izvornom obliku, nije proširivan kao na mnogim drugim mjestima, pa je zbog toga izuzetno značajan i obavezno bi ga trebalo sačuvati**. Širina kaldrme iznosi od 110 do 130 cm.

Rijetki ostaci autentičnih segmenata starog puta sa kaldrmom koji nije proširivan

Skice presjeka puta

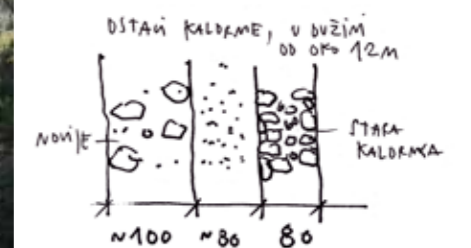
Segmenti glavnog puta za uvalu Valdanos

Trasa glavnog puta za uvalu Valdanos se pruža južnim dijelom Maslinade, ispod padina Bašbuljuka, Čivlaka i Mendre, a iznad bujičnog toka uvale Valdanos. U gornjem dijelu na trasi ovog puta je urađen novi asfaltni put od Ulcinja do uvale Valdanos, dok je put **sačuvan u donjem dijelu**, od nekadašnjeg ulaza u vojno odmaralište pa sve do uvale Valdanos. I ovaj segment puta, kako i većina ostalih, u skorije je vrijeme proširen, pa su uništeni značajni segmenti kaldrme i podzida terasa. Međutim, ostaci kaldrme su ipak očuvani na više mjesta.

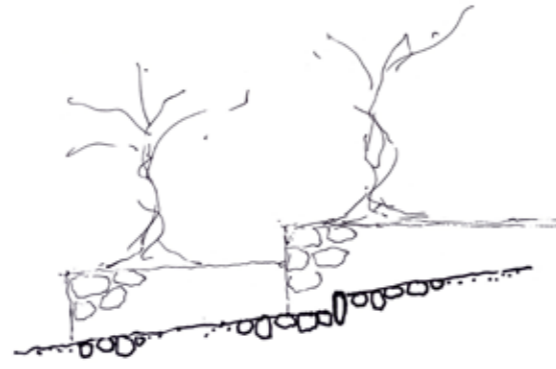
U donjem dijelu udoline Valdanos, na više mjesta su sačuvani **ostaci kaldrme** širine od 80 cm do 130 cm. Tu se sa gornje strane puta prema padinama Mendre nalaze podzidi terasa. Put se cijelom trasom blago penje, ali su sačuvani i segmenti kaldrme u zonama pod većim nagibom.

Ostaci kaldrme u udolini Valdanos

U gornjem dijelu sačuvanog glavnog puta, u zoni iznad izvora bujičnog toka Valdanos a u blizini ulaza u bivše vojno odmaralište, put savladava veću visinsku razliku, i penje se u vidu jedne serpentine na prevoj. I u tom dijelu gdje je segment puta upravan na izohipse terena, sačuvan je segment kaldrme, koja je pod nagibom, i ima blage stepenike sa graničnicima od užeg pločastog kamena. Ostatke kaldrme na ovom glavnom istorijskom putu za uvalu Valdanos bi trebalo **obavezno sačuvati**.

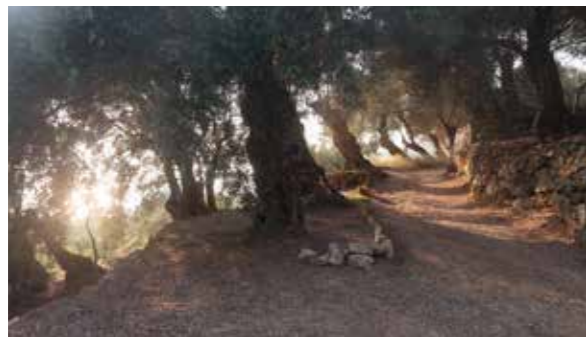

Fotografija i skica presjeka kroz segment puta sa ostacima kaldrme sa blagim stepenicima

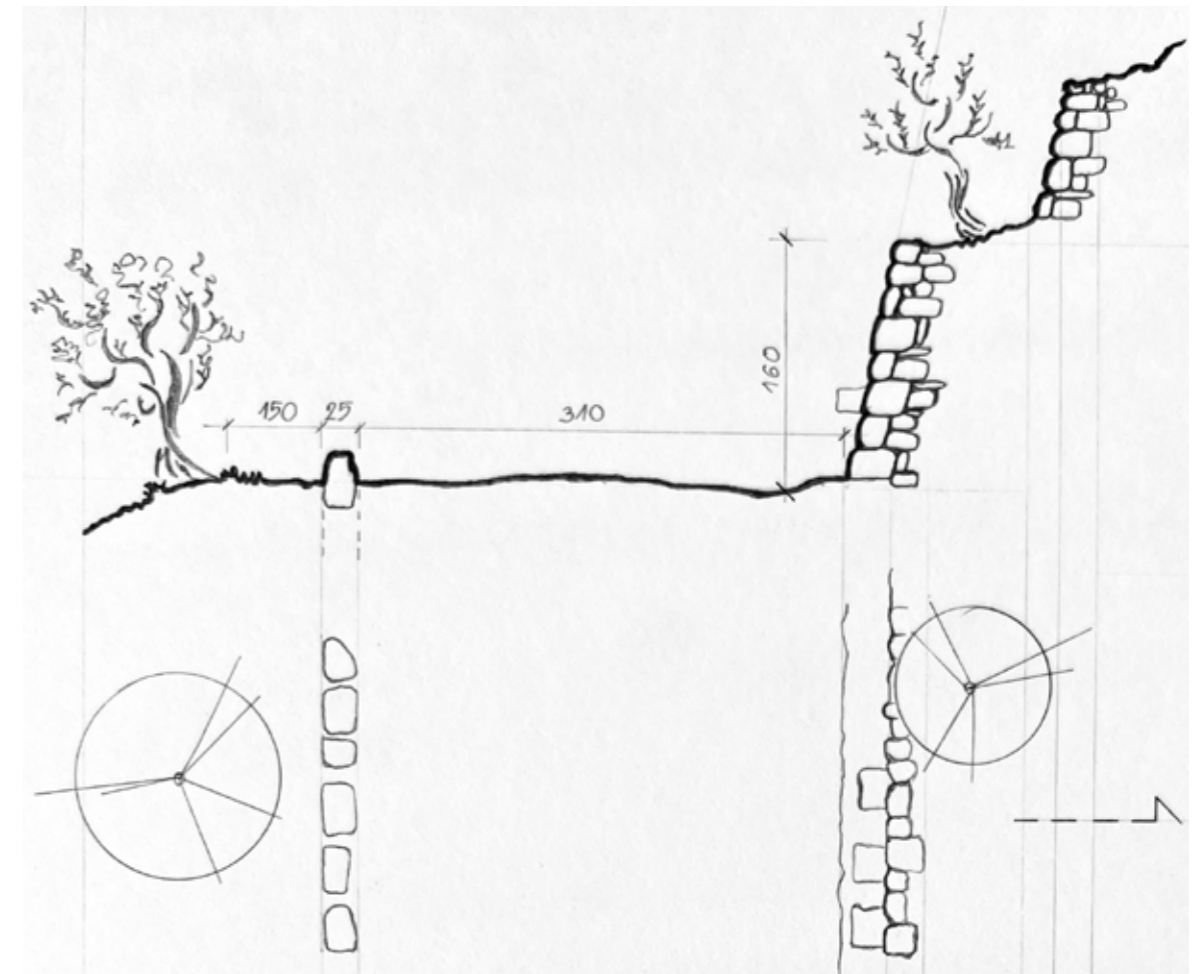
Staza oko Bašbuljuka (Shtegu i Bashbylykut)

Jedna od staza koja ne prolazi centralnim dijelom Maslinade, ali je veoma značajna je staza oko Bašbuljuka. Staza je makadamska a Česma u Bašbuljukupredstavlja najznačajnije kulturno-ambijentalno obilježje. Duž staze se nailazi na prepoznatljive skale, koje su građene dugačijim kamenom od onog kojim su izgrađeni podzidi terasa. Na jednoj strani graniči se sa zidovima terasa, koje su različite, relativno velike, visine – od jednog do tri metra. Put je upotrebljiv i za automobile. Ima označenih zona gdje je na jednoj strani puta poređano granično kamenje, dok se na drugoj strani šire podzidi terasa (sofa).

Karakteristični put može biti do 310 cm širine. Na jednoj strani ima granični kamen širok oko 25 cm, koji ograničava put od terase u širini od 150 cm, a koja se postepeno spušta niz brdoviti teren, dok se na suprotnoj strani nalazi strmi zid visine oko 160 cm. Ovakvi zidovi kraj puta mogu da dosegnu i visinu od oko 310 cm.

Segmenti staze oko Bašbuljuka

Osnova i presjek dijela staze oko Bašbuljuka

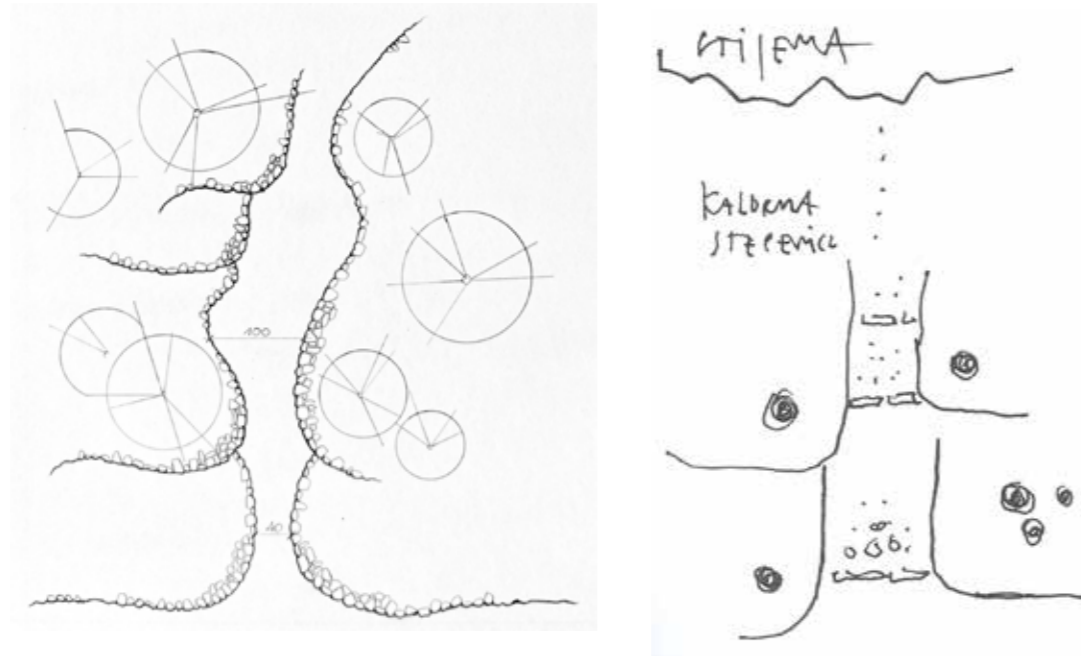
6.1.6. Poprečne staze

Uz glavne puteve u Maslinadi postoji veliki broj kraćih sekundarnih staza koje su najčešće poprečne, upravne na izohipse terena. Ove staze se odvajaju od glavnih puteva i povezuju dalje djelove maslinjaka. Njihove trase mogu biti pravilnije ili amorfnije / blago talasaste.

Ovakve staze su sa obje strane određene, ograničene bočnim stranama terasa koje mogu da dosegnu i visinu od 120 cm ili više. Širina staza varira, i može biti od 80 do 130 cm. I ove staze mogu biti kaldrmisane, iako to nije uvijek slučaj. U nekim slučajevima je uspon koji savladavaju ove staze riješen u vidu plitkih i širokih stepenika.

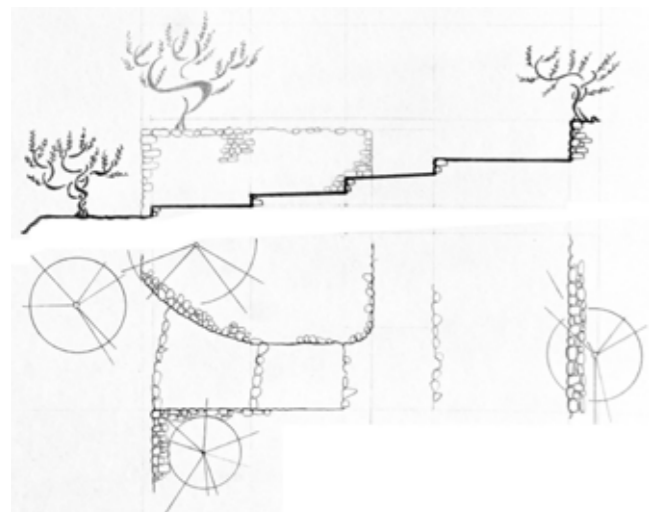

Primjeri poprečnih staza

Skice karakterističnih poprečnih staza

Ponegdje se ove porečne staze protežu između dva glavna podužna puta, a u nekim slučajevima su to samo kratki segmenti kojima se rješava pristup terasama. Na primjeru koji je predstavljen skicom, pristup je stepenišnog oblika, ulaz ima širinu oko 160 cm i sužava se na 90 cm. Stepenice dosežu od 120 – 130 cm do 180 cm, a njihova visina varira od 15 do 20 cm.

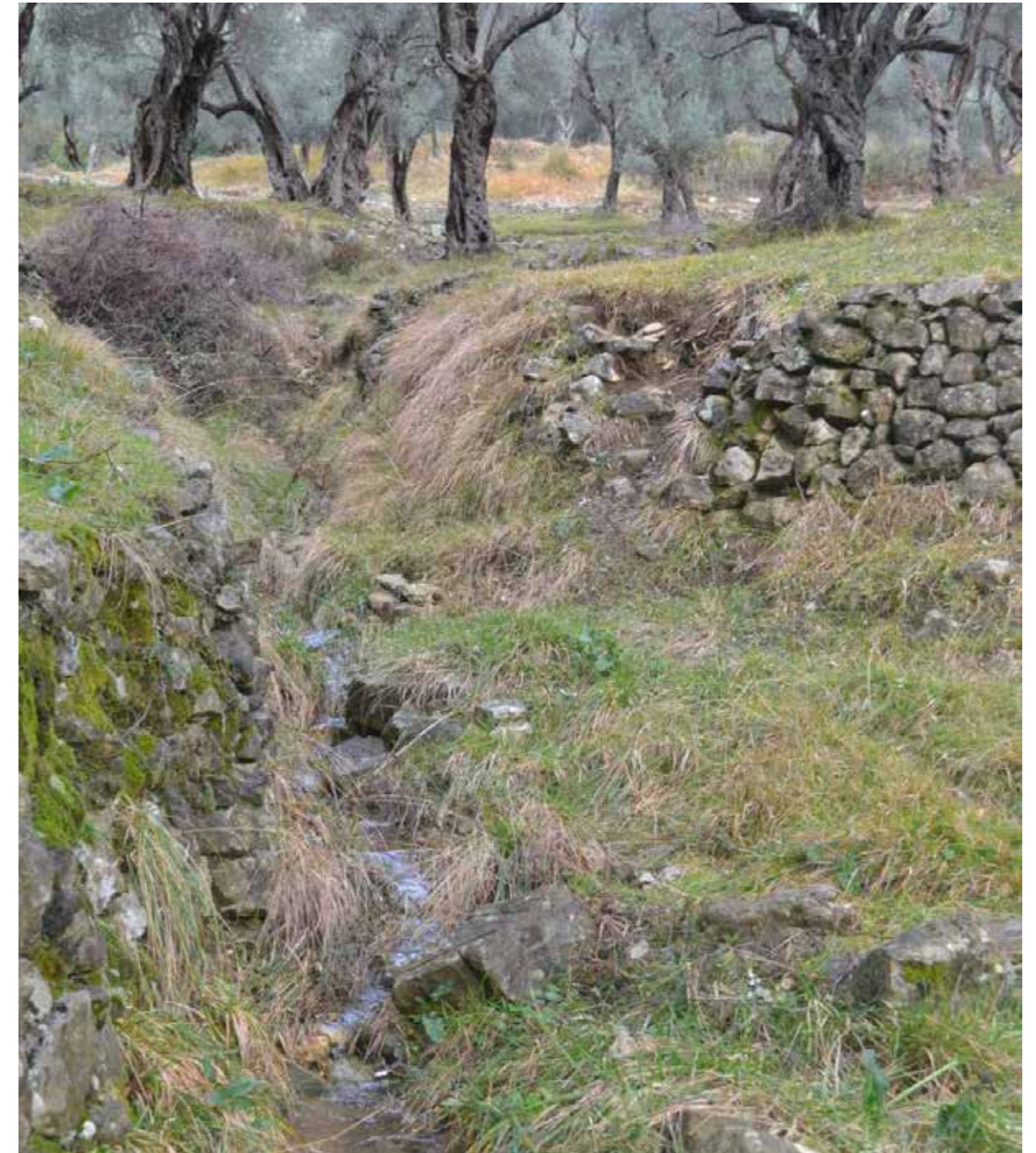

Primjer pristupa terasama

6.1.7. Odvodni kanali

Sistem odvoda vode je veoma značajan segment terasastih pejzaža, važan za funkcionisanje maslinjaka. Iako su veći dio godine suvi, u periodima obilnijih padavina njima protiču bujice. Odvodni kanali koji odvedu vodu iz gornjih zona ka nižim, pružaju se cijelim maslinjakom.

Kanali se pružaju upravno na izohipse terena i na podzide terasa. Oni u stvari često predstavljaju razdjelnu liniju između susjednih terasa. Odvodni kanali mogu biti ozidani kamenom, ali u mnogim slučajevima nijesu ozidani. Takođe, ima primjera gdje poprečne staze mogu istovremeno da služe i kako odvodni kanali.

Kanal u periodu kada ima vode, u blizini Begove česme

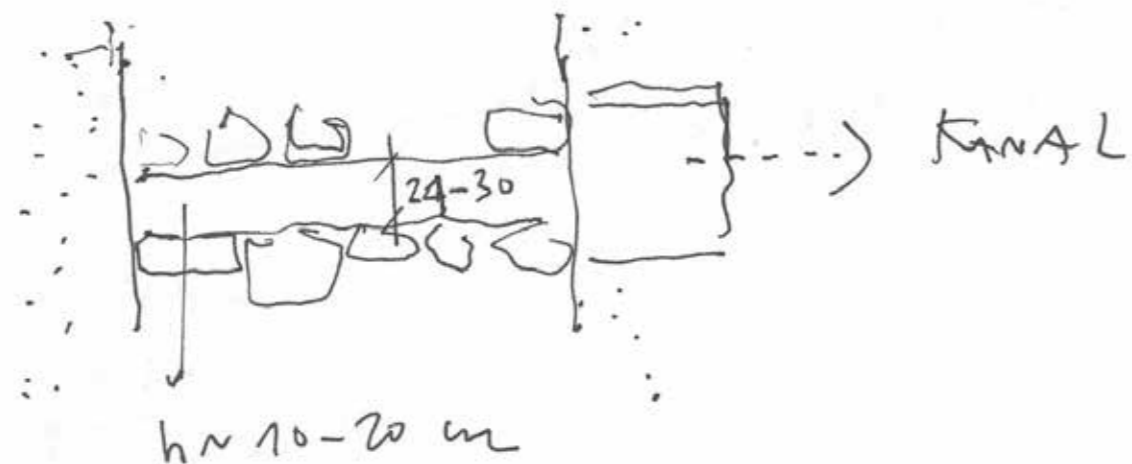
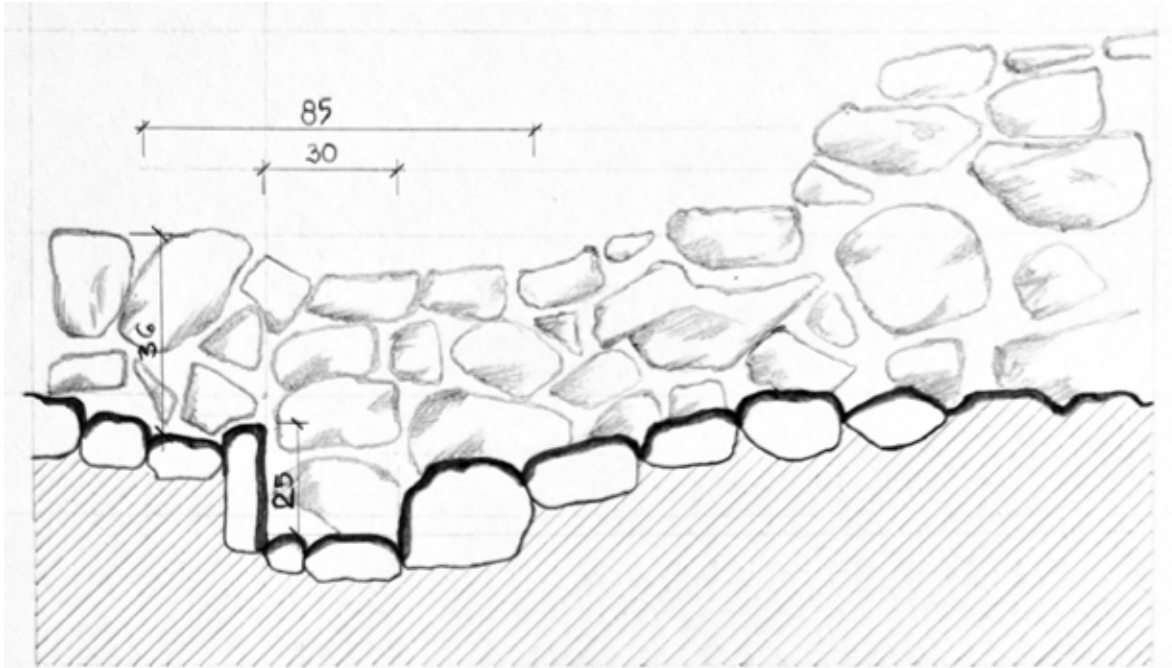

Kanali koji nijesu ozidani

Ozidani kanal, Poprečna staza koja istovremeno može da služi i kao odvodni kanal

Specifični su načini rješavanja prelaska vode preko podužnih glavnih puteva. Jedan takav primjer nalazimo u zoni u blizini Begove česme, gdje je u kaldrmi formiran manji odvodni kanal, kojim voda otiče prema prostoru u nižem dijelu Maslinade. Dimenzije ovog odvodnog kanala su širina 30 cm, sa dubinom od 25 cm.

Presjek kroz odvodni kanal i skica osnove

Prilikom proširivanja puta prema Vakufskoj česmi otkriven je stari kanal koji se nalazi oko metar ispod površine zemlje, obložen kamenom, trapeznog presjeka.

Otkriveni stari kanal koji ide ispod nivoa zemlje

6.1.8. Česme

Česme predstavljaju veoma značajan segment graditeljske baštine Maslinade. To su građevine sa istaknutim arhitektonsko-dekorativnim obilježjima koje čine posebno vrijedan dio sveukupnog kulturnog pejzaža u kome se prožimaju graditeljsko nasljeđe i priroda.

Kompozicija kulturnog pejzaža maslinjaka dopunjava se arhitektonskim i urbanističkim elementima, koji obuhvataju česmu kao arhitektonsku strukturu i njen okolni pejzaž kao arhitektonski ambijent, sa elementima funkcionalnosti, dekorativnosti i ambijentalnosti.

Koliko su ove građevine imale vanrednu važnost za zajednicu, kazuje i veliki broj česama koje se nalaze u ulcinjskoj opštini – ukupno 229 česama i izvora. Osnovni pokazatelj koji govori o vrijednosti i značaju česama je način njihove izrade, njihova forma, karakterističan izgled, arhitektonski detalji, koji česmama daju značajnu estetsku i arhitektonsku vrijednost. Ove česme mogu se smatrati arhitektonskom baštinom koja predstavlja izuzetno značajan segment kulturnog pejzaža. Uz to, česme imaju i izuzetno značajnu funkcionalnu i upotrebnu komponentu. Takođe, usko su povezane i sa prirodnim karakteristikama Maslinade i načinom regulisanja protoka vode, i nalaze se uglavnom na trasama glavnih bujičnih tokova.

Dakle, česme kao elementi urbanog i arhitektonskog u Ulcinjskoj maslinadi, dopunjavaju njenu izvanrednu istorijsku, prirodnu i kulturnu vrijednost.

Lokacije česama u okviru Maslinade, prikazane na Google mapi

Od ukupno 16 česama, za koje se u izvorima navodi da postoje u Maslinadi, identifikovano je 11⁶⁸, i to:

1. Dočina česma / Kroni i Doçes
2. Suva česma / Kroni i Thatë
3. Begova česma / Kroni i Begut
4. Mustafina česma / Kroni i Mustafajt
5. Salj Kikina česma / Kroni i Sal Kikes
6. Vakufska česma / Kroni i Vakfit
7. Česma pomoraca / Kroni i Detarëve
8. Česma Bašbuljuk / Kroni i Bashbylykut
9. Gogina česma / Kroni i Gogve
10. Bučilica / Kroni i Buçilit
11. Javorova česma / Kroni i Çinarit

Pretpostavlja se da je Javorova česma / Kroni i Çinarit isto što i česma Ultimit / Kroni i Ultimit koja se navodi u izvorima, kao i što je Dočina česma / Kroni i Doçes isto što i Ali Šahova česma koja se navodi u izvorima. Za Vilinu česmu / Kroni i Zanave koja se navodi u izvorima lokacija nije identifikovana, jer se nalazi u dijelu Maslinade koji je trenutno zarastao i nepristupačan.

Dočina česma / Kroni i Doçes

Dočina česma se nalazi u urbanom dijelu naselja koje se naziva Nova Mahala, koje se sastoji od nižih građevina za stanovanje, i predstavlja neku vrstu predulaza u Maslinadu. Lokacija česme je na sporednom putu mahale, gdje se ukrštaju putevi naselja. Upravo na tom raskršću nalaze se česma koja je u javnoj upotrebi i bunar udaljen od nje oko 9 metara koji je u privatnoj-porodičnoj upotrebi.

Na zidu visokom preko dva metra, koji obilježava prostor raskrsnice, nalazi se izgrađena mahalska česma. Posebno zanimljivo obilježje česme čini istovjetnost njenog zida sa zidom koji je okružuje, kao spomenik iznikao iz zida. Dočina česma ima jednostavne arhitektonske elemente.

Ukupna širina česme je oko 250 cm, a visina iznosi oko 202 cm. Česmu karakteriše uvučena niša zasvedena dvoslojnim lukom polukružnog oblika i završni vijenac koji blago izlazi iz ravni zida.

68 Čitaku 2022, str. 130

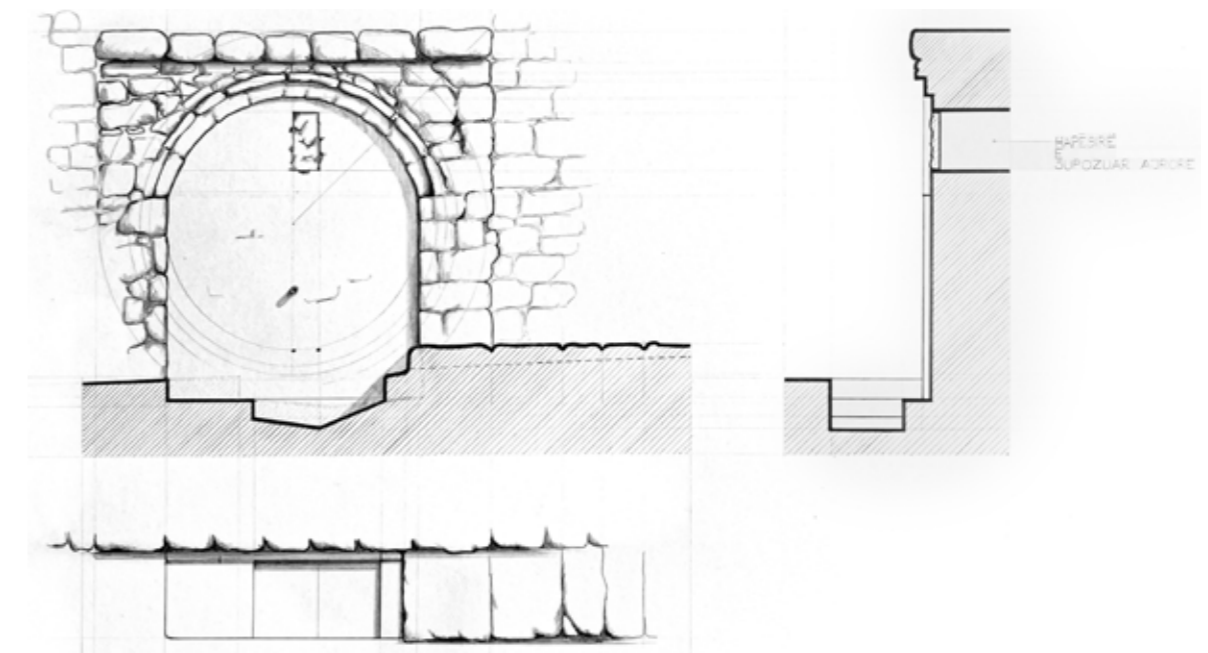
U centralnom dijelu ispod tjemena luka postoji ploča koja je oštećena. Korito ispred česme se nalazi u nivou ulice.

Bunar koji se nalazi u užem okruženju i dio je kompleksa česme, ima za naselje funkcionalnu i ambijentalnu vrijednost i ovaj dio naselja, zajedno sa česmom, čini atraktivnim. Bunar je građen od kamena, unutrašnji rezervoar za vodu je zasveden, dok je grlo/kruna bunara kružnog oblika.

Dočina česma je u dobrom stanju. Ne nedostaju strukturalni elementi. Primjetno je da je malterisana, tako da je oštećenje ove fasade jedan estetski nedostatak u arhitektonskoj prezentaciji česme. Prijetnju strukturi česme čini stablo smokve koje se nalazi u dvorištu iznad nje, jer kako se čini, korijenje smokve postepeno oštećuje strukturu česme.

Dočina česma

Arhitektonski crtež Dočine česme (izgled, presjek i osnova)

Fotografija i presjek kroz bunar

Suva česma / Kroni i Thatë

Suva česma se nalazi uz put sa strane planine / Rruga Ana e malit, koji vodi kroz visočiji dio Maslinade, ispod padina Bijele gore. Nalazi se sa gornje strane puta, u okviru jedne terase/sofe maslinjaka. Česma je povučena u odnosu na liniju puta, ali se doživljava kao dio podzida terase. Česma ima jednostavnu prostornu kompoziciju. Izrađena je od klesanog kamena različitih dimenzija u nepravilnom slogu, u tehnici suvozida, bez vezivnog maltera. U sredini česme se nalazi pravougaoni otvor kojim je nekada tekla voda. Sada je česma van funkcije i zapuštena.

Fotografija i skica Suve česme

Begova česma / Kroni i Begut

Begova česma ili Česma Bećir-bega iz porodice Rusulbegu⁶⁹ je jedna od najreprezentativnijih česama Maslinade. Za Begovu česmu i još dvije česme sa područja opštine Ulcinj, uključujući i Javorovu česmu koja se isto nalazi u Maslinadi, 2020. godine je od strane Uprave za zaštitu kulturnih dobara prihvaćena inicijativa da se kao zaštite kulturna dobra.⁷⁰

Begova česma se nalazi na trasi starog puta za rt Rep / Rruga per Bisht koji prolazi kroz centralni dio Maslinade. Do nje se stiže kraćim kaldrmisanim dijelom staze koji je povezan na asfaltni put. Uža lokacija česme predstavlja karakterističnu ambijentalnu cjelinu koju čine suvozidni podzidi terasa maslinjaka u koje je česma ugrađena, sa kamenim klupama pored česme; odvodni kanal za veći povremeni vodeni tok sa zapadne strane česme; kameno korito česme i prostor uređen kaldrmom ispred nje, kao i vrsta pliče lokve za pojenje stoke ispred.

69 Čitaku 2022, str. 125

70 Predmet: Inicijative za uspostavljanje zaštite dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju, UP/I 02-206/2020 od 06.07.2020.

„Monumentalnu strukturu čini zidna masa, dimenzija 2.70 x 3.0 m, te korito u njegovom podnožju, dim. 1.7 x 0.75 m. Sa lica, Begova česma je zidana fino klesanim kamenim kvaderima pravilnog sloga i sa malim spojnicama od krečnog maltera. Ojačana je pilastrima građenih pritesanim kamenom. Pozadina česme je takođe znatno skromnije obrade kamena. Niša, centralno locirana, zasvedena je polukružnim lukom plitke profilacije radijusa 0.75 m. Specifične su dvije male niše (dim. 0.25x0,45 m) simetrično raspoređene u odnosu na osovinu zidne mase, koje su završene djetelinastim lukom. Kamena lula česme nije očuvana i u nepoznatom periodu zamijenjena je širom cijevi jednostavne profilacije.”⁷¹ Centralno u gornjem dijelu česme je u pličoj niši postavljena ploča, na kojoj se nalazi natpis, vjerovatno na arapskom, koji do sada nije protumačen.

Begova česma ima izuzetnu estetsku i arhitektonsku vrijednost, a njena funkcionalna i duhovna strana, ugrađena u ambijent sredine, stvara kompozicionu harmoničnost građevine i prirode. Sve to čini da Begova česma porodice Resulbegu bude reprezent arhitektonske baštine hiljadugodišnje Ulcinjske maslinade.

Begova česma predstavlja česmu sa najistaknutijim arhitektonskim i funkcionalnim osobinama. Njen karakteristični izgled i dekorativni elementi čine ovu česmu atraktivnom i simbolom svih drugih česama u ulcinjskoj opštini. Precizna simetrija i veliko majstorstvo njenih graditelja, govore o važnosti i vrijednosti koju je imala ova česma u prošlosti.

Česma je u funkciji i vode ima periodično. Gornji dio česme je obrušen, i vidljiva je pukotina duž njene ose. Kameni blokovi u gornjem dijelu česme su labilni i postoji rizik od njihovog urušavanja. Takođe, veliki dio podzida sa lijeve strane česme je obrušen. Imajuću i vidu navedeno, na česmi i njenom okruženju bi bilo neophodno sprovesti konzervatorske intervencije ali uz projekat i stručni nadzor arhitekata konzervatora.

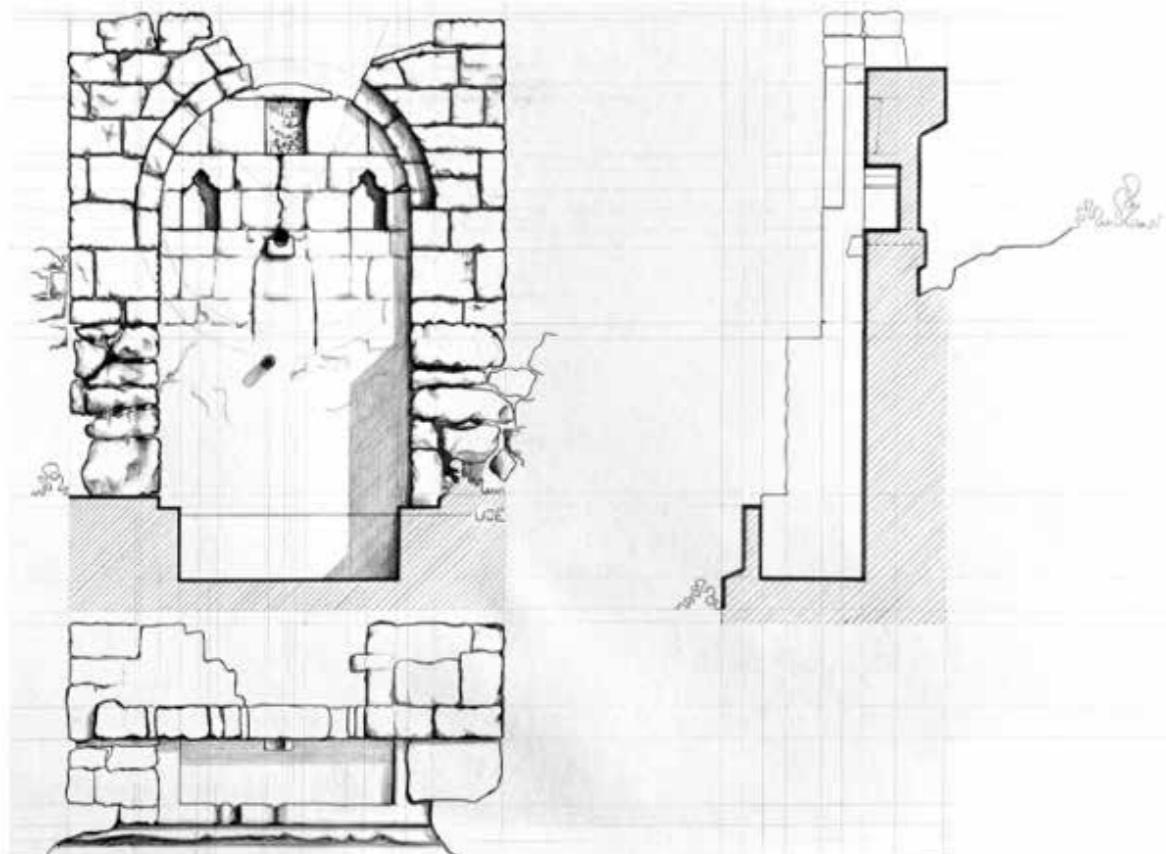

Begova česma i njeno neposredno okruženje

Kamena ploča sa neprotumačenim natpisom

71 Istraživački nalaz dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju (2020) str. 6

Arhitektonski crtež Begove česme (izgled, presjek i osnova)

Mustafina česma / Kroni i Mustafajt

Mustafina česma se nalazi uz glavni asfaltni put koji vodi od Ulcinja do uvale Valadanos. Nalazi se u okviru terase sa gornje strane puta. Zid na kome se česma nalazi je širine 3,1 m, i povučen je 6,2 m od puta u vidu dubokog, blago trapezastog, džepa koji se blago širi ka putu. Teren ispred česme je blago iskošen, pa se ona nalazi ispod nivoa puta.

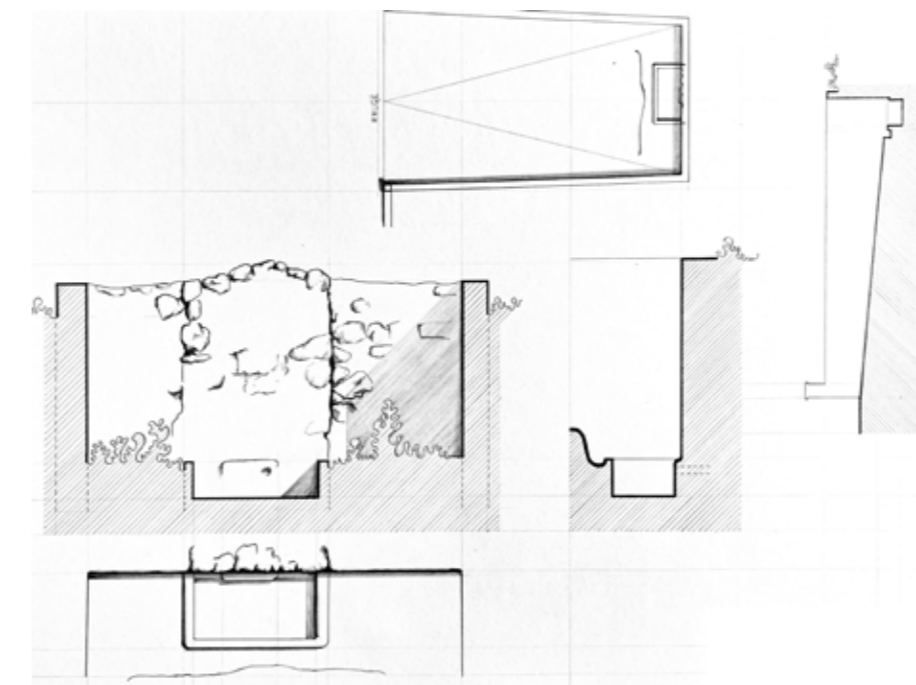
Mustafina česma je jednostavne forme i nema posebnih arhitektonskih i estetskih obilježja. Nazire se linija razdvajanja strukture česme od strukture podzida, čiji je česma integralni dio. Podzid je izvorno bio rađen u suvozidu, pa je naknadno malterisan. Dio podzida sa desne strane ima dublje fuge, dok su na lijevom dijelu fuge potpuno popunjene novijim malterom.

Širina česme je 120 cm, a visina 153 cm. U gornjem dijelu je završena blagim lukom, koji malo odskače iznad nivoa bočnih zidova. Ispred česme se nalazi kameno korito dubine 31 cm, koje je spušteno u odnosu na sadašnji nivo terena.

Stanje strukture česme je dobro, ali zona oko korita ne iskazuje neko naročito održavanje.

Mustafina česma, lokacija i izgled

Arhitektonski crtež česme (izgled, presjek i osnova) i njene lokacije (osnova i presjek)

Salj Kikina česma / Kroni i Sal Kikes

U krajnjoj zoni puta za rt Rep / Bisht u pravcu Valdanosa, sa gornje strane puta, nalazi se Salj Kikina česma. Česma je sada teško uočljiva zbog toga jer je neodržavana i potpuno je zarasla u vegetaciju. Samo tabela sa dvojezičnim natpisom (na albanskom i crnogorskom) ukazuje na njeno postojanje. Kroz vegetaciju mogu da se uoče dva horizontalno postavljena kamena bloka, među kojima se uočava šupljina koja kazuje da nekada tuda tekla voda.

Fotografije Salj Kikine česme

Vakufska česma / Kroni i Vakfit

Vakufska česma se nalazi na trasi historijskog puta za rt Rep / Bisht koji je u skorije vrijeme proširen. Česma se nalazi sa gornje strane puta, u veoma lošem stanju. Prilično je urušena i zarasla u vegetaciju. Međutim, na Vakufskoj česmi je i dalje očuvano i vidljivo nekoliko arhitektonskih elemenata koji ukazuju na njenu kompozicionu strukturu. Sačuvan je desni ugao česme od tesanog i fino složenog kamena. Takođe, uočljiva je i struktura uvučene niše završene lukom polukružnog oblika, ali je sačuvana samo jedna kamena ploča koja je formirala taj luk, u njegovom donjem desnom uglu. Centralno na česmi je otvor iz kojeg je tekla voda, ispred kojeg je sačuvana konzolno ugrađena kamena lula. Ova suva česma je obilježena tablom na dva jezika – albanskom i crnogorskom.

Fotografija i skica Vakufske česme

Borova česma / Primorka / Česma pomoraca / Kroni i Detarëve

Česma pomoraca / Kroni i Detarëve, koja se još naziva i Primorka ili Borova česma, nalazi se u uvali Valdanos, na kraju plaže, par metara iznad nivoa mora. U historijskim podacima nalazimo na podatak da je česmu sagradio Boro Đurašković, vršilac dužnosti lučke službe u Valdanosu, i da je narod naziva "Borova česma"⁷². Taj naziv se nalazi i na topografskoj mapi iz 1974. godine. Međutim, vrlo je moguće da je na ovom mjestu i ranije postojala česma.

Česmi se prilazi stepenicama, koje vode do betonske ploče ispred česme. Česma je jednostavne pravougaone forme, od fino klesanih i pravilno složenih blokova kamena. Završava se horizontalnim profilisanim kamenim vijencem. Otvor iz kojeg je tekla voda ima kamenu lulu specifične

72 Franetović 1960, str. 326

profilacije koja je sačuvana. Ispred česme se nalazi asimetrično postavljeno plitko korito za vodu, u ravni betonskog platoa. U gornjem centralnom dijelu česme, ispod vijenca, nalazi se jedna ploča od drugačijeg kamena sa uklesanim ćiriličnim natpisom:

"Primorka" sagradi je

Boro Đurašković

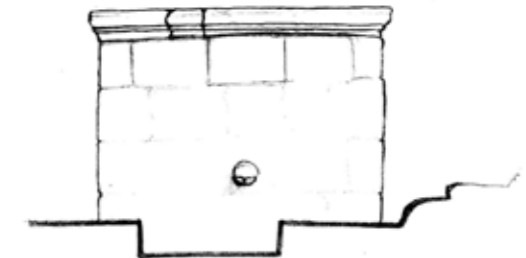
ovdašnji pilot 1893

dok je živ za zdravlje a po smri za dušu

Česma je održana u dobrom stanju i iz nje povremeno potekne voda.

Fotografija i skica Česme pomoraca

Ploča sa natpisom na česmi

Česma Bašbuljuk / Kroni i Bashbylykut

Česma se nalazi na lokalitetu Bašbuljuk, na njegovoj jugoistočnoj padini okrenutoj ka moru. Česma je sa svih strana okružena terasastim maslinjacima. Do česme vodi makadamska staza.

Česma u Bašbuljuku ima jednostavne arhitektonske karakteristike. Izgrađena je na terenu u nagibu i povezana je sa podzidima terasa oko nje. Jasno je vidljiva linija podjele strukture česme i zidova oko nje, koji se razlikuju vrstom kamena i tehnikom zidanja, kao i vremenom izgradnje. Podzid sa lijeve, zapadne strane česme je suvozidna konstrukcija od kamena sa lokaliteta karakteristična za cijelu zonu Bašbuljuka. Podzid sa desne, istočne strane je svakako novijeg datuma, rađen od grubo klesanog krečnjaka u cementnom malteru. Sama česma je zidana od blokova fino klesanog kamena, u krečnom malteru.

Česma u Bašbuljuku ima veoma izražene i jednostavne arhitektonske karakteristike. Ukupna širina česme je joko 290 cm, a visina iznosi 180 cm. U okviru pravougaone forme česme, nalazi se plitko uvučena niša sa jednostrukim polukružnim lukom. Prostorna arhitektonska konfiguracija je simetrična - sa dvije manje pravougaone niše sa strana i pločom sa natpisom u sredini između njih. Na ploči je na arapskom napisano "Sahibir hajrat Osmanag Manola, tahmin Hasan Lazoja", u prevodu "U čast Osmanage Manola, podiže Hasan Lazoja"⁷³. Unutrašnja površina uvučene niše

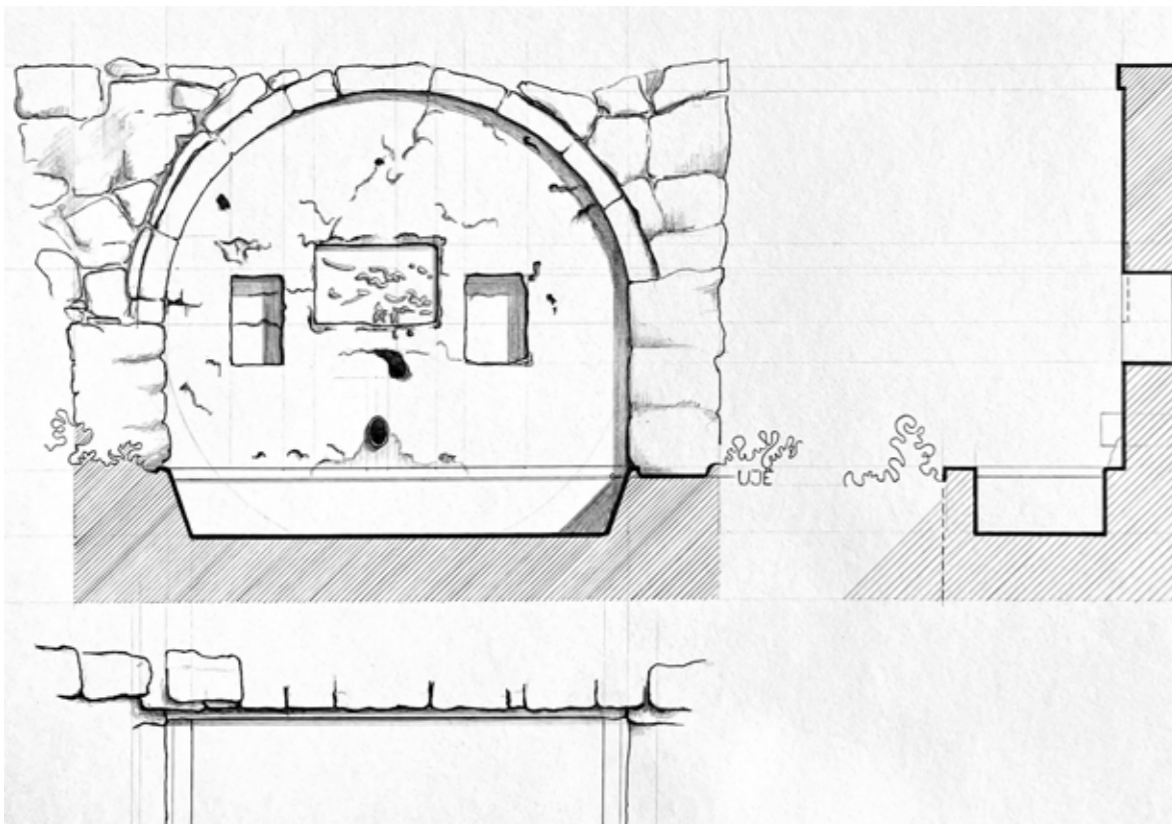
73 Čitaku 2022, str. 125

je prekrećena bijelom bojom, dok je ploča sa natpisom premazana plavo-zelenom bojom. Ispred česme u širini niše nalazi se korito za vodu.

Značajno je da je česma u Bašbuljuku sačuvana u autentičnom obliku, njeno stanje je dobro i očigledno se održava.

Fotografije česme Bašbuljuk

Arhitektonski snimak česme Bašbuljuk (osnova, presjek i izgled)

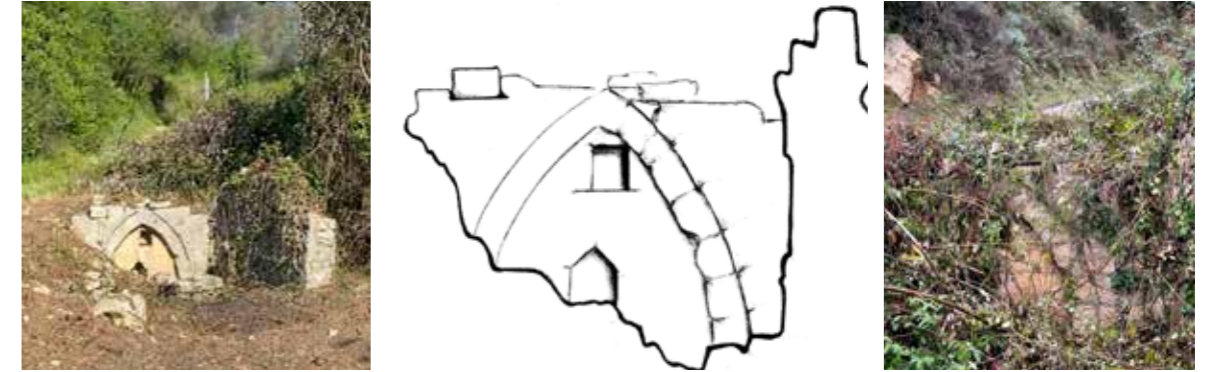
Gogina česma / Kroni i Gogve

Česma porodice Goga nalazi se uz jedan od dva glavna puta koji je od Ulcinja vodio ka Maslinadi i Valdanosu, a koji je prolazio oko brda Meterizi, iznad uvale Liman. Ovaj put je u skorije vrijeme nepažljivo proširivan, i tom prilikom je i česma u velikoj mjeri zasuta zemljom. Tako da se trenutno česma nalazi u veoma lošem stanju, jer je zasuta zemljom i obrasla vegetacijom. Sa istočne

strane uz česmu se pod upravnim uglom nalazi kameni zid, čiju bi funkciju trebalo istražiti.

Česma je građena od veoma fino klesanog kamena, pravilnih blokova, u krečnom malteru, sa uskim fugama. Centralni dio česme čini plitko uvućena niša koja je zasvedena prelomljenim lukom. Prelomljeni, nadvišeni luk je specifičnost ove česme. Sve ostale česme na području Maslinade imaju polukružni luk. U okviru centralne površine česme nalaze se asimetrično postavljene još dvije manje, dublje niše. Gornja niša je četvorougona, a donja ima trougaoni završetak.

Česma i kompleks u okviru kojeg se nalazi, veoma su zanimljivi, pa bi trebalo cijelu zonu pažljivo očistiti, sačuvati od daljeg urušavanja i detaljno istražiti.

Fotografije česme iz 2021. i 2023. godine; Skica česme

Bučilica / Kroni i Bučilit

Na istom platou na kojem se nalazi Gogina česma, nalazi se još jedna česma, Bučilica ili Bučiljova česma / Kroni i Bučilit. Ova česma je izgrađena kao dio podzida terase koja se nalazi sa istočne strane Gogine česme. Česma je zidana jednostavno, kao i podzid terase. Ispred ima kameno korito sa žlijebom. Trenutno je u lošem stanju i zarasla.

Bučiliva i Gogina česma su dio jedne ambijentalne cjeline koja ima kulturni i prirodni značaj.

Fotografija Bučilice

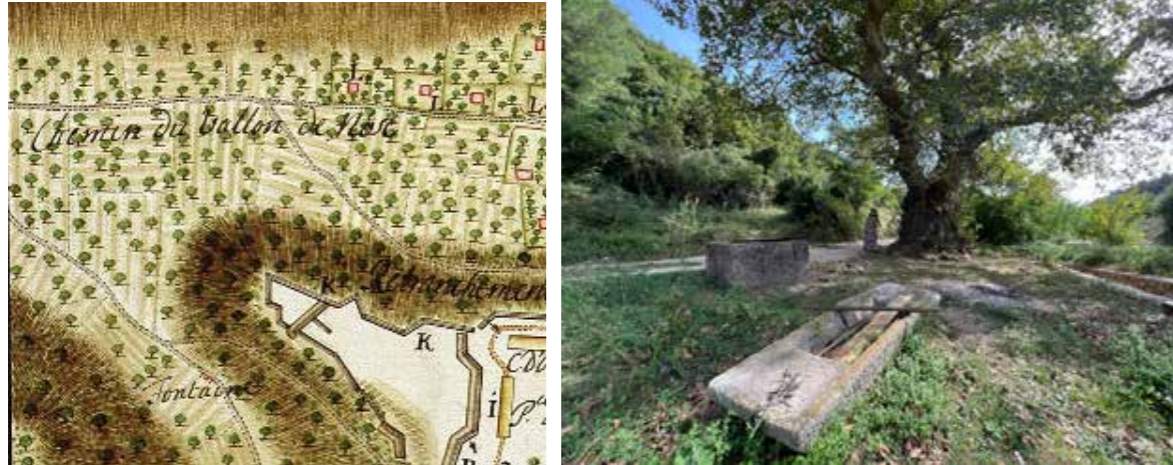
Javorova česma / Kroni i Činarit

Pretpostavlja se da je Javorova česma / Kroni i Činarit isto što i česma Ultimit / Kroni i Ultimit koja se navodi u izvorima.

Javorova česma se nalazi uz bujični tok koji između brda Meterizi i Glavica ide ka uvali Liman. Česma se nalazi uz jedan od dva glavna puta koji je od Ulcinja vodio ka Maslinadi i Valdanosu, a koji je prolazio oko brda Meterizi, iznad uvale Liman. I put i česma su prikazani na mapi iz 1718.

godine. Ovo potvrđuje da je česma već postojala na ovoj lokaciji početkom XVIII vijeka.

Javorova česma se nalazi na velikom izvoru, odnosno na velikoj i staroj kaptaži. „Po pamćenju mještana na mjestu Javor/Činari bilo je mnogo cistijerni u koje se skupljala kišnica, a koja je služila stanovnicima grada u slučaju njegove opsade. Sa Javora se koristila voda u glavnoj, starogradskoj česmi (Kroni Kalase) iz 1750. godine, ne samo u vrijeme Osmanske dominacije već i znatno ranije, u srednjem vijeku i antičkom periodu.”⁷⁴

Mapa iz 1718. na kojoj je predstavljena česma (Fontaine); Dio ambijentalne cjeline: kameno korito, bunar i stablo javora

Mikrotoponim u kome se ova česma nalazi, naziva se *Kod javora*. Nastao je vremenom zbog stoljetnog javora, koji se nalazi na toj lokaciji i u lokalnom govoru se zove činar. Perimetar ovog karakterističnog drveta, koje dominira prostorom, je oko 7,5 metara. Petnaestak metara od njega se nalazi česma koja se naziva po njemu. Ostali urbani elementi koji čine ovu ambijentalnu cjelinu su ostaci starog kamenog mosta, odvodni kanal, bunar i kameno korito.

Ukupna širina česme je oko 230 cm, a visina iznosi oko 204 cm. Arhitektonski ključni element česme je plitka niša zasvedena polukružnim lukom. U centralnom dijelu se nalaze dvije manje i dublje niše, pozicionirane jedna iznad druge. One česmi daju karakterističnu i zanimljivu estetiku.

Sem oštećenja koja su vidljiva u gornjoj zoni česme, njeno trenutno stanje je zadovoljavajuće. Međutim, skorijim intervencijama u okviru ove cjeline: neprimjerenim proširenjem postojećeg puta, izgradnjom ravnog kamenog zida sa cementnim malterom oko postojećeg bujičnog toka koji je imamo prirodnu liniju kretanja, u velikoj mjeri su narušene vrijednosti ove ambijentalne cjeline. Takođe, direktna prijetnja česmi je put koji je izgrađen tik uz nju, što nosi mogući rizik njenog postepenog oštećenja i uništavanja.

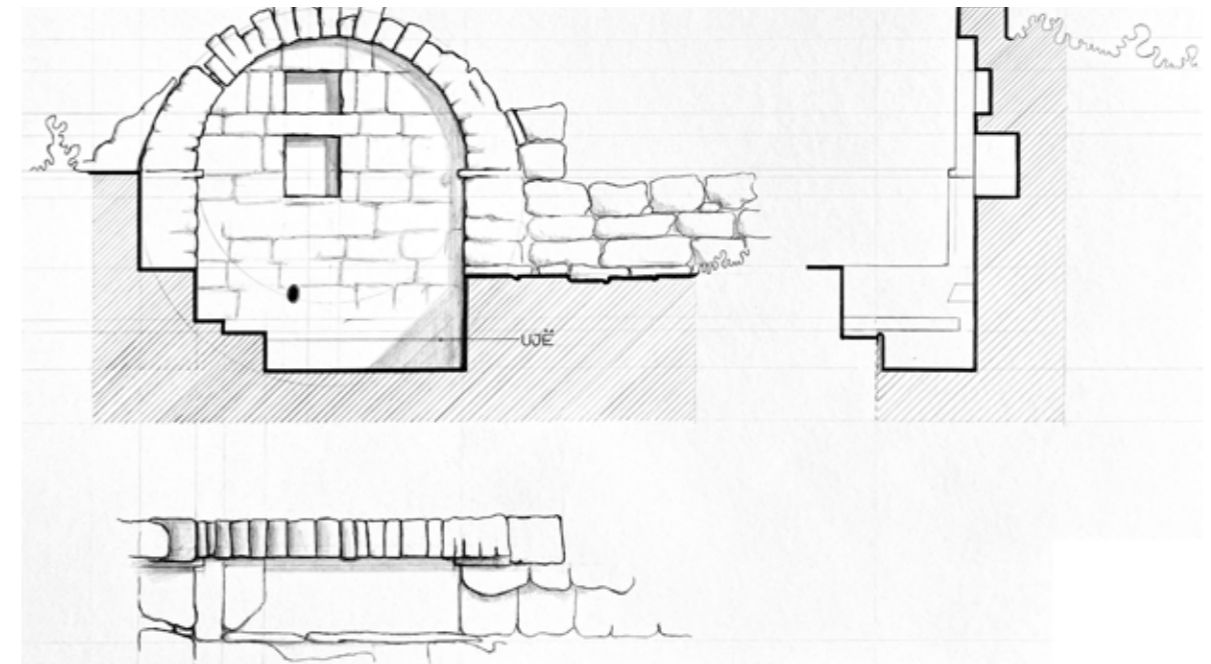
Uz Begovu česmu i za Javorovu česmu je 2020. godine prihvaćena inicijativa kod Uprave za zaštitu kulturnih dobara da se zaštiti kao kulturno dobro.⁷⁵

74 Istraživački nalaz dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju (2020) str. 10

75 Predmet: Inicijative za uspostavljanje zaštite dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju, UP/I 02-206/2020 od 06.07.2020.

Fotografije Javorove česme / Kroni i Činari

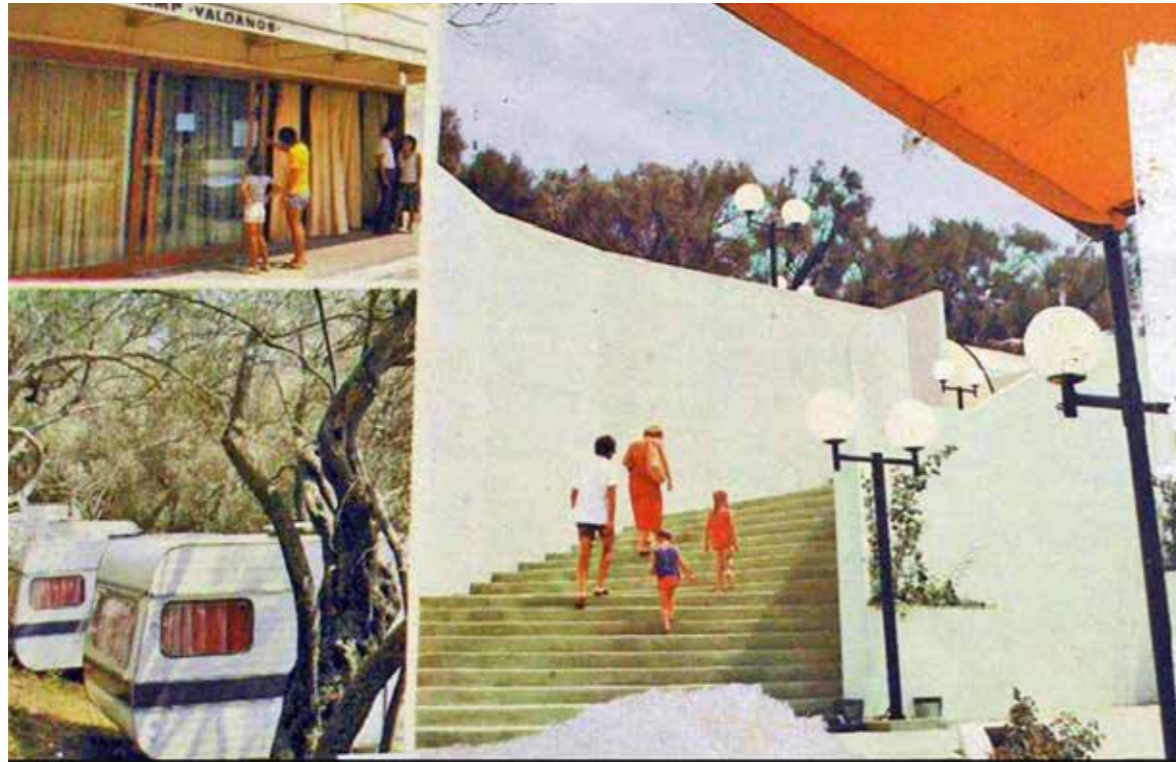

Arhitektonski snimak Javorove česme / Kroni i Činari (izgled, presjek i osnova)

6.1.9. Vojno odmaralište "Valdanos" iz sedamdesetih godina XX v.

U dnu uvale Valdanos nalaze se ostaci Vojnog odmarališta „Valdanos“ koje je napušteno i nije u funkciji. Vojno odmaralište je nastalo krajem sedamdesetih, početkom osamdesetih godina XX vijeka. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFRJ je 1977. godine donio Odluku opšteg interesa za izgradnju objekata vojnog karaktera na lokaciji „Maslinada Valdanos“, na osnovu koje je 1978. godine izvršena eksproprijacija 937.739 m² sa 17.825 stabala maslina.

Vojno odmaralište obuhvatalo je površinu od oko **8.700 m²**. „ Odmaralište je imalo oko 150 trokrevetnih prikolica, 78 montažnih kućica, 29 četvorokrevetnih bungalova i nekoliko ekskluzivnih vila. Pored restorana sa velikom terasom i pogledom na cijelu plažu i rt Mendru sa svjetionikom, gosti su na raspolaganju imali teren za fudbal, košarku, odbojku, tenis, mini golf te mali bazen za djecu.”

Stara razglednica sa prikazom Vojnog odmarališta; Mapa kompleksa Vojnog odmarališta na oštećenoj informativnoj tabli

Osim manjeg dijela koji je bio u funkciji klompeksa odmarališta, najveći dio maslinjaka, koji se nalazio u zaleđu ovog kompleksa, nije obrađivan od eksproprijacije 1978. godine.

Vojno odmaralište je prestalo da postoji u maju 2008. godine. Nakon inicijativa lokalnog stanovništva, Skupština Crne Gore je 2021. godine donijela Zakon o otklanjanju posljedica oduzimanja imovine u uvali Valdanos (Sl. list Crne Gore, br. 68) na osnovu kojeg je zemlja vraćena starim vlasnicima, koji su nakon toga počeli da rade na revitalizaciji maslinjaka.

Tokom procesa izrade ove Studije, nijesmo uspjeli da dobijemo tačne podatke o projektu i izgradnji Vojnog odmarališta. Pretpostavlja se da je projekat za potrebe Vojske SFRJ izrađen nakon 1978. godine, a da su radovi završeni 1981. godine. U okviru kompleksa, u zoni sa centralnim

sadržajima, postavljena je ploča sa natpisom **“Lavčević 1981”**. Ona ukazuje da je izvođenje radova vjerovatno sproveo Poduzeće za građevinarstvo, turizam i hotelijerstvo „Ivan Lučić Lavčević” iz Splita koje je formirano 1948. godine, a 1982. godine za potrebe bivše JNA gradilo i Hotelski kompleks „Zagreb”.

Recepcija kompleksa; Zajednička kuhinja u okviru auto kampa

Montažne kuće uklopljene u maslinjak; Tabla sa natpisom izvođača

Iako je izgrađeno kroz problematičan proces eksproprijacije zemljišta i na prostoru maslinjaka, Vojno odmaralište iz arhitektonskog i urbanističkog ugla predstavlja uspješan primjer uklapanja turističkog kompleksa u prirodno okruženje, i to kroz koncept disperznih sadržaja, velikih otvorenih prostora i objekata minimalnog volumena i jasne forme. Arhitektura kraja sedamdesetih godina XX vijeka je funkcionalna i svedena. Sve to predstavlja kvalitete koji bi trebali biti uzor pri projektovanju turističkih kompleksa. Ovaj kompleks bi svakako trebalo detaljnije istražiti, pronaći projekat, i predložiti segmente koje bi trebalo sačuvati kao primjer arhitekture XX vijeka.

6.1.10. Srušeni lazaret / karantin, carinarnica i lučka zgrada

U uvali Valdanos, uz samu plažu, na njenoj sredini, na mjestu gdje se bujični tok ulivao u more, nalazio se objekat za kojeg iz istorijskih izvora saznajemo da je bio lazaret/karantin u turskom periodu.

„U dnu uvale, a po sredini žala, sada se nalaze **ostaci zidina bivšeg turskog karantina**. Turci su zaražene ulcinjske brodove, i brodove koji su zaraženi dolazili u Ulcinj i Bar, držali u karantinu u Valdanosu. Za tu svrhu je i bila podignuta spomenuta zgrada.”⁷⁶

“Turci su za svoje područje imali, izgleda, samo **lazaret** u Valdanosu.”⁷⁷

76 Franetović 1960, str. 324

77 Milošević 2008, str. 290

U periodu nakon toga, objekat je korišten kao carinarnica i lučka zgrada u kojoj je stanovao vršilac dužnosti lučke službe. Na kartama iz 1878. i 1883. godine, označen je jedan objekat u uvali, kao **Dogana**, što je **carinarnica** na italijanskom. Na karti iz 1903. godine, objekat je označen kao **Sanitat**.

„Radi nadzora usidrenih brodova, osobito kad su se pojavljivale zarazne bolesti, stalno se tamo nalazio jedan službenik, vršilac dužnosti lučke službe. On je stanovao u kući koja se nalazila na sredini žala“⁷⁸.

„Kad je Loydov parobrod noću ulazio u uvalu Valdanos, na srednjem je prozoru prvog kata **Lučke zgrade**, koja se nalazila na sredini žala, bio izložen crveni fenjer radi ravnjanja prilikom sidrenja parobroda.“⁷⁹

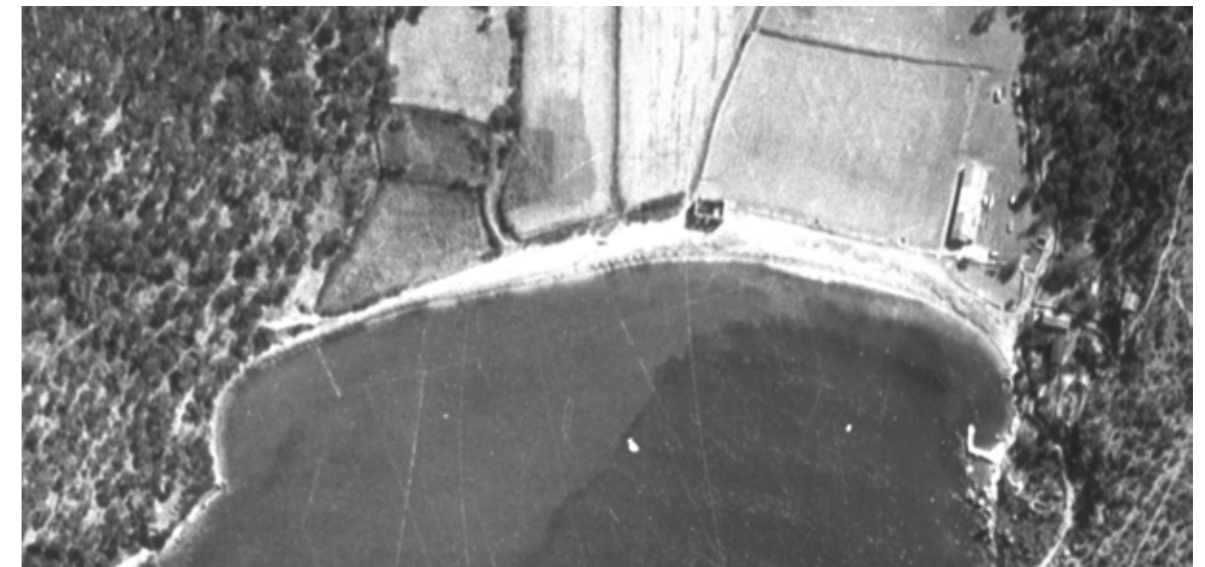

Objekat označen na kartama iz 1883. godine i iz 1903. godine

Objekat je postojao i za vrijeme Drugog svjetskog rata, ali je bio u ruševnom stanju, bez krova, što je vidljivo na aerofotografiji iz 1942. godine. Objekat se javlja i na topografskoj mapi iz 1983. godine, i očigledno je srušen nakon toga.

78 Franetović 1960, str. 121

79 Franetović 1960, str. 398

Detalj aerofotografije iz 1942. na kojoj je vidljiv objekat, izvor: L'Istituto geografico militare (IGM) Firenze – Italia Regia Aeronautica

6.1.11. Lučica / mandrač

U jugoistočnom dijelu uvale Vladanos, uz samu plažu, nalazi se mala lučica, pristanište za barke i zaklon za barke – mandrač. Lučica u ovom dijelu uvale se pominje u istorijskim izvorima iz XIX vijeka, ali se pretpostavlja da je na tom mjestu postojala i ranije. Ona je vidljiva i na aerosnimcima iz 1942. godine.

„ U jugoistočnom uglu uvale nalazila se lučica u kojoj je bio privezan čamac Uprave luke, kojim je lučki službenik nadzirao isprave brodova na sidrištu.“⁸⁰

Ovaj mandrač se i danas koristi od strane ulcinjskih ribara, a ponta za kupanje.

Mandrač, 2023.

80 Franetović 1960, str. 121

6.1.12. Ostaci crkve u uvali Valdanos

U uvali Valdanos, na rtu Mendra, na polovini rastojanja između plaže i svjetionika, uz samu obalu, nalaze se ostaci manje crkve. „Na malom rtu, na južnoj strani uvale, na polovini onog dijela uvale gdje se brodovi obično sidre, nalaze se ostaci neke crkvice, udaljeni od mora 5,5 m. Narod za ovu crkvicu kaže da su je u staro doba izgradili Grci.”⁸¹

“Ostatka crkava i drugih građevina ima u Valdanosu, koji Albanci nazivaju Dit-kiša, tj. crkveni zaliv, između njega i Ulcinja i u drugim mjestima u njegovoj okolini. Ali su to sve samo temelji građevina i uz to sasvim neznatnih dimenzija.”⁸²

Na identifikovanim starim mapama, ova crkva nije označena.

U Studiji zaštite kulturnih dobara, navedeno je da je lokalitet poznat pod nazivom „crkvica” i dat je opis stanja: *Južni zid crkve je očuvan u dužini oko 4 m, visine oko 1,2 m, dok su ostaci apside i sjevernog zida sakriveni, zarasli u gusto šiblje.*⁸³

Ostaci zida crkve, izvor: Studija zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade PUP-a opštine Ulcinj

6.1.13. Svjetionik na rtu Mendra

Na rtu Mendra se nalazi svjetionik koji je još u funkciji. Kompleks čini svjetionik osmougaone osnove koji je povezan sa kućom za svjetioničara i jedan pomoćni objekat. Postojeći svjetionik je podignut 1886. godine, međutim, postoje informacije da je na tom mjestu svjetionik postojao od turskog perioda: „Na rtu Mendre, na južnoj strani ulaza u luku, još od turskog vremena je postojalo obalno svjetlo. Na rtu se nalazio mali svjetionik, kao i kućica za čuvara svjetla. Crna Gora je ovo svjetlo bila popravila i održavala ga u ispravnom stanju.”⁸⁴

Na ulaznom dijelu koji povezuje svjetionik sa kućom za svjetioničara, postavljena je tabla sa natpisom koja potvrđuje da je postojeći svjetionik postavljen 1886. godine: „U znak sto godina postojanja svjetionika Mendra / ovu ploču postavi 1986. Plovput”.

Fotografije svjetionika, 2023.

81 Franetović 1960, str. 326

82 Rovinski 1994, str. 479

83 Studija zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade Prostorno-urbanističkog plana opštine Ulcinj, 2016

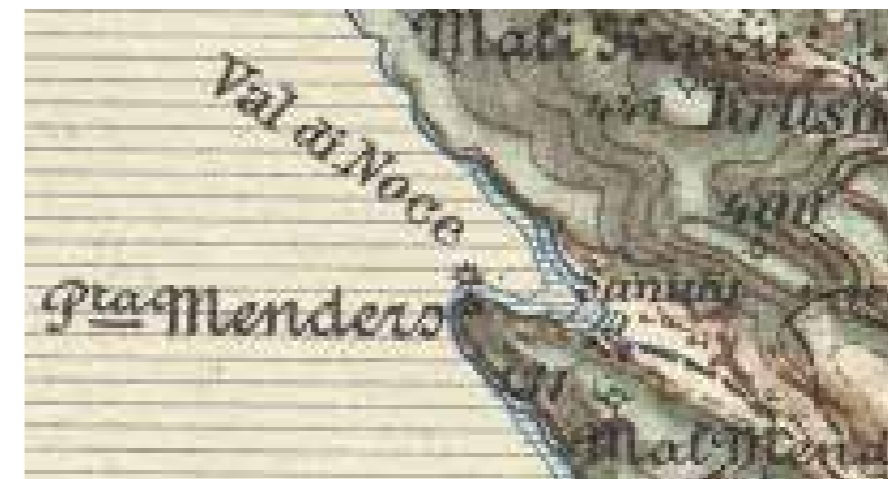
84 Franetović 1960, str. 327

U Glasu Crnogorca je kao objava pomorcima data vijest da je 25. maja 1886. na južnom ulasku „pristana Valdinoće”, na rtu Mendres, podignut privremeni “fenjer” – svjetionik, “za pokazivati brodovima ulazak u onu luku”. Svjetionik je postavljen 147 m daleko od mora, a na direktnu visine 10 m, čija se prirodna svjetlost vidi na 5 milja daljine. Već tada je planirano da se on zamijeni brzo drugim, “sa bojadisanim staklom crvene svjetlosti”, što je i urađeno 24. novembra 1886. godine, koji se može vidjeti na 6 milja.⁸⁵

Izvodi iz Glasa Crnogorca, 1886.

Na mapi iz 1878. je ucrtan svjetionik, ali naknadno crvenom i žutom bojom, kao i svi ostali svjetionici na istoj mapi. Na mapi iz 1883. su predstavljene ruševine objekta, dok je na mapi iz 1903. svjetionik ucrtan.

Mape iz 1878. i 1903. godine

85 Glas Crnogorca 22, 3. jun 1886. i Glas Crnogorca 23, 10. jun 1886.

6.2. Nematerijalna kulturna baština

6.2.1. Maslinarstvo u ulcinjskoj tradiciji

Ulcinj je grad na krajnjem jugu crnogorske obale. Budući da ima vrlo povoljnu klimu, sa 218 sunčanih dana godišnje⁸⁶, ovdje su idealni uslovi za uzgoj brojnih biljnih vrsta. Pored toga, Ulcinj kao jedan od najstarijih gradova Jadrana, obiluje kulturno-istorijskom zaostavštinom, kako materijalnom, tako i nematerijalnom. Najstariji tragovi života u ulcinjskom Starom gradu vode do neolita, što potvrđuje i pronađena figura koja pripada tom periodu - *Magna mater*⁸⁷, kao i pronađeni *kameni čekić*⁸⁸ u selu Krute (Krythë). Sve to ukazuje da raspolažemo sa tragovima iz predilirskog perioda⁸⁹ i ovi nalazi smještaju Ulcinj na kartu takozvanog Jadranskog neolita.⁹⁰

Stanovnici Ulcinja, pored pomorstva i ostalih blagodeti koje daruje more, bavili su se i obradom zemlje. U Ulcinju postoji izreka koja kaže: „*Ako hoćeš da se okoristiš novcem kojeg čuvaš – kupi maslinjak.*”⁹¹ Dakle, investiranje u maslinjak uvijek je podrazumijevalo sigurnu zaradu, tako da je prirodno da je maslina najčešća uzgajana biljna kultura u Ulcinju.

Najveći i najpoznatiji zasad maslina, ulcinjska Maslinada, je onaj koji se nalazi između Bijele Gore, Mavrijana i mora. Tako se, od maslinjaka Ali Shaha, koji se nalazi na početku Nove Mahale, pa do Viline česme (Kroni i Zanave), na rastojanju od 7 kilometara, nalazi blizu 80.000 korijena maslina, različite starosti, počevši od onog u Bishtu⁹² od 1892. godine, do onih starosti „samo” nekoliko stotina godina. Na području Kruča, Salča i Bratice ima 10.000 stabala maslina, približne starosti.⁹³

Maslina je blagoslovljena biljka. Zajedno sa smokvom pominje se i u svetim knjigama: Bibliji i Kur'anu.⁹⁴ U Bibliji se maslina pominje na više mjesta, a u Kur'anu u suri 95:1: „*tako mi smokve i masline...*”⁹⁵ Otac medicine, Hipokrat, maslinovo ulje ističe kao lijek za preko 60 oboljenja,⁹⁶ dok savremena medicina takođe prepoznaje antibiotsko djelovanje maslinovog ulja spram više od 126 patogenih mikroorganizama, koji se ne mogu oduprijeti djelovanju ekstrata iz ulja i lista masline. Duga je lista bolesti koje mogu biti izliječene sa preparatima na bazi produkata masline, a za ljekovitost nekih od njih postoje i snažne naučne potvrde.⁹⁷

Najstarije masline u Crnoj Gori nalaze se u obalnom pojasu od Budve do Ulcinja. To se potvrđuje i starošću najstarijih stabala u ovom reonu: Stara maslina u Mirovici (Bar) 2245 godina⁹⁸, maslina u Valdanosu (Ulcinj) 1892⁹⁹ godine, maslina u Ivanovićima (Budva) stara približno 2.000 godina.¹⁰⁰ U nedostatku pouzdanih metoda za precizno određivanje starosti stabala masline, oslanjamo se na prosječnu starost, a dolazimo do procjene da ona mogu biti i starija od dobi koja im se

86 https://sq.wikipedia.org/wiki/Komuna_e_Ulqinit

87 *Mijović 1980, str. 28*

88 Banesa Popullore e Anës së Malit 2016, str. 24

89 Stipčević 1990, str. 430

90 Čitaku 2023, str. 12

91 Brisku 2016, str. 20

92 Čitaku 2022, str. 124 (istraživanje je urađeno 2015)

93 Brisku 2016, str. 7

94 Mishherri 2017, str. 21

95 Isto, str. 21

96 Isto, str. 21

97 Miranović, 2021, str. 5

98 Maslinada, br.1, Časopis za maslinarstvo i kulturu života s maslinom, 2021, str. 5

99 Citaku 2022, str. 124

100 <https://budva.travel/attraction/2> (konsultovano 10.10.2023)

pripisuju. Ali, u posljednje vrijeme, prema studiji urađenoj 2015. godine, od strane stručnjaka sa Univerziteta za šumarstvo iz Istanbula, koji su proučavali 50 starih stabala maslina (25 u Ulcinju i 25 u Baru) utvrđeno je da Ulcinj ima dvije vrlo stare masline: prosječna starost jedne koja se nalazi u Valdanosu iznosi 1892 godine (1450 -2023 godina), a u Kruču stablo masline, u vlasništvu Đevane Vukmarković, s prosječnom starošću 1713 godina (1519-2035 godina).

Vrlo stara stabla u svojim maslinjacima imaju i Edin Buzuku – 1314 godina, Agim Dragovoja – 1291, Xhoudet Cakuli – 942 godine itd.¹⁰¹ Dakle, ulcinjska Maslinada je vrlo stara. Kako su ove prostore nastanjivala ilirska plemena, logično je da su **prastanovnici, Iliri, bili oni koji su prvi donijeli, zasadili starali se i obrađivali ove blagoslovljene biljke još početkom V vijeka prije Nove ere.**¹⁰² Većina ovih stabala su tkz. **Kazani**¹⁰³ – iz jedne matične biljke, iz njenog panja, izniklo i izraslo tri ili više mladih biljaka, a sve sorte **žutica**.

U razvoju Maslinade i zasnivanje novih zasada maslina učestvovali su i različiti vladari na ovim prostorima, počevši od Rimljana, Mlečana, Osmanlija, pa sve do dana današnjeg.

Jedan varijetet karakterističan za Ulcinj su maslinova stabla koja mještani nazivaju **šatori** (shatorra), a koja imaju lijepu krošnju kruškolikog oblika i visoka su 4 do 5 metara. Ova se varijanta pripisuje Mlečanima, koji su vladali Ulcinjom u različitim vremenskim periodima, a najduže u kontinuitetu od 1421. do 1571. godine.¹⁰⁴

I za vrijeme osmanske vladavine (1571–1880) posebna se pažnja posvećivala uzgoju maslina i u ovom periodu, vjeruje se, nastala je tradicija koja kaže: *‘ako je neki momak želio da se oženi, bio je obavezan da zasađi buljuk maslina’*. Moguće da i nije bilo baš tako, ali realnost da danas jedna uz drugu, u istoj Maslinadi, raste impresivan broj maslina vrlo širokog dijapazona starosti – od nekoliko vjekova do dva milenijuma – kazuje da su ona sađena i podmlađivana u kontinuitetu.

Gledajući veličinu stabala, razlikuju se ove vrste: *kazan, fishkulla i šator*, a po sortama i porijeklu: *ullastra, žutica, italijanska, vlonjak, frank i divlja*.

6.2.2. Prakse sadnje i održavanja maslina

Sadnja maslina obavlja se izdvajanjem mladog izdanka od stabla *kazana*. Ovi izdanci su visine do 2.5 metra. Sade se u rupe duboke oko 80 centimetara i široke metar. Često se koriste i stare grane maslina, koje je vjetar otcijepio od krošnje. One se krašćenjem pripremaju prije sadnje. Sadnja novih maslina obavlja se u jesen ili početkom proljeća, do polovine marta, uvijek imajući u vidu da to bude u doba punog mjeseca. Vjeruje se da se masline zasađene za ranog mjeseca neće primiti.

Ako neko namjerava zasnovati novi maslinjak, *buljuk maslina*, prije svega mora ozidati suhomeđe, formirati zaravni, **sofe**, i onda u razmaku od 5 metara kopati rupe u koje će saditi mladice. Unutar otvorenih rupa stavljaju se 3-4 kamena koji će ljeti osvježavati korijenje sadnica i držati mlade biljke uspravno.¹⁰⁵

Maslina koje ne rađaju redovno, vještii maslinari kaleme. **Kalemljenje** se obavlja na dva načina: na stablu ili na izdanku, pupoljku. Kalemljenje na stablu je najstariji metod i najčešće se praktikuje, uglavnom u martu, a kalem na mladom izdanku je precizniji metod, zato taj način koriste samo eksperti i obavlja se u maju mjesecu.¹⁰⁶

101 Čitaku 2022, str. 124-125

102 Brisku 2016, str. 10

103 Kazan/i m., *maslinarstvo*, vrsta masline koja sa jednog istog korijena se sastoji od dva ili više stabala

104 Brisku 2016, str. 10.

105 Brisku 2016, str. 10

106 isto, str. 30.

Često su, prilikom sadnje novih maslinjaka, vlasnici ostavljali, između korijenja, vrijedne stvari, a najčešće kovanice svoga vremena. Ovo je praćeno cijelom ceremonijom tokom koje vlasnik „daruje“ maslinu, a ona će to vremenom uzvratiti. Tokom perioda pandemije Corona virusa 2021. godine, Ulcinjani H. Ç, pošto je odlučio da sam okopa masline, u korijenju sedam stabala, našao je sedam novčića, od kojih su dva identifikovana kao „2 solda“, iz perioda Mlečana (Venecijanaca) iz čega se može pretpostaviti da su ta dva stabla sađena u XV vijeku. Dakle, ono što su kazivali naši preci, da su prilikom sadnje ostavljali vrijednosti kraj korijenja, potvrdilo se 2021. godine.

Novac iz mletačkog perioda pronađen u maslinjaku H. Ç. 2021. godine

Do prije nekoliko godina, Ulcinjani su imali još jedno pravilo, nastalo iz sujevjerja: da bi masline bolje rodile, Ulcinjani su na Đurđevdan odlazili u masline prije rađanja sunca. Ponijeli bi kotaricu sa priganicama i sjekiru. Kad bi stigli u svoj maslinjak, prišli bi stablu masline, naročito onom na čijim granama nije bilo ploda. Tu bi izveli ritual: najmlađi bi podigao sjekiru s namjerom da posječe maslinu, pa bi glasno pitao: „Hoću li je sjeći?“ a drugi bi mu odgovarali: „Nemoj, iduće godine će roditi, ostavi je još ove godine.“ Onda bi ostavili jednu priganicu kraj stabla, govoreći: „Hajde, s novim napretkom sljedećeg Đurđevdana.“¹⁰⁷

6.2.3. Vlasništvo maslinjaka

Oni koji su imali maslinjake smatrani su imućnim ljudima. Često njihovi *buljuci* nijesu bili na jednom mjestu, već rasprostranjeni širom Maslinade. Velikim buljucima smatrani su oni koji su imali preko stotinu stabala. Bilo je maslinara koji su posjedovali desetak, pa i više buljuka. Poznat je bio maslinjak Ali Pashe Kasmija sa 2.000 stabala¹⁰⁸, potom maslinjaci do 1.000 korijena čiji su vlasnici bili: Ali Shahu, Gjergj Gjyli, Salë Fici, Can Brisku, Pjetrush Jakov, Beqir Pasha, Jonuz Milla, Dullo Haxhimolla, Nuto Adem Manov, Erif Bilali, Mulla Beqiri i Lito Begu.¹⁰⁹ Pored privatnih maslinjaka, buljuci maslina bili su i u posjedu vakufa, katoličke i pravoslavne crkve, poljoprivredne zadruge... Vakuf je imao oko 2.000 korijena maslina, poljoprivredna zadruga 4.500 stabala, šest džamija po 80 do 150, dok su tri crkve (dvije katoličke i jedna pravoslavna) zajedno posjedovale 260 maslina.¹¹⁰

Vakuf su osnovale dvije sestre iz Starog grada. One dvije naslijedile su oko 1.000 korijena maslina, koje su, budući da se nijesu udavale i zasnivale porodice, ostavile džamiji kao vakuf, s posebnom

107 Brisku 2016, str. 10
108 Brisku 1994, str. 51
109 Brisku 1994, str. 51
110 Brisku 2016, str. 22-23

posvetom da se jedan dio dobiti od maslinjaka mora davati sirotim i siromašnim djevojkama za njihovo opremanje prćijom pred udaju. Takođe, dio zarade namijenjen je za sahrane ubogih ljudi, održavanje džamija i slično.¹¹¹

Nekoliko mikrotoponima Maslinade

Po pravilu, Maslinada je prepoznavana i dijeljena prema vlasničkim buljucima, tako da na tom području svrstavamo sljedeće toponime: *Limani, Mëhalla e Re, Ana e Malit (nën Malin e Bardhë), Bashbylyku, Ke të Cankës, Lugu i Xhemiles, Dheu i Kuq, Kodra e Qershis, Kasolla e karrxhive, Luk Çalyqe, Mendra, Hija e Mendres, Kroni i Thatë, Kroni i Begut, Qafa, Bishti, Valdanos, Rruga kryq, Mavriani, Kodra e Zyfit, Kroni i Vakfit, Ullishta e Ali Shahit, Ullinjt e Begut, Ullinjt e Pashës, Bylyku i Pjetrushit Mrikes, Haxhi Mollës, Mollabeqirit, Vakfit, Efendisë, Shaletës, Marë Zenjines, Kroni i Detarve, Kroni i Sal Kikes, Faqja e shullanit, Rrafshi i Sutës itd.*¹¹²

Česme u Maslinadi

U prošlosti, putevi koji prolaze kroz Maslinadu bili su skoro cijelom svojom trasom kaldrmisani i na određenim razmacima su postojale brojne česme koje su imućni Ulcinjani gradili za dobro svih, kao **zadužbinu – vakuf**. Bogati Ulcinjani su poštovali pravilo da poklanjaju sredstva za prostiranje kaldrme po putevima i izgradnju česama, kako u gradu, tako i u Maslinadi. Ali, Ulcinjani su darivali i za izgradnju i drugih građevina za opšte dobro, pa se njihovo ime pominje i nakon njihove smrti. Ovakvi postupci su se nazivali **hajrat**, ali i **vakuf**. Tako su, zahvaljujući ovom dobročinstvu, u Ulcinju i okolini postojale 229 česme¹¹³, a samo u Maslinadi bilo je njih 16,¹¹⁴ velikih i manjih. Danas se u Maslinadi može razaznati samo 11 česama, od kojih su samo neke funkcionalne: **Kroni i Doçes, Kroni i Thatë, Kroni i Begut, Kroni i Mustafajt, Kroni i Sal Kikes, Kroni i Vakfit, Kroni i Zanave, Kroni i Detarëve, Kroni i Bashbylykut, Kroni i Gogve, Kroni i Buçilit, Kroni i Ultimit(Çinarit).**¹¹⁵

6.2.4. Radovi u Maslinadi

Rad u maslinjacima nije lak posao, on zahtijeva angažovanje tokom cijele godine. Pored berbe i sakupljanja plodova za meljavu ili soljenje, masline se najmanje jednom godišnje moraju okopati oko stabla, a oko korijenja mora se đubriti. Masline je, takođe, neophodno čistiti od korova, trava i drače, od suvih grana, a moraju se i prorjeđivati mladi izbojci. Najmanje jednom u tri godine masline se moraju orezivati, krastiti, tako da su Ulcinjani, misleći na sve poslove i obaveze oko održavanja maslina, smislili izreku:

„Ullini e ullishta, me te ra karrabishtja“¹¹⁶ („masline i maslinjak, posla da se odereš...“ slob. prevod)

Kao što je već rečeno, nezavisno od toga da li ima plodova ili ne, maslinjak se svake godine mora čistiti od korova. Ovaj postupak čišćenja maslinjaka u Ulcinju nazivaju **shkallitje**¹¹⁷ i on je, iako vrlo težak, isto tako važan, pa zato postoji i izreka: „Para shkallitet, e mas teje rritet.“¹¹⁸ (ispred se čisti, iza raste)

111 isto, str. 23

112 Haxhibrahimi 2001, str. 45-46

113 Çitaku 2022, str. 119

114 isto, str. 119

115 Çitaku 2022, str. 130

116 Mishherri 2017, str. 27

117 Shkallitj/e, -a, (škallitje) ž., ovim procesom podrazumijevamo čišćenje buljuka maslinade od nepotrebne vegetacije.

118 Mishherri 2017, str. 27

Da bi buljuk (bylyk)¹¹⁹ maslina bio u dobrom stanju, potrebno je počistiti korov početkom ljeta, zatim to isto uraditi početkom jeseni, tako da sofe¹²⁰ budu spremne i čiste za sakupljanje plodova. Za čišćenje korova koriste se sljedeći alati: kosijer,¹²¹ kramp,¹²² grabulja,¹²³ vile³⁸, dikela¹²⁴ i sjekira.

Rezidba, orezivanje

Rezidba je proces uklanjanja suvišnih grana – onih koje krše uobičajenu formu krošnje masline, kao i one koje su sasušene. Po pravilu, ove poslove obavljao je stručnjak – **krastači**¹²⁵.

Orezivanje se obavlja od januara pa sve do kraja marta, redom poslije ubiranja plodova. Ako je neki maslinar bio vlasnik više buljuka maslina, on je svejedno angažovao krastača, znalca rezidbe. Do skoro, ulcinjske masline su orezivane samo u nižem dijelu stabla, ne dirajući krošnju, tako da su one rasle u visinu, onemogućujući maslinarima da ih beru. Za rezidbu krastači koriste tri vrste sjekira: malu, srednju i tešku. Mala sjekira se koristi za izbjegavanje oštećenja sitnih grančica i izdanaka. Srednja sjekira služi za orezivanje i bira se takva da se njome može raditi jednom rukom, jer krastač se drugom rukom mora držati, radeći na stablu masline. Velika sjekira je teška, njome se mora raditi s obje ruke, a služi za sječenje većih stabala. Tokom rezidbe, vlasnici su nastojali da ne budu tu jer su s velikim žalom gledali kako se sjeku njihove masline. Tako je i nastala ulcinjska izreka: „Shtjer armikun me ta pre fikun, fiku e ullini jane vëllëzër.“ („Uzmi neprijatelja da ti sječe smokvu, a smokva i maslina su braća (sestre)“)¹²⁶

Tokom rezidbe, pored sjekire, korišćen je i kosijer, a rijetko i šega. Jedna zanimljiva alatka za pročišćavanje masline od grančica je i **ganxhamari**.¹²⁷ On ima oblik srpa, samo s vrlo dugačkom drškom koja doseže i 6 metara.¹²⁸ Prije nego otpočne rezidbu, vlasnik maslinjaka konsultuje se sa **stimačin**,¹²⁹ koji procjenjuje kolika je vrijednost drva koja će se orezivanjem dobiti. Takođe, dobar stimač mogao je vješto procijeniti i koliko kvintala maslina će dati jedan buljuk.

Do 1935. godine, masline su orezivane uklanjanjem nižih grana, ali prilikom posjete jedne stručne delegacije iz Dalmacije i Italije, sugerisano je da se ubuduće radi obratno: rezidba najvisočijih grana i snižavanje krošnje masline. Tako da danas razlikujemo tri vrste orezivanja: jače, srednje i čišćenje samo od slomljenih grana. Jaka rezidba podrazumijeva rezanje najmanje pola grana, a druga polovina se sječe nakon 3-4 godine. Srednja rezidba se obavlja kada su masline zdrave i daju dobar prinos, dok se čišćenje grančica obavlja svake godine, kada se uklanjaju suviše izdanci.¹³⁰

119 Bylyk, -u (buljuk) m., jedan buljuk maslina – imanje, kompleks zemlje sađen maslinama.

120 Sof/ë, -a (sofa) ž., jedna terasa/kaskada zemljišta u maslinadi.

121 Kmes/ë, -a (kmesa) ž., vrsta srpa sa dugačkom drškom; služi za čišćenje od trnja, sječenje granja itd.

122 Cap/ë, -a (cap) ž. kazma.

123 Rreshqel -i (rešćel) m. grabulja

124 Dikell/ë -a ž. (dikela) Kazma sa dva zuba, koristi se za kopanje s namjerom da se ne oštećuju korjeni maslina.

125 Krastaç -i m., čovjek koji radi rezidbu

126 Mishherri 2017, str. 34

127 Ganxhamar. -i m., (gandžamar) *maslinarstvo* - vrsta srpa sa dugačkom drškom; služi za čišćenje od trnja, sječenje granja itd.

128 Brisku 2016, str. 28

129 Stimaç, -i m., (stimač) čovjek koji je znao da procjeni koliko drva će ispasti nakon rezidbe maslina, isti je znao da procejeni koliko će maslina da daju masline.

130 Brisku 2016, str. 29

Prizor sa kursa eksperata iz Dalmacije i Italije o rezidbi maslina u Ulcinju (1935)

Okopavanje

Okopavanje maslinjaka obavlja se tokom aprila i maja, tako što se ukloni i spriječi rast trave koja oduzima hranjive materije potrebne maslini. Za okopavanje tla koristi se **dikella**. Ova alatka ima oblik dvostrukog pijuka. Dakle, ima dva oštra vrha, tako da ne oštećuje korijen masline koji je plitko pod zemljom. Rad sa dikelom je najteži maslinarski posao. Pored dikele, koriste se i kramp i vile.

Sakupljanje i berba

Maslinjaci koje 'bije' morskog zraka i koji su izloženi suncu,¹³¹ daju više ulja. Ako se u zimskom periodu desi da padne snijeg, rod maslina će biti veći. Prvi plodovi počinju sazrijevati krajem septembra.¹³² Prije nego počne sakupljanje i berba, sofe maslinjaka se čiste i ako u međuvremenu nema jačeg vjetrova ili kiše, počinje otresanje maslina. Otresanje se nekada vršilo dugačkim motkama, koje su dosezale i 6 metara. Ove duge motke nazivale su se **brena**¹³³ i po pravilu su bile od kestena ili jasena.¹³⁴ Osim članova porodice, skupljačice maslina su obično bile nevjeste i mlade djevojke pred udaju, ali su angažovane i radnice iz okoline grada, a za najbolje skupljačice važile su žene iz Krajine. Dobra skupljačica u je toku jednog dana mogla sakupiti do 100 kilograma maslina.

Ovaj rad je u prošlosti plaćan uljem i to litar po danu, dok su najbolje skupljačice dobijale i po litar i po ulja. Uobičajeno je bilo da muškarci ne sakupljaju masline – oni su plodove odnosili iz buljuka u mlin na meljavu. Ako se u toku dana sakupilo izuzetno mnogo maslina, pozivan je u

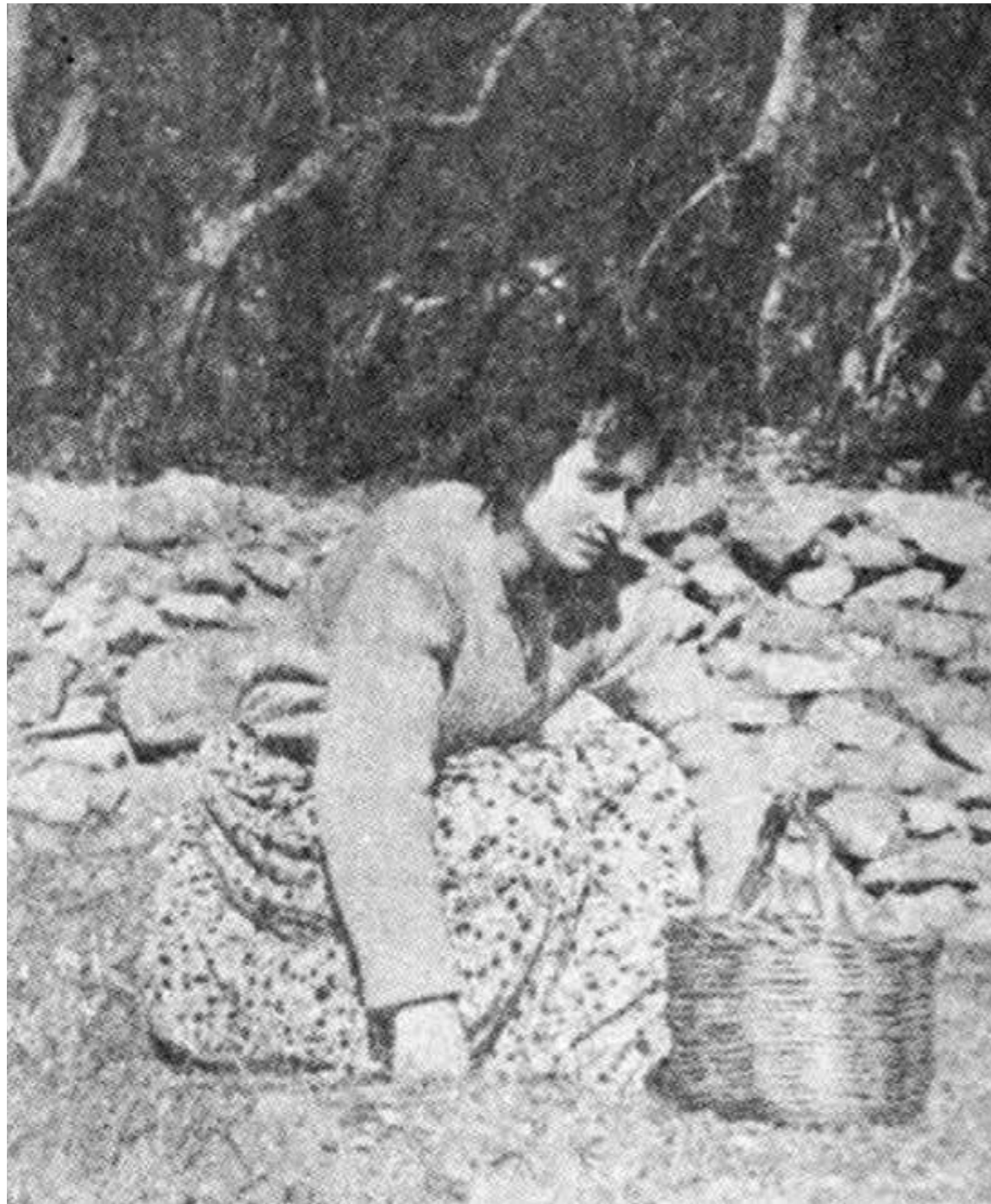
131 Shulla, -ja, (šula) ž., mjesto gdje tokom cijelog dana je pod sunčevim zracima i van dometa vjetrova.

132 Brisku 2016, str. 32

133 Bren/ë, -a (brena) ž., duga motika, služi kao tresaćica za dohvata maslina, oraha itd.

134 Brisku 2016, str. 33

pomoć najamnik sa teglećim životinjama (*shtanca*)¹³⁵ – najčešće mazgama ili magarcima, kako bi se masline dopremile do mlina. I ova je usluga plaćana uljem.¹³⁶

Skupljačica maslina (izvor Dr Bahri Brisku, *Ullishtaria dhe mullinjtë e ullirit në Ulqin me rrethinë*, 2016, str.39)

Kako bi što što lakše proticalo radno vrijeme u maslinjaku, skupljačice su najčešće pjevale. Bilo je, vrlo često, i u maslinjaku smišljenih pjesama, podsmješljivih i šaljivih, koje su govorile o vlasnicima maslinjaka, kojima nijesu bile baš po volji. Jednu takvu, sedamdesetih godina prošlog vijeka, zabilježio je dr Bahri Brisku, a pjevala je Neče Lika.¹³⁷

- 135 Shtanc/ë. -a, (štanca) ž., domaća životinja za nošenje, uglavnom magarac ili mazga.
 136 Mishherri 2017, str. 48
 137 Brisku 2006, str. 54

*Hajde-hajt, more Hashim-aga,
 Na bjer tirit ere ceraga,
 Si dygeç rri perditë.
 Ferrat në sofa pa shkallit.
 Me na nap ti nga nji okë,
 Nuk të lam kokërr në tokë,
 Hashim aga rri mbi prru,
 Tuj u kref, tuj u pispillu...*

Masline su sakupljane i za kišovito vreme i tada su se skupljačice štitile pokrivačima od tkanina premazanim voskom koji nije propuštao vodu.¹³⁸ Od trenutka kada bi skupljačice ušle u maslinjak, bile su pod zaštitom vlasnika, tako da niko nije mogao ni smio da ih požuruje, da im dobacuje, i – što bi Ulcinjani rekli - da ih izaziva (*me i gerga*).

Danas se rad skupljačica plaća novcem, mnogo rjeđe uljem, a praktikuje se i davanje buljuka 'napolice', dakle, iznajmi se buljuk pa se rod dijeli između vlasnika i iznajmitelja.

Kada bi skupljanje maslina bilo okončano, vlasnici velikih buljuka priređivali su raznorazne zabave u gradu. Tu su pozivani bejtadžije (tzv. narodni pjesnici-pjevači) i gradski muzičari i pjevači da se proslavi svršetak uspješne berbe. Bejtadžije su na svoj način, satirično-šaljivo, ispjevali pjesme, kako o poslovima u maslinjaku, tako i o spravljanju jela. Majstori kuhinje pripremali su pilav, ribu, halvu i ostala jela, dok su ostali pjevali u slavu jela. Dok se pripremala halva, uvijek je pjevano:

*O kazan, kazan-o!
 Lëshoje, lëshoje hallvën-o!*

*Ruje, ruje, mos na e diq,
 Se sonte na vinë do miq.
 Lëshoje, lëshoje hallvën-o!
 Se e lëshoj Isa Aga të shoqën-o!*¹³⁹

('o kazane, kazane/ daj više tu halvu/ čuvaj je, čuvaj da nam ne zagori/ jer nam večeras stižu gosti/ pusti, pusti više tu halvu/ jer Isa-beg će ostaviti ženu... ' slobodan prevod)

6.2.5. Praksa čuvanja Maslinade

Kallxoret¹⁴⁰ dhe karrxhija¹⁴¹ (Skupljači pozrnica i čuvar Maslinade)

Poslije posljednje *staje*,¹⁴² zadnje etape sakupljanja i berbe maslina, uvijek je važno pravilo da se otvori Maslinada za *kallxore*, ljude koji ne posjeduju sopstvene maslinjake. Posredstvom karrxhije, ovlašćenog i plaćenog čuvara i redara u cijeloj Maslinadi, pučanstvu se obznajivalo da je Maslinada otvorena za sve da slobodno sakupljaju masline. Tada je prestajala i funkcija

138 Mishherri 2017, str. 46

139 Brisku 2006, str. 56

140 Kallxor/e, -ja, (kalzore) ž., osobe koje nemaju masline tako da su nakon služenog "puštanja maslinade za slobodno branje" mogli slobodno da udju u maslinadu i beru masline za sebe. Vlasnici nakon tog datuma im nisu zabranili.

141 Karrxhi, -u, (kardži-ja) m., osoba koja je bila zadužena za čuvanje maslinade. Oni su javljali vlasnicima o svakoj promjeni u maslinadi takođe i vlasnici su javljali njima o njihovoj maslinadi.

142 Staj/ë, -a (staja) ž. Jedan dir branja i skupljanja maslina.

karrxhije¹⁴³ da čuva maslinjake od nepoznatih i nepozvanih.¹⁴⁴ Uobičajeno je bilo da 'otvaranje' Maslinade bude u martu, ali to je uvijek zavisilo od količine plodova koji su još bili na granama. Nekad je Maslinada otvarana za sve ranije, a ponekad i poslije marta.

Karrxhija je bio čovjek koji je čuvao Maslinadu. On je najbolje znao kako se koji buljuk 'graniči' sa okolnim, znao vlasnike i odmah ih obavještavao kada bi na njihovom maslinjaku primijetio bilo što novo ili neobično.¹⁴⁵ Iako gotovo nikada nije bilo nesporazuma, krađe ili oštećenja u maslinjacima, karrxhija je bio sveprisutan i stalna veza sa vlasnicima. Za ovaj posao, karrxhija je, po nepisanom pravilu, na kraju maslinarske sezone od vlasnika bio nagrađivan određenom količinom ulja. Posljednji ulcinjski karrxhija bio je Tahir Nikeziqi.¹⁴⁶

6.2.6. Maslinada bez objekata

Iako kao toponim u Maslinadi postoji termin **Kasolla e karrxhive** (Karrxhijska koliba), **Ulcinjani nikada nijesu gradili bilo kakvu kolibu u maslinama**. Postoji objašnjenje da zbog sujevjerja Ulcinjane nikada nije (ili se to dešavalo vrlo rijetko) zaticala noć u Maslinadi. Vjerovali su da tu žive vile, pa zato **među maslinama nijesu gradili kuće, nego su u maslinjacima boravili isključivo radi posla i to samo danju**. Radne alatke su nosili sa sobom ili ostavljali u šupljinama stabala. Takođe, maslinjaci se nijesu ograđivali i uvijek se znalo što je čije, svako stablo, svaki zidić i sofa. Ako su grane neke masline prelazile nevidljive granice između buljuka i zrna padala na komšijske sofe, znalo se da pravo na njihovo sakupljanje ima vlasnik stabla. Ukoliko su se grane dvije susjedne masline, dva vlasnika, preplitale i zrna padala na obje strane, nepisano pravilo je kazivalo da pravo na jednu *staju* ima jedan, a na sljedeću drugi maslinar. Niko nije ni pomišljao da sakuplja i nosi tuđe masline, jer je to bila neopisiva sramota, a o krađi u maslinama nema ni riječi.

6.2.7. Mlinovi van Maslinade

Najstariji metod dobijanja ulja iz ploda masline, bio je onaj gaženjem vreće. Vreća se punila maslinama, stavljala na drvenu posudu i zatim gazila bosim stopalima. Po vreći se gazilo dok se ne bi formirala masa slična tijestu i to se neprestano zalivalo vrelom vodom. Iz mješavine tečnosti koja je isticala iz vreće, odvajala se voda i *kuqla* od čistog ulja. Ulje dobijeno na ovaj način je važilo za najbolje i nazivalo se *Vaj magje i thesit* („samotok iz vreće“).¹⁴⁷

Do 1914. godine, u Ulcinju je bilo blizu stotinak mlinova, sa jednim ili dva kamena koji su mljeli masline. Svi funkcionalni djelovi mlina bili su izrađeni od drveta: *boshti*, *sirenat*,¹⁴⁸ unutrašnje i spoljašnje lopate, *kulari* i svi ostali djelovi. Najviše mlinova bilo je u Novoj Mahali, a do XIX vijeka radila su i tri mlina u Starom gradu.¹⁴⁹

Poslije 1920. godine, Ulcinjani su nabavili i dopremili iz Dalmacije i Italije i druge vrste mlinova. Do početka Drugog svjetskog rata, bilo je više od 15 mlinova koji su, za to vrijeme, bili vrlo moderni. Takve mlinove imali su: **Nuti i Adem Mani, Hysnia i Myrtezajt, Caf Mavriqi, Meti i Muharremi, Januzi i Muharremi, Alo Kasm, Duli i Haxhimollës, Mani i Mehmet Fatimes,**

143 Oko ove riječi ima malo dileme. Dr Bahri Brisku u svojoj studiji o maslinarstvu je zabilježio termin kardži kurse, po drugoj varijanti Dr Maksut Hadžibrahimi i Sami Mišeri donose riječ kaldži, po skromnom mišljenju autora G. Çitaku smatra se da u pravu je Bahri Brisku.

144 Misheri 2017, str. 42

145 isto, str. 42

146 Brisku 2016, str. 105

147 Brisku 2016, str. 40

148 Sirenat – su uspravni stubovi koji se pričvrste za glavnu osovinu (uspravni i vodoravni) na kojem se stežu kameni mlina.

149 Brisku 2016, str. 41

Daut Katana, Daut Mavriqi, Latifi i Haxhibrahimit, Halil Milla, Janus Milla, Dalip Myrtoja, Janus Myrtoja, Caf Fici, Nuro Kollari, Bim Canka, Cafo Çapunja, Cufo Bozhina, Lit Qyrkoja, Hysejn Brisku, Shevqet Cungu, Bet Byzyku, Ali Kaceni.

U Kruču su u to vrijeme mlinove posjedovali: **Januz Milla, Oso Milla, Fadil Milla, Mehmet Milla, Pala i Pjetrushit Andrisë, Tula i Fazlos, Januz Myrtoja, Pjetri i Ndrekes** (u Bratici) itd.¹⁵⁰

U mlinu su obično radila po 5 do 6 radnika, zavisno od količine maslina koje su pristizale na obradu i od kapaciteta mlina. Glavni majstor ili upravnik mlina bio je, po pravilu, vlasnik. Radilo se od ranog jutra pa sve do završetka obrade dopremljenih plodova masline. Dešavalo se da se dnevno tri puta ponovi cjelokupni proces obrade.¹⁵¹

Prvi moderni mlin, koji je i nazivan *fabrika ulja*, izgradio je **Anton Pogru**, bogati preduzetnik. Ovaj mlin je počeo raditi 1942. godine, imao je tri kamena i tri prese, koje su radile na motorni pogon.¹⁵²

Majstori za izgradnju mlinova

Majstori za izgradnju mlinova, prema studiji Bahri Briskua iz 1974. godine, bili su: **Demë Brahim, Omer Sula** (Kruče) **Sylo Brisku, Simë Pëgjon, Rizo Hoxha** itd. Za izgradnju mlina su koristili sljedeće alate: čekić, dlijeto, *pergjeli* (koristilo se za izradu okruglih otvora), teslica, strug, metar, šega...¹⁵³

Skica mlinova sa jednim i sa dva kamena koje su isprva pokretali radnici mlina, a kasnije su za taj posao korišćeni konji (izvor: Dr Bahri Brisku, Ullishtaria dhe mullinjtë e ullirit në Ulqin me rrethinë, 2016, str. 41 i str. 45)

6.2.8. Proizvodi od maslina

Plodovi masline su vrlo ukusni. Nekada su se pripremali na dva načina: bijeli i crni. Bijele (zelene) masline se prvo istuku drvenim čekićem ili kamenom, a poslije drže po desetak dana u vodi koja se svakodnevno mijenja. Poslije toga se smještaju u slanu vodu, čuvaju i koriste.

Crne masline su zapravo zrele masline koje poprime tamnu modrorumenu boju. Sazrele i smežurane masline se konzerviraju samo sa solju. Stave se u džak i pritisnu velikim, teškim kamenom, pa se tako drže izvjesno vrijeme dok iz njih iscuri 'voda' – sokovi iz maslina i sa njima sva gorčina. Tada su spremne za upotrebu. U posljednje vrijeme masline se konzerviraju kiseljenjem.

Maslinovo ulje

Maslinova ulja se međusobno razlikuju zavisno od sorte masline, načina obrade i, najvažnije, po količini kiseline koju sadrže – što manje kiselina, ulje je kvalitetnije. *Ulje iz vreće* smatra se najukusnijim i najkvalitetnijim, s vrlo malim procentom kiselina, i ono se naziva **Vaj magje i thesiti** (samotok iz vreće). Zatim, izdvaja se i ulje dobijeno od maslina koje su iscijeđene kamenom, posebno ono koje prvo poteče i ono se naziva **Vaj madje** (samotok). Takvo ulje, pored izuzetnog ukusa, ima i visoku ljekovitu vrijednost. Onda dolazi ostalo ulje dobijeno pod presama, koje se smatra nešto manje kvalitetnim.

Danas, proizvodnja je modernizovana i ulje se izdvaja iz ploda savremenijim metodama, uređajima i mašinama sa centrifugom. Masline se ubiraju s grana i odmah prerađuju, pa je u tako dobijenom ulju stepen kiselosti vrlo nizak, ispod nekada 'standardnih' 2%. Takvo ulje naziva se *Virgin oil*, ali danas je branjem zelenih maslina i modernom obradom omogućeno dobijanje ulja i s manje od 0,8 % kiseline i to je ulje najvišeg kvaliteta – *Extra virgin oil*.

150 isto, str. 55

151 isto, str. 66

152 isto, str. 43

153 isto, str. 58

Maslinov list se koristi za čaj. Ovaj čaj ima svojstva da reguliše krvni pritisak, poboljšava srčani ritam, čisti pluća i slezinu. Isto tako čaj od lista masline koristi se i kao sredstvo protiv gripa, kašlja i za poboljšanje apetita.¹⁵⁴

Uistinu, od masline se ništa ne baca.

Maslinovo drvo je vrlo kvalitetno gorivo i koristi se za grijanje. Maslinovo stablo, pored istaknutog prijatnog i karakterističnog mirisa, posjeduje i vrlo jaku kaloričnost prilikom loženja. Danas se maslinovo drvo koristi za dekorisanje podova, plafona, namještaja i za izradu umjetničkih djela.

Kao gorivo koristi se i bërsija¹⁵⁵ (brač, sasušena komina) koja, takođe, sadrži mnogo kalorija pošto sadrži masnoću ulja.

Kuqła¹⁵⁶ (nemasni sokovi ploda masline) koristili su se za pranje 'kada', bačvi, ćupova, kamenih korita i ostalih posuda u kojima je držano i čuvano ulje.

Sapun – maslinovo ulje se nikada nije bacalo. I kada je bilo previše 'jako' i nejestivo, od njega je spravljan sapun za pranje i čišćenje. Ulcinjani do skoro za kupanje i nijesu koristili drugi sapun osim onog koji su proizveli od ulja i uljanog 'blata'. Razlikujemo dvije vrste tzv. kućnog sapuna:

Saponi budallë i saponi krekc.

Sapun je kuvan u svakoj ulcinjskoj kući. I oni koji nijesu imali sopstvene maslinjake, prejako ulje i uljano 'blato' kupovali su kod mlinara. Ulje i 'blato' za sapun bili su jeftini, jer to ulje je bilo prejako (užeglo) i s velikim sadržajem kiseline, pa nije bilo upotrebljivo za ishranu. Naši djedovi i roditelji prali su se i kupali gotovo isključivo s 'kućnim sapunom', izrađenim od maslinovog ulja.

Sapun se od maslinovog ulja vrlo lako proizvodi. U kazanu, u kome će se kuvati sapun, potrebno je usuti: 5 kilograma ulja ili uljanog 'blata', 1 kilogram kaustične sode i sedam litara vode. Sami Misherri, advokat iz Ulcinja, kazuje: „U našoj kući redovno je kuvana 'doza' sapuna od 15 kila ulja, 3 kilograma kaustične sode i 21 litar vode. Ovo je bila količina potrebna za najmanje dvije godine, u uslovima kada su taj sapun koristili svi članovi porodice.“¹⁵⁷

Shporte

Postoje dvije vrste *športi*: *guste* – izrađene od upletene žukve, i *rijetke* – izrađivane od pruća. Kasnije su *športe* pravljene i od konoplje. U to vrijeme, majstori za pravljenje *športi* su: Muho Katana, Bet Kollari, Osman Kroma, Fadil Milla, Salë Hoxha, Hasan Guçi...¹⁵⁸

154 isto, str. 87

155 Bërsi, -ja (bersi) ž., ostatak od zgnječanih maslina nakon mlevenja u mlinu.

156 Kuq/ël, -la, (kućlja) ž. crvena tečnost koji izlazi tokom mljevenja maslina, ona zajedno sa vodom se odvaja od ulja, većinom se baca kao nepotrebna.

157 Dija, Časopis za nauku, umjetnost i kulturu, 2016, str. 177-18

158 Çitaku 2022, str. 129

Kameno korito (lok. Dybek)

(izvor: Dr Bahri Brisku, *Ullishtaria dhe mullinjhtë e ullirit në Ulqin me rrethinë, Botim i dytë, 2016, str. 67*)

Čuvanje maslinovog ulja

Ulje se najbolje čuva u kamenim koritima¹⁵⁹, glinenim ćupovima i u *saranxhama*¹⁶⁰ (bazenima) ulja.

Korito (dybek) u kome se skladištilo ulje, moglo je primiti i do 500 kilograma ulja, glineni ćupovi (qypa) do 300, dok je u *saranxhama* moglo stati i 1.000 kilograma. Korita i *saranxhe* bili su, po pravilu, kamene (u novije vrijeme *saranxhe* su rađene i od betona) i bila su, obično, smještena u dvorištu naspram mlina. Na ovaj način ulje se moglo duže čuvati, a mlinaru je omogućavalo da mu je ulje dostupno kad god mu je zatrebalo. To je bilo praktično i za trgovinu uljem.

Ćupovi za ulje izrađivani su od posebne vrste zemlje – gline i bili su različite veličine. Ulje koje je korišćeno u kućama za svakodnevnu ishranu, držano je u manjim ćupovima, dok je ulje namijenjeno prodaji skladišteno u većim. U ovakvim posudama ulje je moglo stajati duže vrijeme i protokom vremena nije se kvarilo nego je, naprotiv, dobijalo na kvalitetu.

6.2.9. Nekoliko legendi vezanih za Maslinadu

Legenda o Xhemili¹⁶¹

Bila je nekada jedna vrlo lijepa djevojka. Kako je odrastala, tako je bivala sve ljepša i ljepša. Zavaljela je siromašnog mladića, ali je njen otac odlučio da je uda za jednog pomorca. Vjenčali su se, po očevoj želji, ali je pomorac neprestano bio na moru, na plovidbi. Nije bio kod kuće ni kada su mu umirali roditelji. Posljednji put kada je odlazio na more, rekao je Xhemili da za sve što joj treba u kući kaže hodži i on će joj kupiti. Jednog dana hodža, kada je ugledao Xhemilu, obratio joj se lijepim riječima, počeo joj je laskati. Tako dan za danom i Xhemili je počelo goditi hodžino udvaranje, te mu je jednog dana dozvolila da uđe u njenu kuću. Nakon tog dana, hodža je često posjećivao Xhemilu, a kući se pravdao obavezama i govorio da mora na mevlud ili dženzazu u okolini grada. Nedugo zatim Xhemili se počeo ocrtavati stomak i morala je da smisli kako da prikrije sramotu. Hodža je već ugovorio njeno ubistvo i potplatio dva čovjeka sa sela da je ubiju. U pripremu ubistva uključila se i njena tetka koja je pozvala i rekla joj da je njen muž doplovio u Valdanos i da je poziva da ode k njemu. Xhemila je odmah krenula iz kuće u Starom gradu, kroz maslinjake, put Valdanos. Čim su prošle kraj *Mustafine česme*, pred uvalu Baljë i Mendre, počele su se spuštati nizbrdicom ka obali mora. Tu su je ubice napali, vezali joj težak kamen oko vrata i gurnuli u more. Od tada, ta uvala se naziva *Lugu i Xhemiles*. (Džemilina uvala, zaliv)

Xhemilina pratilja kasnije je kazivala da je Xhemila osjetila da joj se nešto strašno sprema i o tome je ostala zabilježena pjesma:

159 Dybe/k. -u (dubek) m. (turc.) velika kamena posuda u obliku korita, isklesan u kamenu, za kućnu upotrebu uglavnom za vodu, maslinovo ulje.

160 Saranxh/ë, -a (sarandža) ž. je spremište za vodu (potok, jezero), ograđeni bazen ili spremište vode na, ispod ili iznad razine tla.

161 Brisku 1994, str. 49

*Pse me ka xan burri maras
Qi me kerkan ne Vardanas,
Mori teze?!*

*Kur më nisen kejt Mendra
Se ç'më fillaj mu dridh zemra
Mori teze?!*

*Kur më nisen kejt ullishta
Se ç'fillaj me mu dridh kmisha
Mori teze?!*

*Kur më ulën nëpër prru...
Qyqja ç'doni me m'ba mu
Mori teze?!*

*Kur fillun me mi myll sytë
E dita se donin me m'mytë
Mori teze...*

Legenda o Vilinoj česmi¹⁶²

Jednom davno u gradu je živjela žena koja je znala i uvijek bila spremna da pomogne trudnim ženama da se porode.¹⁶³ Olakšavala im je muke i spašavala njihove živote i porod i zbog toga bila vrlo poznata i omiljena u gradu. Zvala se Hake Lajka.

Jedne noći, u kasno doba, neko je zakucao na njena vrata. Hake je otvorila i pred vratima ugledala nepoznate žene. One su joj rekle da im je potrebna njena pomoć i Hake je odmah bila spremna da krenu, da ne zakasne. Išla je za njima i bilo joj je neobično kada su krenule put maslinjaka. Malo se i prepala, pa ih je pitala:

- Jadna sam ti ja, kuda me to vodite?

One su samo odvratile:

- Hodaj i nemoj da ti se čuje glas!

Haku je svim tijelom prošla jeza, ali povratka nije bilo. Tako su stigle do Viline česme, na samom kraju Maslinade. Ušle su u jednu pećinu. Pećina je bila uzavrela od veselja i pjesme. Odvele su Haku do porodilje i ona je preuzela svoj posao i obavezu. Pričala je kasnije da je tada čula pjesmu:

*Ne na baft lehona djal-e
Lum arvude çka ke me marr-e
Ne na baft lehona vajz-e
Zeza arvude çka ka me hjek-e
Hajde, hajde djal-e
Na shena neve tanve...*

162 Brisku 1994, str. 59

163 Arvud/ë, -a (arvuda) ž. babica, žena koja ispomaže pri porođaju.

*/ako nam trudnica rodi sina/ blago babici kako ćemo je darivati/ ako nam trudnica rodi kćerku/
crna babice što će te snaći/ hajde, hajde sina/ na radost nama svima.../ sl. prevod.*

Rodio se sin i obradovao sve, ali je dijete mnogo plakalo i vrištalo. Pokušavale su da ga smire, ali uzalud.

- Pođite i zamijenite ga – rekla je glavna vila – ostavite ovo dijete kod toga i toga u Starom gradu, a donesite njegovo novorođenče. Nije prošlo mnogo, u pećinu je stiglo oteto tuđe dijete. Hake je sve to gledala, prišla, uzela dijete i, da je niko ne vidi, ubola ga iglom. Ono je zavrištalo još glasnije od prvog djeteta.

- Vratite ovo dijete, a donesite ono naše – ovo još gore i jače vrišti i plače – rekla je glavna vila.

Hake je ustala, spremna da se vrati kući. Sve vile izašle su za njom da je isprate. Stavile su joj oko vrata jedan veliki đerdan. Hake je usput otkidala i bacala zrno po zrno sa đerdana. Mislila je, u potpunom mraku, da je to vijenac bijelog luka jer je tako i mirisalo. Do kuće sve je kuglice sa đerdana pobacala. Kad je pošla da spava, po podu su se prosula i zazvečala dva zlatna florina. Ustala je vrlo rano ujutro i odmah krenula putem kroz masline, koji je prošle noći gazila, ali nije našla nijedan florin. U sebi je prošaputala: „pokupile su ih one utvare, sigurno su išle iza mene, pratile me cijelim putem.“

Kazan pun zlatnika¹⁶⁴

Kod Viline česme postoji velika, ravna stijena, do koje su skupljačice stalno dolazile i prostirale sebi jelo. No kad jednog jutra dođoše, vidješe da je stijena iščupana sa svog mjesta i tu bijahu ostale samo dvije ručice kazana i jedna mala kožna kesa, puna lira. Ko je uzeo ovo blago, legenda daje dva objašnjenja. Jednom se kaže da su kazan sa zlatnicima došli i uzeli pomorci iz jednog dalekog mjesta, gdje su ranije iselili iz Ulcinja. Svojim nasljednicima ostavili su kartu koja kazuje gdje se nalazi njihovo sakriveno blago.

Druga verzija o sudbini zlatnika nađenih kod Viline česme, govori da se do blaga pod stijenom došlo žrtvovanjem kurbana. Jedan pomorac, kaže legenda, uplovio je svojim brodom noću u Valdanos i iskrcao se na kopno da se napije vode sa Viline česme. Čuo je glas: „O, božji čovječe, tu ispod ploče, tu gdje si sada pio vodu, nalazi se kazan pun zlatnika, ali da bi mogao uzeti to blago, moraš žrtvovati tri kurbana, koje moraš donijeti s one strane mora.“

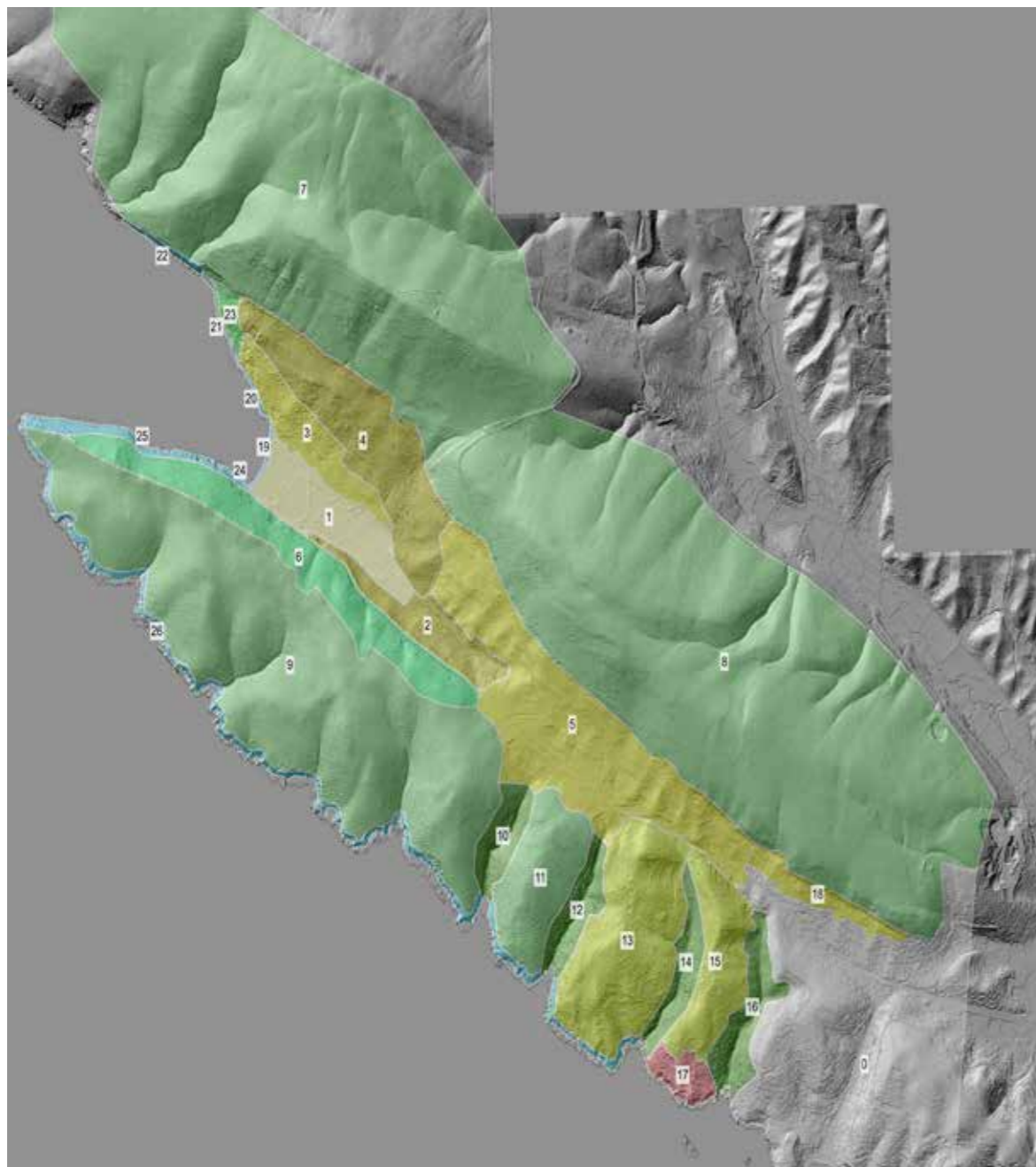
Mornar je dobro zapamtio ove riječi, pa je odmah isplovio put Misira u Egiptu. Tamo je kupio tri kurbana, vratio se Vilinoj česmi i tu ih zaklao. Tada se kamena ploča podigla, te je on uzeo posudu punu zlata, a ručice kazana i nekoliko zlatnika prosuli su se po zemlji...

164 Brisku 1990

7. Karakterizacija pejzaža

Na područje Maslinade i uvale Valdanos primijenjen je **model procjene karaktera i kvaliteta pejzaža** kao integralni okvir kojim se objedinjuju sva ovom studijom prethodno prikupljena i analizirana znanja o prirodnim i antropogenim elementima pejzaža.

Pejzažna područja izdvojena su na osnovu sljedećih **kriterijuma**: (1) mikro reljefni oblici (uvale, plaže, litice, obalne strane, djelovi udolina, padine brda itd), (2) geološka obilježja (krečnjak, fliš), (3) način korišćenja i pokrivač (aktivni i zapušteni maslinjaci, prirodni pokrivač, travnjaci, izgradnja). Svako izdvojeno područje je imenovano i to kroz koncepte pejzažnog područja i pejzažnog tipa. **Pejzažno područje** je geografski određeno područje, pa mu je naziv dodijeljen na osnovu toponima, dok je **pejzažni tip** generičke naravi i može se pojavljivati na više mjesta, a naziv mu za razliku od pejzažnog područja nosi informaciju o karakteru. Prepoznato je ukupno **26 pejzažnih područja**.

Prepoznata pejzažna područja i tipovi:

1. Donji dio udoline Valdanos (terasirana omeđena polja pod travnjacima i višom vegetacijom)
2. Gornji dio udoline Valdanos (napušteni terasirani maslinjaci s mjestimičnim obnovljenim nasadima)
3. Maslinada u sklopu vojnog odmarališta (terasirani maslinjaci u sklopu vojnog odmarališta)
4. Gornji dio južne padine udoline Valdanos (napušteni terasirani maslinjaci s mjestimičnim obnovljenim nasadima)
5. Centralni dio maslinade (aktivni terasirani maslinjaci s mjestimičnom izgradnjom)
6. Sjeverna padina Mendre (padine pod šikarom)
7. Južna padina Mavrjana (padine grebena pod oskudnom prirodnom vegetacijom)
8. Južne padine Bijele gore (padine grebena pod šikarom)
9. Greben Mendra (greben pod šikarom)
10. Jaruga Đemile (jaruga pod šikarom)
11. Brdo Čivlak (brdo pod šikarom)
12. Jaruga Opaljike (jaruga pod šikarom)
13. Brdo Bašbuljuk (brdo pod aktivnim terasiranim maslinjacima)
14. Jaruga Bašbuljuk (jaruga pod šikarom i mjestimičnim maslinjacima)
15. Brdo Glavica (brdo pod šikarom i aktivnim maslinjacima)
16. Jaruga Liman (jaruga pod izgradnjom i mjestimičnim maslinjacima)
17. Obalna strana Limana (izgrađena obalna strana)
18. Maslinada u Novoj Mahali (aktivni terasirani maslinjaci uz izgrađeno područje)
19. Plaža Valdanos (prirodna šljunkovita plaža djelimično antropogeno izmijenjena)
20. Obala ispod vojnog odmarališta (stjenovita obala djelimično antropogeno izmijenjena)
21. Obala kod FKK plaže (prirodna stjenovito šljunkovita obala)
22. Litica Valdanoske uvale - Greda (obalna litica)
23. Nad FKK plažom (obalna strana pod šikarom)
24. Dio obale sa lučicom/mandračem (stjenovita obala antropogeno izmijenjena)
25. Obala sjeverne padine Mendre (prirodna šumovita do stjenovita obala)
26. Južna obala Mendre (prirodna stjenovita obala)

Svakom pejzažnom području je opisan **karakter** i to tumačenjem na koji način kombinacija prirodnih, kulturnih i vizuelno doživljajnih obilježja čini prostor jedinstvenog identiteta i obilježja. Nadalje, za svako područje ocijenjeno je sljedeće: **prirodni kvalitet, kulturni kvalitet, vizuelni kvalitet, ukupni kvalitet (kompozitna karta kvaliteta) i pritisci**. Takođe, za svako područje priložene su **fotografije i karte**.

Prirodni kvaliteti: prirodnost (netaknutost, divljina), posebna obilježja vegetacije, voda, reljefa itd.

Kulturni kvaliteti: istorijski značaj, očuvanost i posebnost uzorka korišćenja zemljišta, kulturna simboličnost, lokalne prakse itd.

Vizuelni kvaliteti: vizuelna cjelovitost i sagledivost, kompleksnost, prostorni identitet, koherentnost, reprezentativnost, vizuelna obilježja (istaknuta i degradirana), intenzitet vizuelne izloženosti itd.

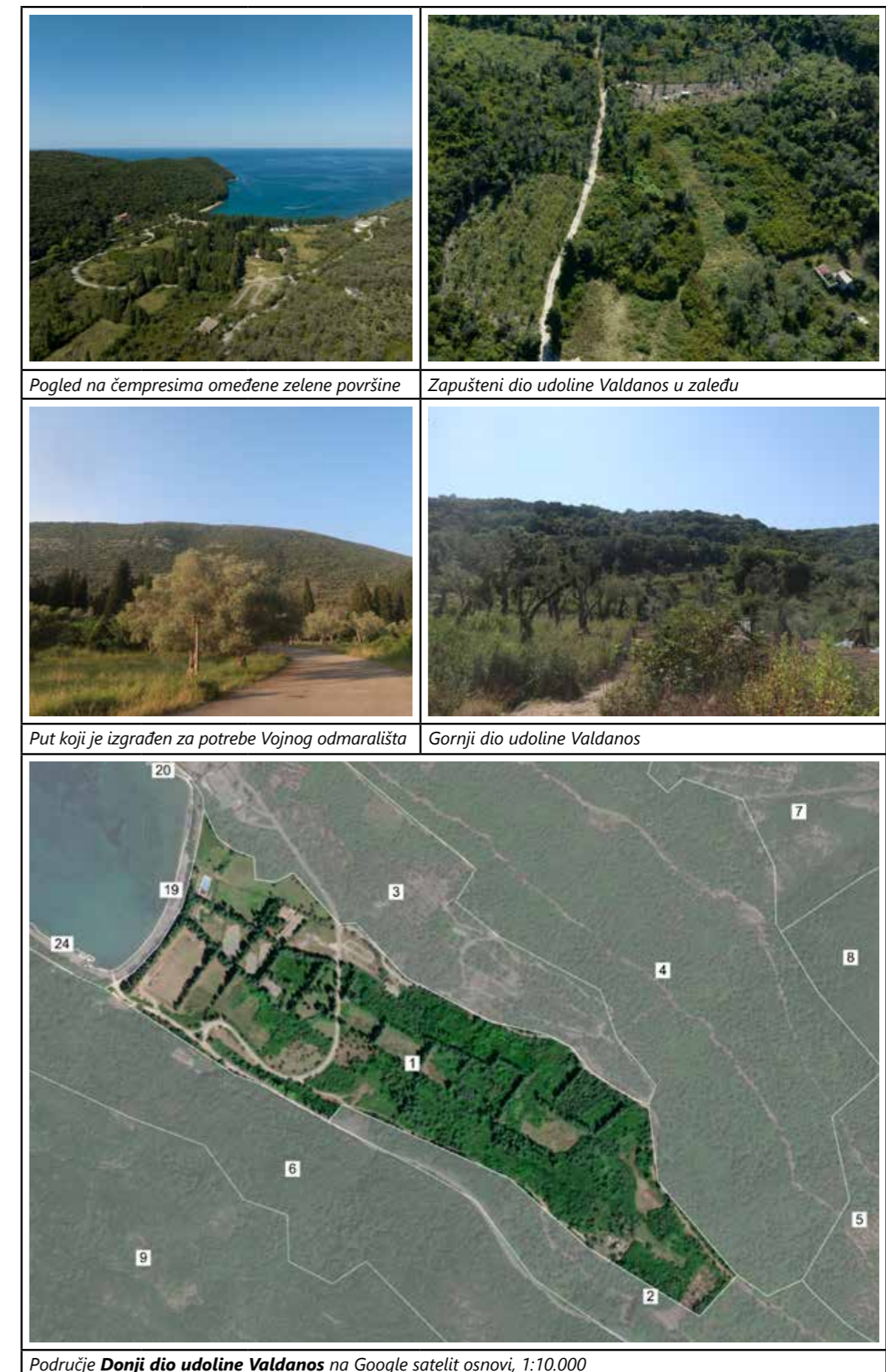
Ukupni kvalitet: srednja vrijednost sva tri kvaliteta.

Pritisci: postojeći i planirani pritisci na karakter pejzaža.

Najzad, priloženo je šest **karti**: (1) karta pejzažnih područja, (2) karta prirodnih kvaliteta, (3) karta kulturnih kvaliteta, (4) karta vizuelnih kvaliteta, (5) kompozitna karta vrijednosti, (6) karta pritisaka.

7.1. Katalog pejzažnih područja

Broj	1
Tip	Terasirana omeđena polja pod travnjacima i višom vegetacijom
Područje	Donji dio udoline Valdanos
Opis	<p>Radi se o najnižem i najširem dijelu udoline Valdanos. U presjeku je blago ljevkastog oblika, s blagim padom prema moru od cca 3%. Dnom udoline je akumuliran dublji sloj rastresitog tla, a središtem prolazi privremeni tok. Iako nema dovoljno podataka, za pretpostaviti je da je ovo područje zbog povoljnosti konfiguracije terena, prisutnosti dubljeg sloja tla, privremenog toka i vidljivih denivelacija, bilo kroz istoriju vrijedno poljoprivredno zemljište – više u vidu mješovitih orančnih kultura (povrtnjaci, ratarske kulture itd). Područjem prolazi kanalizirani danas privremeni tok, a pretpostavka je da su bili prisutni i bočni kanali kojima se odvodio višak vode s okolnih padina. Na prisutnost većih količina vode ukazuje prisutnost prirodne hidrofilne vegetacije.</p> <p>U vrijeme funkcionisanja vojnog kompleksa (odmarališta), područje dobija nove namjene i organizaciju; izgrađeni su objekti (restoran, recepcija, sportski tereni, ...) a dobar dio parcela je omeđen čempresima (autorima su nepoznate svrhe čempresima omeđenih parcela).</p> <p>Područje je zbog svojih prirodnih karakteristika u velikom kontrastu od okolnih strmih djelova. Danas područjem dominiraju zapuštene zelene površine, dok je u nešto širem pojasu zaleđa plaže, prisutna namjena zemljanog parkinga. Upravo taj dio ima karakter komunikacijskog čvorišta koje povezuje plažu, te sadržaje nasuprotnih padina (Mendre i Mavrijana). Taj je prostor ujedno gravitacijski moment vizuelnog sagledavanja, za razliku od gornjeg nesagledivog i neprohodnog. Prostorom u vizuelnom smislu dominiraju visoki čempresi, čineći istovremeno temelj artikulacije prostora.</p>
Kulturni kvaliteti	4 vojni kompleks, kanali, dio istorijskog puta, lokacija srušenog lazareta iz turskog perioda i carinarnice/lučke zgrade iz XIX vijeka
Prirodni kvaliteti	3 tlo, tok
Vizuelni kvaliteti	3 neartikulisano uređenje ulaznog dijela, napuštenost građevina i zelenih površina
Pritisci	3 neuređenost, napuštanje, u Prostorno-urbanističkom planu opštine Ulcinj zona predviđena za izgradnju – kao zona sporta i rekreacije (površina zatvorenih sportskih objekata 6.000 m ²)

Broj	2	
Tip	Napušteni terasirani maslinjaci s mjestimičnim obnovljenim nasadima	
Područje	Gornji dio udoline Valdanos	
Opis	U ovom, vršnom dijelu, udolina Valdanos se sužava, a nagib terena raste (pad prema moru cca 15 %, a bočnih padova cca 30ak %). Kao i podnožje udoline, i ovo područje je bogato vodom i prirodno akumuliranim tlom. U ovom dijelu se okupljaju bočni bujičnjaci i stvaraju privremeni tok koji teče prema moru. Ostaci terasa ukazuju na poljoprivrednu funkciju kroz istoriju. Područje je u smislu pokrivača definisano jednakim omjerom napuštenih maslina i prirodnom vegetacijom. Područjem prolazi glavni istorijski put karakterističan po ostacima kaldrme i to u gornjem dijelu vrlo dobro očuvan. Bez obzira na komunikaciju, područje je uglavnom zaraslo i stoga nesagledivo. Djelimično su prisutne vizure s glavnog puta nad područjem.	
Kulturni kvaliteti	4	terase, masline, put s ostacima kaldrme, terase uz bujični tok
Prirodni kvaliteti	4	tlo, prirodna vegetacija, tokovi
Vizuelni kvaliteti	2	nesagledivost, monotonost
Pritisci	3	zapuštena poljoprivreda, neadekvatno prokrčeni novi putevi

Pogled na gornji dio udoline i novi asfalni put

Zapušteni maslinjaci oko istorijskog puta

Gornji dio istorijskog puta sa očuvanim segmentima kaldrme

Pogled iz gornjeg dijela ka uvali Valdanos

Područje **Gornji dio udoline Valdanos** na Google satelit osnovi, 1:10.000

Broj	3	
Tip	Terasirani maslinjaci u sklopu Vojnog odmarališta	
Područje	Maslinada u sklopu Vojnog odmarališta	
Opis	<p>Radi se južnim padinama flišne udoline Valdanos, prosječnog nagiba 20 %. S obzirom na flišnu podlogu i pogodnu orijentaciju, i ovdje su kroz historiju uzgajane masline. Međutim, karakteristično za ovo područje je da je u sklopu maslinjaka sedamdesetih godina XX vijeka izgrađen dio kompleksa Vojnog odmarališta. Čine ga restoran, montažne kuće za smještaj, autokamp, zona za kamp prikolice, ... Iako se o uspostavljanju vojnog odmarališta u kontekstu Maslinade, može pričati i kao o negativnoj okolnosti (oduzimanje vlasništva i onemogućavanje pristupa maslinjacima), nužno je spomenuti i pozitivne okolnosti, a to je da je projekat odmarališta uvažio zatečene prostorne karakteristike; zoniranje je bilo uslovljeno karakteristikama terena, arhitektura je uklopljena u ambijent i teren, vanjsko uređenje je inspirisano strukturom maslinjaka uz (koliko je to bilo moguće) zadržavanje historijskih maslina. Masline koje su zadržane, održavane su u novom konceptu, ali ne za uzgoj već kao parkovna kultura. Mnogi podzidi su izvedeni vezivnim materijalom, ali opet slijedeći konfiguraciju terena. Ovaj način integracije nove namjene u maslinjak je način koji bi današnjoj gradnji mogao biti pouka, a može se pretpostaviti da je prisutnost Vojnog odmarališta neposredno do određene mjere spasilo maslinjak od moderne urbanizacije.</p> <p>Vizuelni utisak ukupnog prostora nije jedinstven; izmjenjuju se ambijenti zapuštenosti, preko ambijenata uređenosti novoobnovljenih maslinjaka, ali i neuobičajenosti u smislu isprepletenosti namjena maslinjaka i Vojnog odmarališta.</p>	
Kulturni kvaliteta	5	stare masline, ali i svjedočanstvo recentnih društvenih procesa uz relativno dobar odnos historijskog sloja maslina i Vojnog odmarališta
Prirodni kvaliteta	2	tlo, prirodna vegetacija
Vizuelni kvaliteta	3	napuštenost maslinjaka, trošnost građevina
Pritisci	3	propadanje vojnih objekata, oštećene masline

Dio odmarališta sa zonom za kamp-prikolice

Dio odmarališta sa montažnim kućama za smještaj

Dio Vojnog odmarališta sa zonom za kamp-prikolice

Napuštene montažne kuće za smještaj u okviru maslinjaka

Područje **Maslinada u sklopu Vojnog odmarališta** na Google satelit osnovi, 1:10.000

Broj	4	
Tip	Napušteni terasirani maslinjaci s mjestimično obnovljenim nasadima	
Područje	Gornji dio južne padine udoline Valdanos	
Opis	<p>Najviši, južno orijentisani, i dalje flišni djelovi udoline Valdanos s prosječnim nagibom od 30ak %. Na prelazu podnožja Mavrijana i Bijele gore formiran je bujičnjak, a u području su prisutne i dvije česme, česma Vakufa i Salj Kikina česma. Kroz ovaj dio Maslinade prolazi trasa starog puta za rt Rep (Rruga per Bisht). Poljoprivredno pogodna, kroz istoriju je padina u potpunosti terasirana – sve do gornje granice fliša, odnosno početka krečnjaka. S obzirom da je i ovo područje bilo pod kontrolom vojske, a nije privedeno novim funkcijama, danas se uglavnom radi o napuštenim maslinjacima i velikom udjelu prirodne vegetacije primorske šikare. Nedavnim vraćanjem vlasništva primarnim vlasnicima, počinje obnova maslinjaka, zbog čega se šire postojeći stari putevi ili se prokopavaju novi makadamski putevi. Prilikom proširivanja starih puteva, mnogi segmenti autentične kaldrme koja je bila sačuvana na putu, kao i podzidi terasa, su uništeni.</p> <p>Prostor je zbog zapuštenosti u većoj mjeri nepregledan i nepristupačan. Vizuelno se ističu pojedini obnovljeni nasadi.</p>	
Kulturni kvaliteti	3	masline, terase, dvije česme, trasa starog puta za rt Rep (Rruga per Bisht)
Prirodni kvaliteti	4	česme, tlo, veliki udio prirodne vegetacije
Vizuelni kvaliteti	4	monotona slika, ali vizuelno važni mjestimično reaktivirani maslinjaci, vizuelno zatvaranje udoline
Pritisci	2	makadamski putevi, zapuštanje

Novoprobijeni putevi na trasi starih

Pojedini obnovljeni maslinjaci na terasama

Zona višeg područja južne padine udoline Valdanos

Područje **Više područje južne padine udoline Valdanos** na Google satelit osnovi, 1:14.000

Broj	5	
Tip	Aktivni terasirani maslinjaci s mjestimičnom izgradnjom	
Područje	Centralni dio Maslinade	
Opis	<p>Obuhvata prostrano područje flišne udoline i njenih padina koja spaja valdanošku i ulcinjsku udolinu. Područje je u uzdužnom smislu blago ljevkastog oblika, a dominantno orijentisano prema moru, s prosječnim nagibom od 25%. Područje se u geološkom i pedološkom smislu jasno odvaja kao flišno od okolnih krečnjačkih. S obzirom na fliš (prisutnost rastresitosti tla, prisutnost voda – 5 česama), pristupačnost i zaklonjenost, orijentisanost prema jugu, te na blizinu grada, radi se o području izuzetno pogodnom za poljoprivredu. Područje je stoga gotovo u potpunosti terasirano i privedeno kulturi masline. Područje nije bilo pod vojnim kompleksom, stoga je kontinuitet maslinarskog korišćenja zadržan, ali postaje ugrožen recentnom izgradnjom. Izgradnja se pojavljuje u raspršenom i nepovezanom uzorku, a radi se o objektima različite turističke namjene i višestambene izgradnje. Ujedno, područje predstavlja važnu saobraćajnu poveznicu Ulcinja, Valdanosu i Bratice, a što zasigurno utiče na privlačnost za izgradnju. Kroz ovu zonu su prolazili svi glavni historijski putevi, čiji su kaldrmisani segmenti i danas u određenim segmentima sačuvani, kao i novi asfalni putevi iz druge polovine XX vijeka.</p> <p>Zbog visokih krošnji maslina, prostor u vizuelnom smislu nije u potpunosti saglediv. Međutim, uređenost maslinjaka, intenzitet terasa i podzida, veliki udio starih stabala, ostavlja utisak arhaičnosti i jakog prostornog identiteta. U vizuelnom smislu pak, nova izgradnja se zbog neprimjerenih dimenzija i obilježja arhitekture nalazi u jakom kontrastu do ambijenta maslinjaka, i stoga čini negativne prostorne akcente.</p>	
Kulturni kvaliteti	5	terase, masline, česme, ostaci starih puteva s kaldrmom
Prirodni kvaliteti	4	očuvanost resursa tla, česme, privremeni tokovi
Vizuelni kvaliteti	4	stare masline, privedenost kulturi, preglednost, dostupnost, ali uz neprikladne nove gradnje
Pritisci	5	gradnja

Terasirani maslinjaci

Zona kod Begove česme

Pogled na centralni dio Maslinade

Područje **Centralni dio Maslinade** na Google satelit osnovi, 1:18.000

Broj	6	
Tip	Padine pod šikarom	
Područje	Sjeverna padina Mendre	
Opis	Sjeverno do sjeverozapadno orijentisana padina grebena Mendra, ili svojevrsna padina udoline Valdanos, uglavnom nema tragova terasiranja i kultivisanja (vjerovatno zbog strmosti i sjeverne orijentacije); tek na manjim djelovima, unutar jaruga, uz stari put, prisutne su terase. U zoni iznad plaže Valdanos postoje dva objekta, koji moguće da su nastali na mjestu nekih starijih objekata, a svakako su korišćeni kao zasebne cjeline u okviru vojnog odmarališta. Prostor se u vizuelnom smislu percipira kao uska cjelina koja zatvara udolinu Valdanos, a vizuelno je saglediva zahvaljujući glavnoj saobraćajnici koja je uglavnom odredila donji dio obuhvata ovog područja.	
Kulturni kvaliteti	1	trase starih puteva koji vode prema vrhu Mendre
Prirodni kvaliteti	4	veliki udio prirodne vegetacije
Vizuelni kvaliteti	4	monotona slika vegetacije i padine, ali važna za osjećaj prirodnosti i vizuelnog zatvaranja udoline
Pritisci	1	

Sjeverna padina Mendre sa jednim od objekata Vojnog odmarališta, pogled sa plaže Valdanos

Dio padine Mendre iznad plaže Valdanos, sa jednim od objekata

Pogled na vršni dio Mendre i njene Valdanosu orijentisane padine

Područje **Sjeverna padina Mendre** na Google satelit osnovi, 1:17.000

Broj	7	
Tip	Padine grebena pod oskudnom prirodnom vegetacijom	
Područje	Južna padina Mavrijana	
Opis	Padine brda Mavrijan su za razliku od flišnog podnožja krečnjačkog porijekla. Veoma su strme, i do 70% nagiba, dosežu visinu od skoro 400 mnv. Nepogodne su za poljoprivredu, ali ne može se izuzeti stočarska namjena u recentnoj prošlosti. Naime, padine su uglavnom ogoljele ili prekrivene oskudnom kamenjarskom vegetacijom i rijetkom šikarom, što nije nužno samo posljedica prirodnih karakteristika (strmosti, vjetra, južne orijentacije). Mjestimično su prisutni sipari. Osim što snažno vizuelno zatvaraju prostor Valdanosu, strmost, visina i mjestimična ogoljelost padina privlači poglede.	
Kulturni kvaliteti	1	
Prirodni kvaliteti	4	prirodna vegetacija, sipari, netaknuti reljef
Vizuelni kvaliteti	4	istaknute ogoljele strmine
Pritisci	1	

Južna padina Mavrijana iznad Vojnog odmarališta

Južna padina Mavrijana

Područje **Južna padina Mavrijana** na Google satelit osnovi, 1:20.000

Broj	8	
Tip	Padine grebena pod šikarom	
Područje	Južne padine Bijele gore	
Opis	<p>Južne padine brda Bijela gora su za razliku od flišnog podnožja krečnjačkog porijekla. Strme su prosječno i do 50% nagiba, dosežu visinu 328 mnv. Padine su nepođodne za poljoprivredu, međutim izvjesno je pašnjačko korišćenje u recentnoj prošlosti. Takođe, na višim nadmorskim visinama prisutni su ostaci tri manja dolca u kojima se na pogodnim mjestima bujičnjaka suvozidnim omeđivanjem prikupljalo tlo koje se vjerojatno koristilo za uzgoj određenih oraničnih kultura. Osim toga, padine su danas dominantno definisane pokrovom šikare.</p> <p>Padina pokrivačem i topografijom vizuelno predstavlja snažan kontrast na maslinjake u podnožju, ali i moment vizuelnog zatvaranja grada Ulcinja.</p>	
Kulturni kvaliteti	2	napušteni dolci
Prirodni kvaliteti	4	šikara, reljef
Vizuelni kvaliteti	4	kontrast, vizuelno zatvaranje
Pritisci	1	

Padine Bijele gore, pogled iz Bašbuljuka

Područje **Južna padina Bijele gore** na Google satelit osnovi, 1:20.000

Broj	9	
Tip	Greben pod šikarom	
Područje	Greben Mendra	
Opis	Krečnjački greben Mendra čini barijeru između Valdanosa i mora. Dok zapadno završava rtom, na istoku završava vertikalno presječen jarugom Đemile. I svojom cijelom dužinom biva ispresijecan manjim jarugama, a koje zajedno s privremenim tokovima formiraju manje morske uvale i plaže u podnožju (uvala Velika, Crnogorsko gumno). Izmjena jaruga i vrhova je karakteristika ovog krečnjačkog grebena, pri čemu se ističu vrhovi 126, 142 i 162 mnv. Zbog strmosti, stjenovitosti i izloženosti uticaju mora, padine područja nijesu bile pogodne za poljoprivredu, međutim vrlo vjerovatno se do recentnih perioda koristilo kao pašnjak. Takođe, prirodne depresije na višim kotama su prisutni ostaci nekoliko većih suvozdno omeđenih dolaca koji su se donedavno koristili ne samo za poljoprivredu već i kao mjesta privremenog boravka. Potvrdu za to nalazimo na aerosincima iz 1942. godine gdje su ove površine i objekti vidljivi. Područje je većim dijelom nepristupačno, stoga s kopna nesagledivo. Uglavnom je vidljivo s mora, a zbog nepristupačnosti i odsutnosti ljudskih intervencija, doima se kao prirodno i osamljeno.	
Kulturni kvaliteti	3	dolci i ostaci građevina
Prirodni kvaliteti	4	šikara, reljef
Vizuelni kvaliteti	3	osjećaj prirodnosti, ali i nepristupačnost
Pritisci	2	napuštanje poljoprivrednih djelatnosti

Pogled na greben Mendra

Vrh grebena Mendra

Područje **Greben Mendra** na Google satelit osnovi, 1:25.000

Broj	10	
Tip	Jaruga pod šikarom	
Područje	Jaruga Đemile	
Opis	<p>Prva jaruga na istočnom kraju grebena Mendre, a koja je u potpunosti vertikalno siječe i time ostvaruje spoj s centralnim dijelom Maslinade. Nijesu prisutni tragovi terasiranja. Područje je dominantno definisano prirodnom vegetacijom šikare; crnika, ali moguće i masline (nije poznato da li divlje ili napuštene). Dnom prolazi bujičnjak, a jaruga završava šljunčanom plažom Đemila, u kojoj je prisutno zagađenje otpadom i improvizovanim objektima. Na desnoj padini prisutan je put koji vodi do polovine jaruge, a na lijevoj, bliže centralnom dijelu Maslinade, nalazi se ambijentu neprikladna nova gradnja.</p> <p>Prostor nije dostupan, a osim s mora, nije saglediv. Plaža Đemila predstavlja pozitivan akcent prostora, ali je njen efekat umanjen nakupljenim otpadom.</p>	
Kulturni kvaliteti	1	
Prirodni kvaliteti	4	vegetacija
Vizuelni kvaliteti	3	plaža Đemila kao vizuelni akcent, ali i zagađenje
Pritisци	3	otpad nakupljen morem i privremenim tokom u zaleđu i gradnja

Šljunkovita plaža Đemila, na kojoj je vidljiv otpad

Središnji dio jaruge

Područje **Jaruga Đemile** na Google satelit osnovi, 1:9.000

Broj	11	
Tip	Brdo pod šikarom	
Područje	Brdo Čivlak	
Opis	<p>Kao i Bašbuljuk, Čivlak je od grebena rta Mendra odvojen jarugom. Najviša kota je 135 mnv. Za razliku od susjednog Bašbuljuka, pretpostavka je da kroz istoriju nikada nije bio poljoprivredno terasiran. Prisutni su ostaci nekadašnjih puteva, kao i manja ruralna grupacija sa kućama i obradivim površinama, za koje se ne zna kada su nastale, ali su postojale na tom prostoru četrdesetih godina XX vijeka. Danas ovim područjem površinom dominira šikara s dominacijom crnike, a u manjoj mjeri je prisutna novogradnja s okućnicama.</p> <p>Ovo je područje uglavnom nedostupno, i stoga iz terenske ljudske perspektive, nesagledivo iz samog područja. Međutim, vrh predstavlja važan orijentir u prostoru. Iako površinski u znatnoj manjini, vizuelno su uočljiva novoizgrađena područja, posebno ona na istaknutim visinskim tačkama.</p>	
Kulturni kvaliteti	2	ostaci ruralne cjeline se obradivim površinama
Prirodni kvaliteti	4	šikara
Vizuelni kvaliteti	4	vrh i brdo kao orijentiri i visoko sagledivi elementi
Pritisci	3	mjestimična neprikladna izgradnja

Obalna strana brda Čivlak na kojoj je vidljivo zgarište

Izgradnja neusklađena s ambijentom

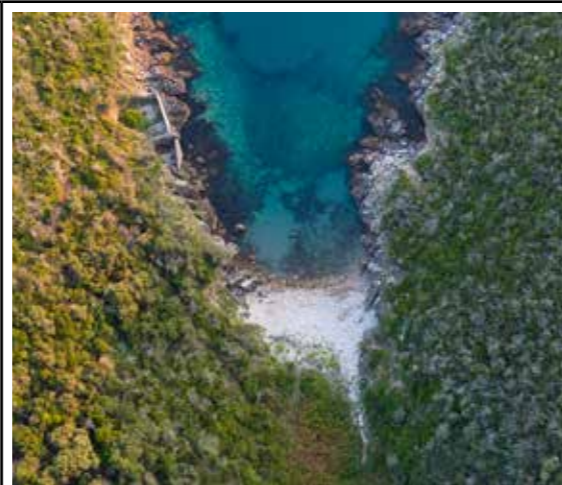

Područje **Brdo Čivlak** na Google satelit osnovi, 1:9.000

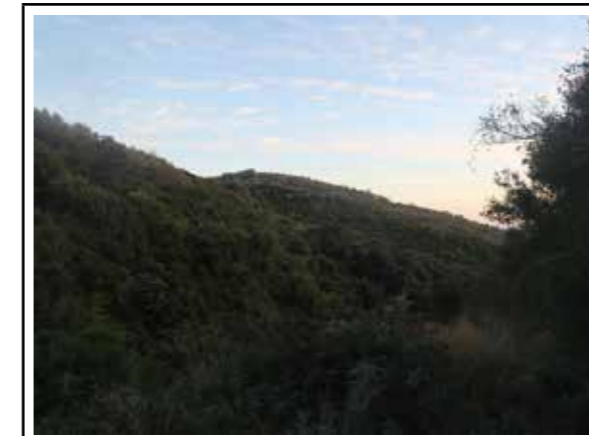
Broj	12	
Tip	Jaruga pod šikarom	
Područje	Jaruga Opaljike	
Opis	<p>Sličnih karakteristika kao susjedna jaruga Đemile; vertikalno presijeca greben rta Mendra i time ostvaruje spoj s centralnim dijelom Maslinade. Lijevom stranom jaruge prisutni su ostaci terasa. Područje je dominantno definisano prirodnom vegetacijom šikare, a u manjoj mjeri tu su i aktivni maslinjaci. Dnom prolazi bujičnjak, a jaruga završava šljunčanom plažom Opaljike, u kojoj je prisutno zagađenje otpadom i ostacima izgradnje. Prostor nije dostupan, a osim s mora, nije saglediv. Plaža Opaljike predstavlja pozitivan akcenat prostora, ali je efekat umanjen nakupljenim otpadom.</p> <p>U gornjoj zoni, na kontakt površini sa sjeverozapadnim uglom brda Bašbuljuk, prema usvojenom planskom dokumentu Lokalna studija lokacije „Bašbuljuk“, planirana je izgradnja turističkog kompleksa sa luksuznim vilama, ukupne bruto razvijene građevinske površine od 8.000 m².</p>	
Kulturni kvaliteti	3	masline, terase
Prirodni kvaliteti	4	prirodna vegetacija
Vizuelni kvaliteti	3	plaža kao vizualni akcenat, ali i zagađenje
Pritisci	5	planirana gradnja kroz usvojenu Lokalnu studiju lokacije „Bašbuljuk“, otpad nakupljen morem i privremenim tokom u zaleđu te ostaci građevine

Dio jaruge s vidljivom šikarom, terasiranim maslinjacima i uvalom

Detalj uvale i plaže, u kojim je vidljiv otpad i ostaci građevine

Gornji dio jaruge

Gornji dio jaruge, pogled ka zoni u kojoj je planiran turistički kompleks

Područje **Jaruga Opaljike** na Google satelit osnovi, 1:9.000

Broj	13	
Tip	Brdo pod aktivnim terasiranim maslinjacima	
Područje	Brdo Bašbuljuk	
Opis	Istočni dio mendrskog krečnjačkog grebena diseciran je jarugama koje ga okomito sijeku, spuštajući se prema moru i stvarajući nekoliko (od mendrskog grebena) izdvojenih brežuljaka – Bašbuljuk, Čivlak i Glavica. Diseciranje se ovdje dešava vjerovatno zbog prisutnosti mekših stijena, a što se i vidi u sastavu stijena i tla brda Bašbuljuk. U tom smislu, njihova poljoprivredna kultivacija je bila pogodnija nego na susjednom krečnjačkom dijelu. Brdo Bašbuljuk se visinski ističe na cijelom grebenu i to sa dva vrha 161 m i 130 m. Bašbuljuk se u smislu kultiviranosti ističe jer je kroz vrijeme u potpunosti terasiran za potrebe poljoprivredne proizvodnje, vjerovatno uglavnom masline. Ovo je područje i danas, nakon centralnog dijela Maslinade, najaktivniji dio Ulcinjske maslinade, i to sa znatnim udjelom starih maslina. Doduše, prisutni su i novi nasadi nastali nakon požara. S obzirom da je područje kultivirano, tu je mreža puteva i makadama. U estetskom smislu, Bašbuljuk se izdvaja kao vizuelna cjelina. Reljefna istaknutost, široke panoramske vizure iz područja, uključujući pogled na more, te specifičnost kamena u suvozidima, aktivni maslinjaci uslovljavaju visok stepen vizuelne prepoznatljivosti. Na Bašbuljuku se nalazi i jedna česma. Mjestimične nove gradnje stambenih i pomoćnih poljoprivrednih objekata, te napuštanje maslinjaka u manjoj mjeri negativno utiču na vizuelni karakter.	
Kulturni kvaliteti	5	terasirani maslinjaci, stare masline, česma
Prirodni kvaliteti	3	terase čuvaju tlo i konfiguraciju terena
Vizuelni kvaliteti	5	Reljefno razvijen teren, sagledivost iz područja, stare masline, terase, osjećaj mjesta
Pritisci	3	mjestimična izgradnja i napuštanje maslinjaka u manjem obimu

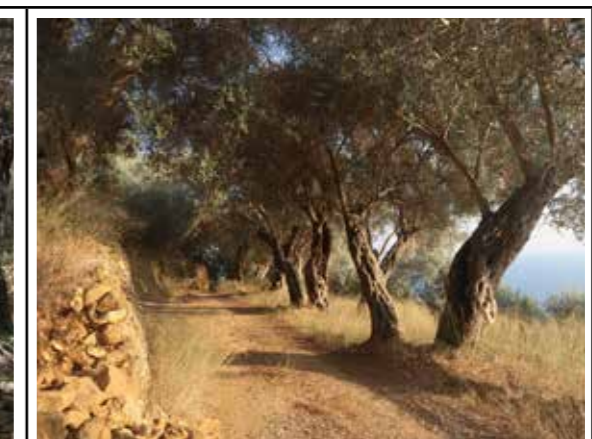
Pogled iz vazduha na terasirane padine i vrh Bašbuljuka

Stara maslina na terasi

Terase od specifične vrste kamena (breča)

Južne padine brda Bašbuljuk

Jugoistočni dio Bašbuljuka sa maslinjacima koji se spuštaju do obalne zone

Intervencije u maslinjacima, jugoistočni dio Bašbuljuka

Područje **Brdo Bašbuljuk** na Google satelit osnovi, 1:12.000

Broj	14	
Tip	Jaruga pod šikarom i mjestimičnim maslinjacima	
Područje	Jaruga Bašbuljuk	
Opis	Jaruga Bašbuljuk prolazi između brda Glavica i Bašbuljuk te spaja malu uvalu Bašbuljuk i zaleđe (centralni dio Maslinade). I ova jaruga je kroz istoriju većim dijelom poljoprivredno terasirana, pod pretpostavkom uglavnom maslinama. Terasiranje padina jaruge je također bilo važno za kontrolu voda i erozije tla, s obzirom da se radi o vrlo strmom terenu i do 100% nagiba. Dnom jaruge prolazi privremeni tok/bujičnjak. Danas je jaruga preovlađujuće definisana prirodnom vegetacijom (šikarom u kojoj dominira crnika), ali sa znatnim dijelom i terasiranim maslinjacima. Područje je pristupačnije od zapadnih jaruga, zbog prokopanih makadamskih puteva. Vizuelni akcent je uvala Bašbuljuk, ali koja je degradirana izgradnjom.	
Kulturni kvaliteti	4	terase pod šikarom, mjestimični maslinici
Prirodni kvaliteti	4	prirodna vegetacija, uvala
Vizuelni kvaliteti	3	uvala Bašbuljuk, nesagledivost područja, otpad
Pritisci	5	gradnja u uvali, napuštanje maslinjaka

Pogled na jarugu sa brda Glavica

Gornji dio jaruge, okružene terasastim maslinjacima Bašbuljuka i Glavice

Područje **Jaruga Bašbuljuk** na Google satelit osnovi, 1:12.000

Broj	15	
Tip	Brdo pod šikarom i aktivnim maslinjacima	
Područje	Brdo Glavica	
Opis	<p>Kao i Bašbuljuk, Glavica je od krečnjačkog grebena Mendre odvojena jarugom. Zbog blizine dvije nasuprotne jaruge, ovaj brežuljak je uzak, a najviša kota mu je 114 m. Prostor je kroz istoriju u potpunosti terasiran, vjerovatno za potrebe uzgoja masline, pri čemu je danas tek manji dio pod maslinjacima, i to novim nasadima, dok je veći dio pod šikarom (dominacija crnike) i napuštenim starim maslinama. U manjoj površini, ali vizuelno istaknute, su nekoliko parcela s izgrađenim građevinama. Kroz ovu zonu je probijen novi makadamski put, uz koji se nalazi i nelagalna deponija. Rubno obalno područje brda pak, koje je gotovo u potpunosti izgrađeno, je izgubilo tradicionalni i prirodni karakter i stoga pripada susjednom pejzažnom području.</p> <p>U sjevernom rubnom dijelu nalaze se dvije česme, koje su ugrožene proširenjem puta.</p> <p>Veliku prijetnju za ovo područje predstavljaju usvojeni planovi nižeg reda koji predviđaju urbanizaciju i zona terasastih maslinjaka.</p>	
Kulturni kvaliteti	4	masline, terase, česme
Prirodni kvaliteti	4	šikara, reljef
Vizuelni kvaliteti	4	izdvojeno brdo, vizure
Pritisci	5	probijeni putevi, mjestimična izgradnja, nelegalna deponija, ugroženost izgradnjom u susjednom obalnom području, usvojeni planovi

Pogled iz vazduha na Glavicu i Ulcinj u pozadini

Terasasti maslinjaci na zapadnim padinama Glavice

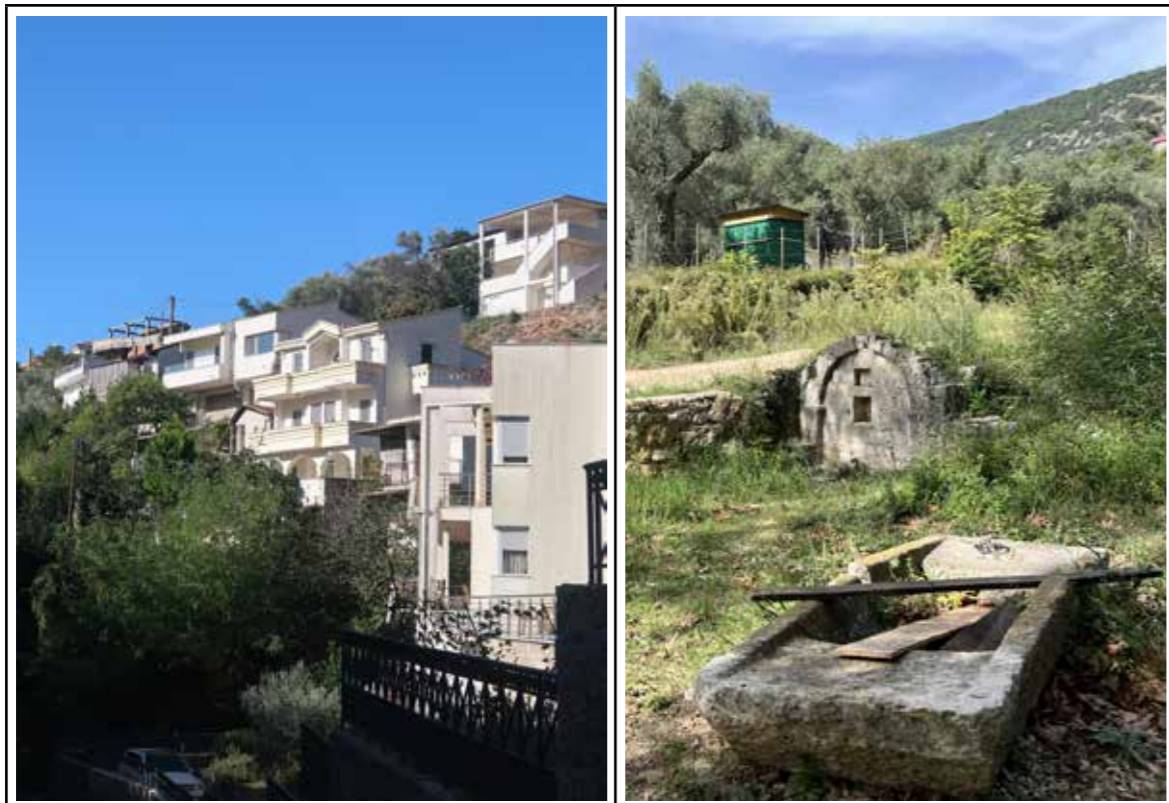
Probijeni put, uz koji se nalazi i deponija

Gradnja u rubnim zonama već urbanizovanog dijela

Područje **Brdo Glavica** na Google satelit osnovi, 1:10.000

Broj	16	
Tip	Jaruga pod izgradnjom i mjestimičnim maslinjacima	
Područje	Jaruga Liman	
Opis	<p>Jaruga koja prolazi između dva brda, Glavica i Meterizi, te koja spaja malu uvalu Liman i zaleđe (spoj ulcinjske i valdanoske udoline). Ova jaruga je kroz istoriju u potpunosti poljoprivredno terasirana; osim maslinarske, s obzirom na blizinu naselja vjerovatno i mješovite namjene. Terasiranje padina jaruge je osim za poljoprivredne svrhe, imalo kroz istoriju važnu ulogu u kontroli padavinskih voda, privremenih tokova, te erozije tla, budući da se radi o vrlo strmom terenu i do 100% nagiba. Trećinom svoje dužine, donji obalni, ujedno i najširi dio jaruge, je snažno definisan ambijentu neusklađenom izgradnjom, ali uz znatan dio neizgrađenih zelenih, ali uglavnom neuređenih površina. Gravitacijski prostor jer plaža Liman. Gornji dio jaruge je manje strm i dubok, nije izgrađen, dominantno pod zelenim neuređenim prostorima, manje terasiranim maslinjacima.</p> <p>U ovoj zoni nalazi se česma Činare za koju je prihvaćena inicijativa da se zaštiti kao kulturno dobro, koja je dio ambijentalne cjeline sa starim mostom, bunarom i starim stablom javora. Kroz ovu zonu je prolazio istorijski put, jedan od dva puta koji je od Ulcinja vodio u Maslinadu. Taj put sa česmom je ucrtan na mapi iz 1718. godine.</p>	
Kulturni kvaliteti	3	maslinjaci, terase, trasa istorijskog puta, ambijentalna cjelina sa česmom, bunarom i starim mostom
Prirodni kvaliteti	4	djelimična očuvanost šljunkovite plaže, prirodna vegetacija
Vizuelni kvaliteti	3	izgradnja, zapuštenost, plaža kao akcent, ambijentalna cjelina sa starim stablom javora
Pritisci	5	izgradnja

Područje **Jaruga Liman** na Google satelit osnovi, 1:10.000

Izgrađeni donji dio jaruge

Ambijentalna cjelina sa česmom Činare

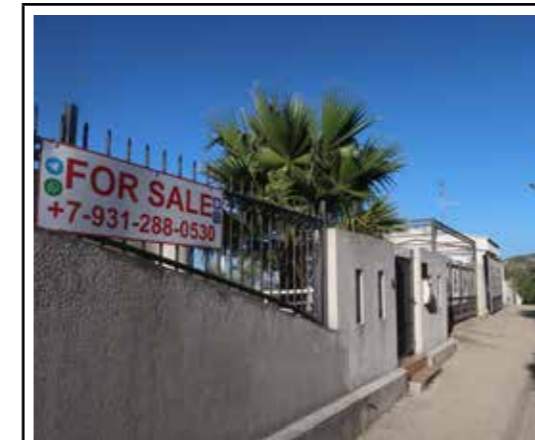
Broj	17	
Tip	Izgrađena obalna strana	
Područje	Obalna strana Limana	
Opis	Cijela obalna strana brda Glavica, prosječnog nagiba oko 30%, nedavno je izgrađena u relativno nepravilnoj matrici jednostambenih i višestambenih građevina uglavnom turističke namjene, praćenim infrastrukturom cesta i parkirališta. Radi se o prostoru nekadašnjih poljoprivrednih terasa, a u kojem je udio izgrađenosti većim dijelom uklonio masline i prirodnu vegetaciju – tek je nekoliko parcela zadržalo nasade maslinjaka ili ima značajnije količine prirodne vegetacije. Sama obala, prirodno karakteristična po stjenovitosti, u znatnoj je mjeri izmijenjena za potrebe pristupa moru. Način gradnje, uglavnom praćen predimenzionisanim građevinama, iskopima terena, organizacijskom nepreglednošću te sveukupno ambijentu neusklađenom izgradnjom, čini prostor niskog stepena identiteta. Opisani način izgradnje ima tendenciju da se širi prema višim kotama ovog brda. U ovoj zoni su postojala stara pješačka staza koja je vodila od Ulcinja ka centralnom dijelu Maslinade, čija je trasa sada presječena novoizgrađenim objektima.	
Kulturni kvaliteti	1	
Prirodni kvaliteti	3	djelimična očuvanost obale
Vizuelni kvaliteti	2	izgradnja
Pritisci	5	izgradnja

Izgradnja u jugozapadnom dijelu obale

Izgradnja u jugozapadnom dijelu obale

Objekti koji su tokom zime prazni, veliki broj njih dat na prodaju

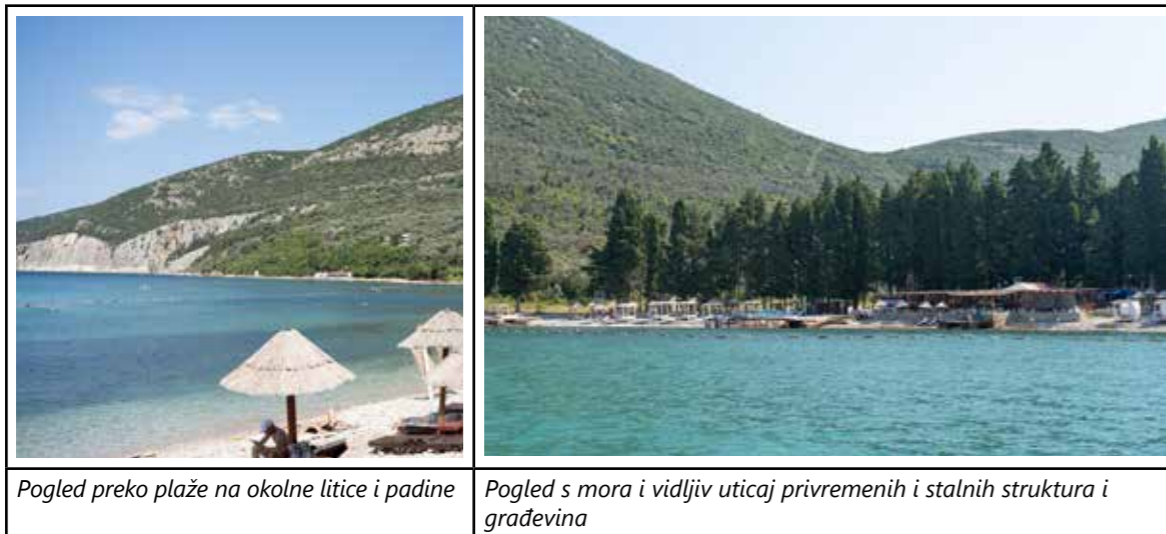
Širenje gradnje prema rubnim zonama, vrhu Glavice

Područje **Obalna strana Limana** na Google satelit osnovi, 1:7.000

Broj	18	
Tip	Aktivni terasirani maslinjaci uz izgrađeno područje	
Područje	Maslinada u Novoj Mahali	
Opis	Uski dio flišnog dijela između krečnjačkog grebena Bijele gore i izgrađenog područja u podnožju. Sličnih karakteristika kao centralni dio Maslinade (br. 5), s prosječnim nagibom od cca 25%. Radi se o aktivnim i uređenim terasiranim maslinjacima, a u čijoj strukturi su vidljivi vertikalni potezi suvozida i kanala. Kroz ovu zonu prolazi jedan od istorijskih puteva, put prema planini / Ana e malit. U određenim segmentima su sačuvani i ostaci kaldrme. Na početku puta, u sklopu naselja Nova Mahala, na raskrsnici se nalaze i jedna česma i bunar.	
Kulturni kvaliteti	5	aktivnost maslinjaka, istorijski put, ostaci kaldrme, česma
Prirodni kvaliteti	3	tlo, fliš
Vizuelni kvaliteti	4	terasasti maslinjaci, česma, kaldrma
Pritisci	5	ugroženost gradnjom u podnožju

Broj	19	
Tip	Prirodna šljunkovita plaža djelimično antropogeno izmijenjena	
Područje	Plaža Valdanos	
Opis	Prirodna plaža od krupnog oblutka dužine 350 m, relativno uska 10-15 m. Danas je ova plaža veoma popularna i privlačna za posjetioce, i u tom smislu kroz vrijeme su djelovi plaže zaposjednuti izgrađenim i privremenim strukturama i objektima. Zaleđe plaže je zatvoreno sađenim pojasom čempresa. Plaža je 1968. godine zaštićena kao spomenik prirode. Veličina plaže, njen položaj, zanimljive panoramske vizure iz područja, zaštićenost padinama, čine izuzetno vizuelno privlačan ambijent, ali koji je u manjoj mjeri degradiran ljudskim intervencijama.	
Kulturni kvaliteti	5	važnost za posjetioce, ali posebno za zajednicu (mjesto boravka i šetnje i van ljetne sezone)
Prirodni kvaliteti	5	plaža je zaštićena kao prirodno dobro
Vizuelni kvaliteti	3	uprkos izraženom prostornom identitetu plaže i uvale, ovdje navedeni pritisci umanjuju vizuelne kvalitete
Pritisci	5	izgrađenost, loše stanje izgrađene infrastrukture, velika količina otpada – posebno van ljetnje sezone

Pogled preko plaže na okolne litice i padine

Pogled s mora i vidljiv uticaj privremenih i stalnih struktura i građevina

Područje **Plaža Valdanos** na Google satelit osnovi, 1:3.500

Broj	20	
Tip	Stjenovita obala djelimično antropogeno izmijenjena	
Područje	Obala ispod Vojnog odmarališta	
Opis	<p>Uzak stjenoviti dio sjeverne strane uvale Valdanos koji se nastavlja na plažu Valdanos u dužini od 300 m. Prirodno stjenovit dio, ali u znatnoj mjeri izmijenjen različitim intervencijama u obali, betoniranjem, te izgradnjom pomoćnih plažnih objekata, još iz perioda kada je Vojno odmaralište funkcionisalo. U ovoj zoni nalazi se i jedna od česama, primorska ili Borova česma.</p> <p>Prostor je dostupan i koristi se kao kupalište; interesantan je zbog vizura, ali i mogućeg izmještanja iz gužve glavne plaže, međutim neartikulisano izgrađenog dijela i neodržavanje vizuelno negativno utiču na utisak o prostoru.</p>	
Kulturni kvaliteti	4	plaža, česma
Prirodni kvaliteti	2	izmijenjena obala, česma
Vizuelni kvaliteti	3	izgrađenost odnosno loše stanje izgrađene infrastrukture
Pritisci	4	izgrađenost, otpad

Pogled na obalu iz vazduha

Pogled na obalu iz vazduha

Betonska staza i plažni objekti

Oštećena betonska staza i ponte

Područje **Obala ispod Vojnog odmarališta** na Google satelit osnovi, 1:2.500

Broj	21	
Tip	Prirodna stjenovito šljunkovita obala	
Područje	Obala kod FKK plaže	
Opis	Dio obale od litice do zapadnog kraka podnožja Vojnog odmarališta, predstavlja uglavnom prirodnu obalu u kojoj dominiraju stijene, ali s značajnim udjelom akumulacija šljunka. Prostor je relativno udaljen, izolovan i pogodan za kupanje.	
Kulturni kvaliteti	4	plaža
Prirodni kvaliteti	4	očuvanost
Vizuelni kvaliteti	4	osamljenost, vizure na more, neobično krupni oblutak, osjećaj mjesta
Pritisci	3	antropogene intervencije, otpad

Pogled na obalu iz vazduha

Obala sa krupnim oblucima

Područje **Obala kod FKK plaže** na Google satelit osnovi, 1:4.500

Broj	22	
Tip	Obalna litica	
Područje	Litica uvale Valdanos – Greda	
Opis	<p>Vrlo strme do okomite litice visine i do 60-ak m, u ukupnoj dužini obale 600 m. Uglavnom se radi o golim stijenama, s tek mjestimičnom oskudnom vegetacijom stijena. Nedostupne su i bez značajnijeg antropogenog uticaja. Vizuelno su izuzetno prepoznatljive i uslovljavaju specifičan prostorni identitet – interesantno je da se ova litica percipira iz većeg dijela Ulcinjske maslinade, i time predstavlja važan akcent i orijentir.</p> <p>Ova litica je takođe od 2022. godine dio obalnog i morskog zaštićenog područja Parka prirode "Stari Ulcinj", i nalazi se u njegovoj III (trećoj) zoni zaštite.</p>	
Kulturni kvaliteti	3	značajan element prostornog identiteta cijele uvale Valdanos
Prirodni kvaliteti	5	stijena, oskudna vegetacija
Vizuelni kvaliteti	5	ogoljelost i strmost kao prepoznatljivost, visok stepen vidljivosti
Pritisci	1	

Pogled na krajnji zapadni dio litice – Grede

Detalj litice – Grede

Pogled na Gredu sa Mendre

Područje **Litica uvale Valdanos – Greda** na Google satelit osnovi, 1:4.500

Broj	23	
Tip	Obalna strana pod šikarom	
Područje	Nad FKK plažom	
Opis	Izdvojen dio obalne strane u zoni između litica i Vojnog odmarališta, strm oko 50% nagiba. Pokriven je trenutno gustom šikarom, a zbog nepristupačnosti uglavnom lišen antropogenog uticaja. Međutim, u gornjim zonama se nalaze trenutno zarasle i nepristupačne terase maslinjaka koje predstavljaju krajni sjeverozapadni dio Maslinade. Ove terase su zbog konfiguracije terena orijentisane u pravcu sjever-jug, upravo na pravac pružanja ostalih terasa u podnožju Mavrijana. Takođe, pretpostavlja se da se u ovoj zoni nalazi Vilina česma / Kroni i Zanave, koju bi trebalo pronaći. Ova zona vizuelno predstavlja važan moment zatvaranja/zaklona obale i plaže u podnožju.	
Kulturni kvaliteti	4	zarasle terase, krajnja tačka Maslinade, moguća lokacija česme
Prirodni kvaliteti	4	prirodna vegetacija, česma
Vizuelni kvaliteti	4	vizuelni zaklon obale
Pritisci	1	zapuštenost, zaraslost

Pogled na zonu iz vazduha

Područje **Nad FKK plažom** na Google satelit osnovi, 1:4.500

Broj	24	
Tip	Stjenovita obala antropogeno izmijenjena	
Područje	Dio obale sa lučicom / mandračem	
Opis	Lijeva strana obale uz samu plažu Valdanos predstavlja malu lučicu, pristanište za barke i zaklon za barke – mandrač. U tom smislu, izvorna stjenovita obala je izmijenjena, na način da je prirodno formiran manji zaklon pretvoren u mulo. Lučica u ovom dijelu uvale se pominje u istorijskim izvorima iz XIX vijeka, ali se pretpostavlja da je na tom mjestu postojala i ranije. Ovaj mandrač i danas koriste ulcinjski ribari, a koristi se i kao punta za kupanje, tako da predstavlja značajnu tačku aktivnosti. Iako vizuelno, ali i u kulturnom i privrednom smislu, predstavlja uobičajen i uvriježen ambijent primorja, improvizacija u gradnji i otpad utiču negativno na vizuelni utisak.	
Kulturni kvaliteti	4	istorijska lučica, trenutno korišćenje
Prirodni kvaliteti	1	
Vizuelni kvaliteti	3	neuređenost, otpad
Pritisci	3	neuređenost

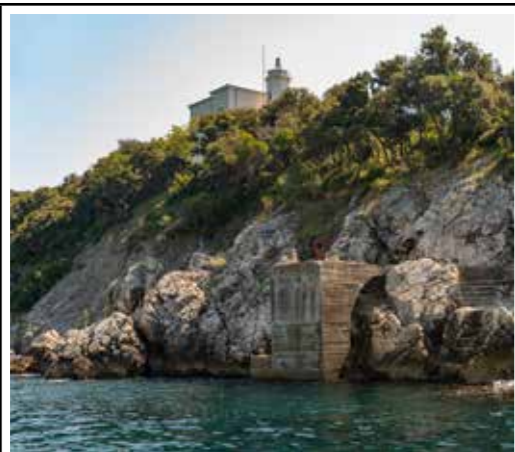
Pogled na lučicu i plažu Valdanos

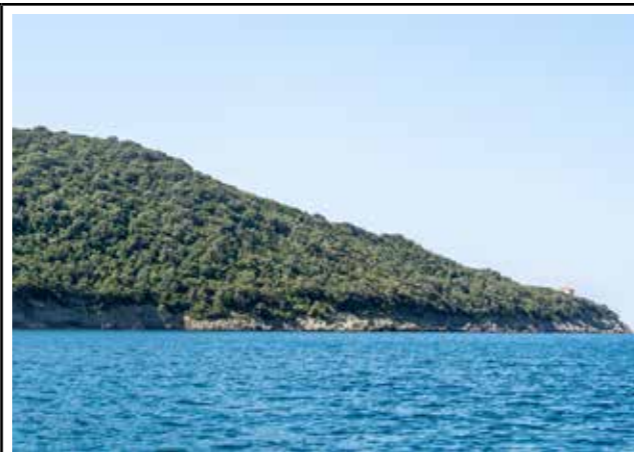
Barke vezane u mandraču

Područje **Dio obale sa lučicom / mandračem** na Google satelit osnovi, 1:2.000

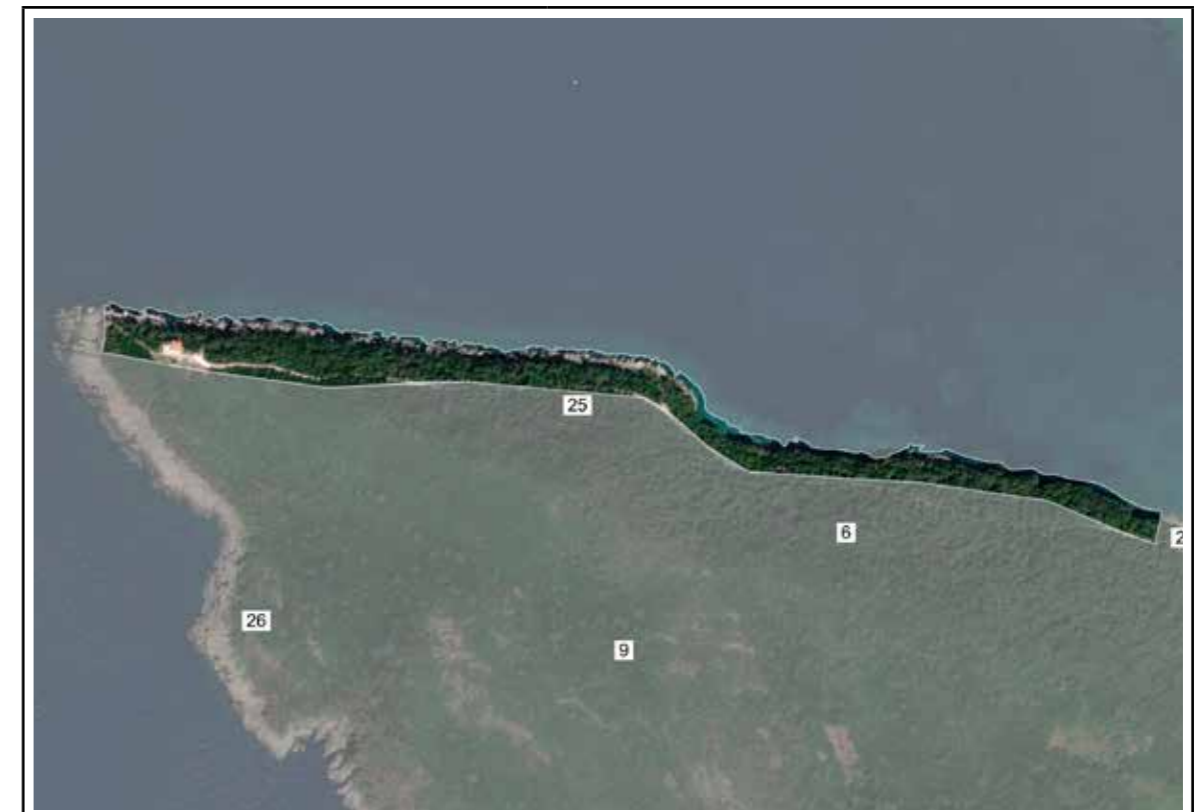
Broj	25	
Tip	Prirodna šumovita do stjenovita obala	
Područje	Obala sjeverne padine Mendre	
Opis	Sjeverna, odnosno u odnosu na plažu Valdanos, lijeva obala uvale nakon pristaništa, uglavnom je strma i stjenovita obala, ne značajnije antropogeno izmijenjena. Budući da je sjeverno orijentisana, ali i pod uticajem mirnijeg mora, vegetacija je relativno bujna. Područjem prolazi put koji vodi ka svjetioniku, i predstavlja interesantnu promenu s povoljnim vizurama na uvalu i more. U području se osim svjetionika nalaze i ostaci manje crkvice koje nije još arheološki istražena i stoga je istaknut kulturni značaj područja. Uz to, u blizini ove zone su se ranije sidrili brodovi, pa ima i veliki arheološki značaj.	
Kulturni kvaliteti	5	svjetionik, crkvica, spomenik, arheologija
Prirodni kvaliteti	4	prirodne stijene, vegetacija
Vizuelni kvaliteti	5	uobičajeno, ali relativno očuvano, vizure iz područja, svjetionik kao akcent
Pritisci	1	

Pogled s mora na svjetionik i pristanište na obali

Pogled s mora na uski pojas stjenovite i šumovite obale

Područje **Obala sjeverne padine Mendre** na Google satelit osnovi, 1:9.000

Broj	26	
Tip	Prirodna stjenovita obala	
Područje	Južna obala Mendre	
Opis	Veći dio obale Mendre orijentisan je prema moru i južnim ekspozicijama, zbog čega je stjenovitost nešto izraženija nego u unutrašnjem dijelu uvale Valdanos. Obalna linija je umjereno razvijena, pri čemu se izmjenjuju rtovi i male uvale i odroni stijena u plićaku. Obala je nepristupačna s kopna, i stoga saglediva samo s mora. Uglavnom je lišena ljudskog uticaja.	
Kulturni kvaliteti	3	uvale, važni toponimi
Prirodni kvaliteti	5	prirodnost obale i vegetacije
Vizuelni kvaliteti	4	netaknutost, osjećaj prirodnosti
Pritisci	1	

Pogled iz vazduha na južnu obalu Mendre

Dio stjenovite obale, pogled iz vazduha

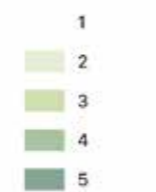
Područje **Južna obala Mendre** na Google satelit osnovi, 1:30.000

7.2. Karte kvaliteta i pritisaka pejzažnih područja

Prirodni kvaliteti

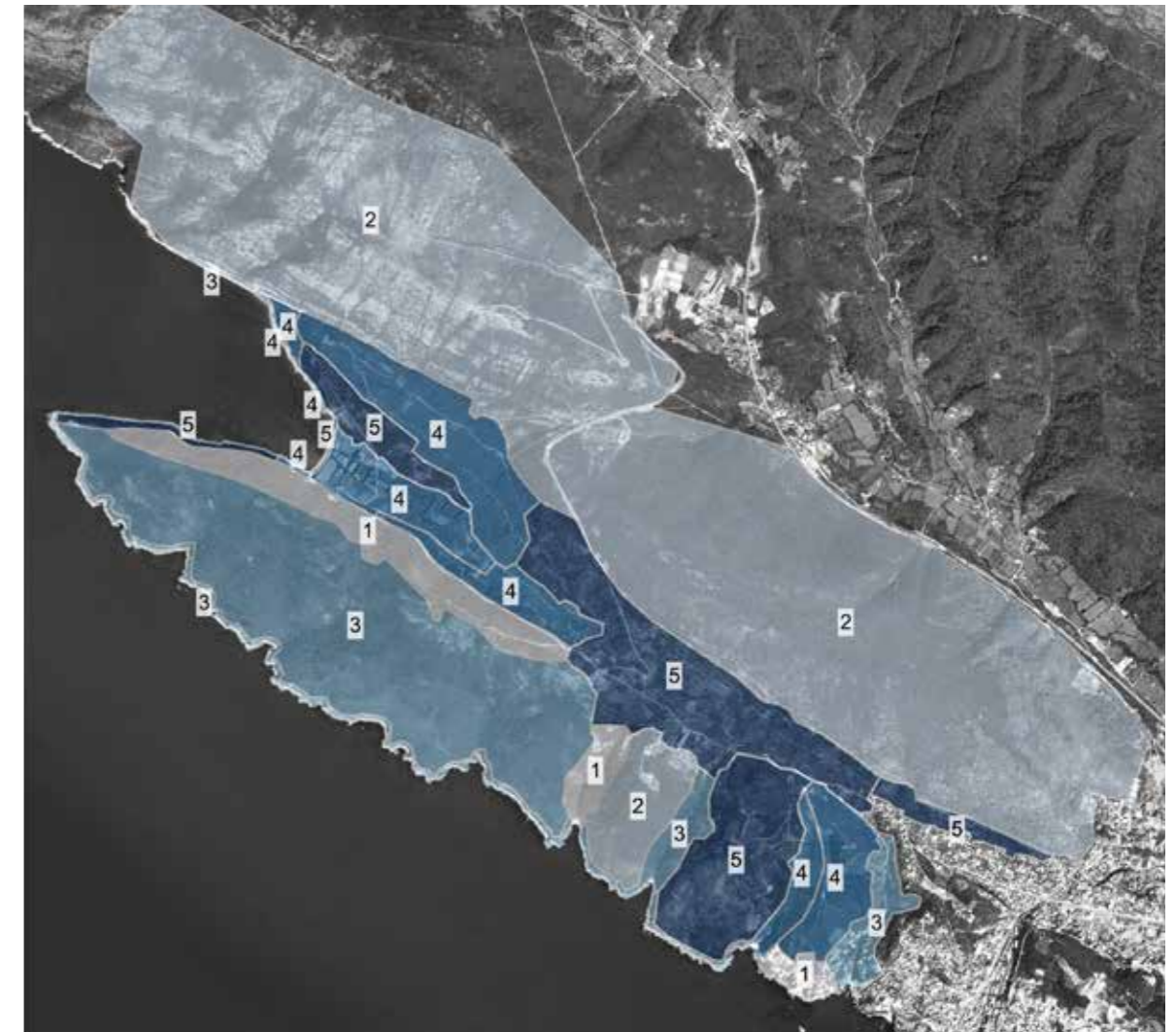
Prirodne kvalitete

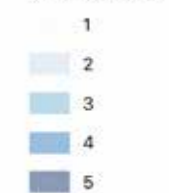
M 1:40.000

Kulturni kvaliteti

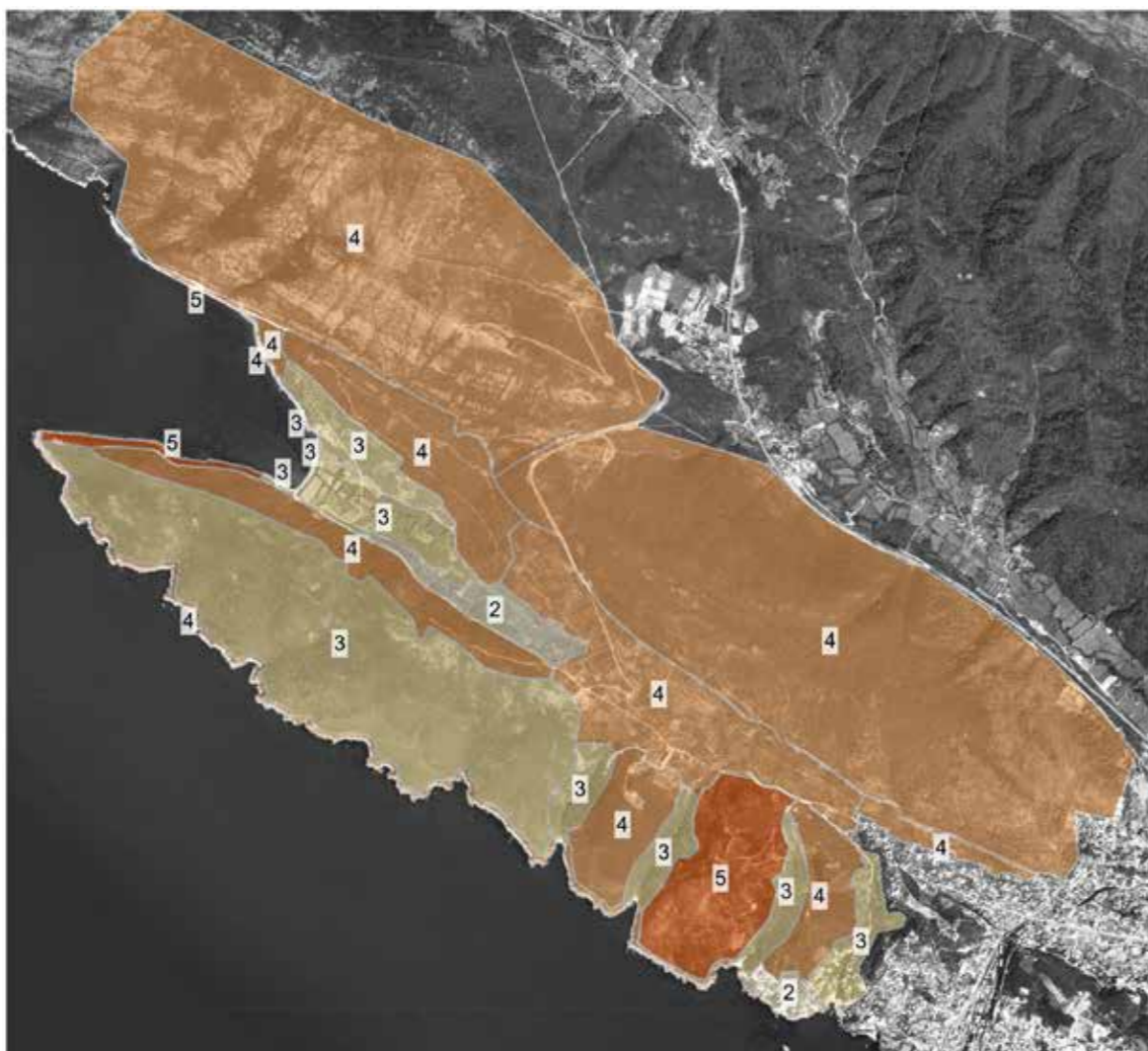
Kulturne kvalitete

M 1:40.000

Vizuelni kvaliteti

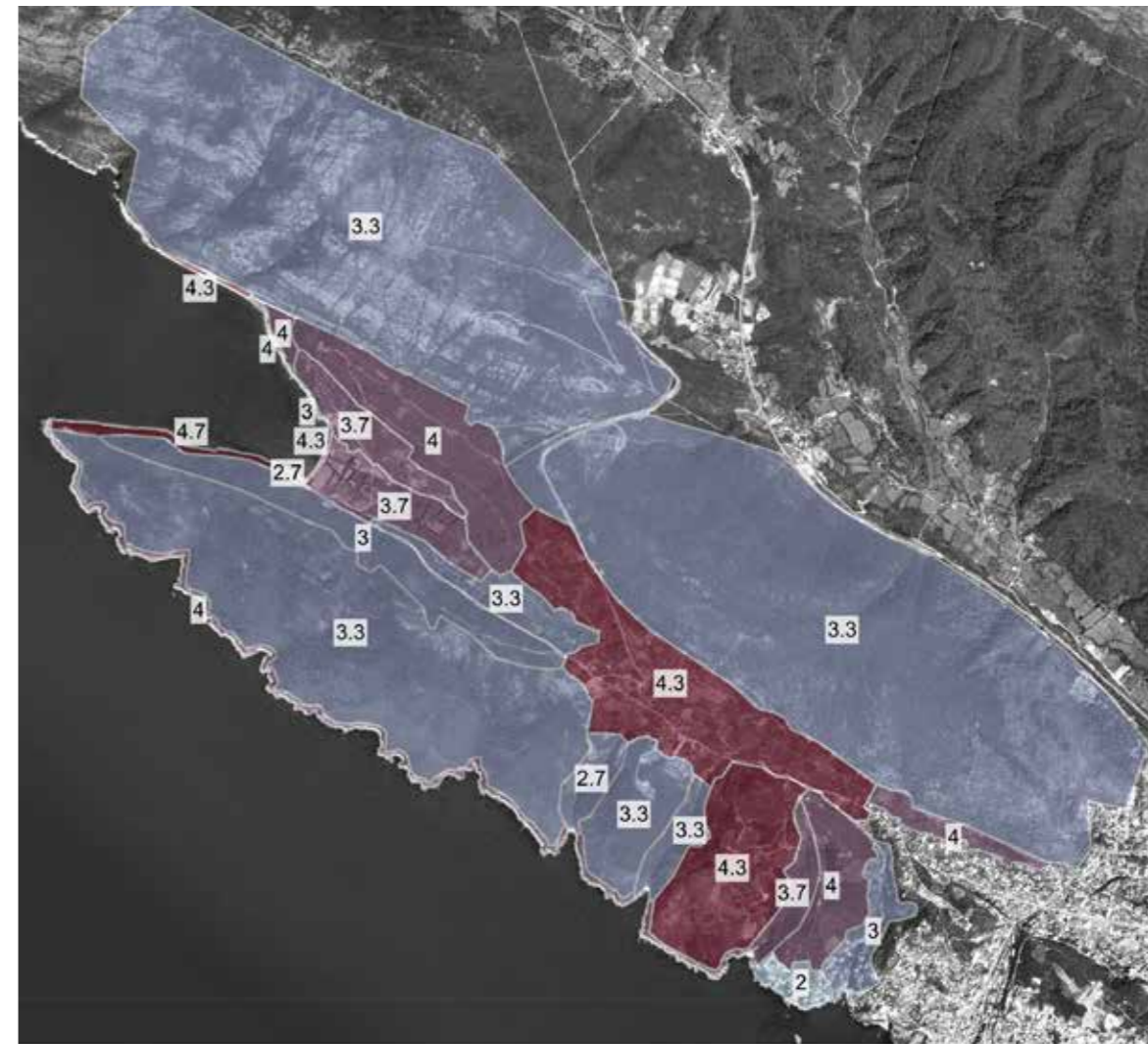
Vizuelne kvalitete

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

M 1:40.000

Kompozitna karta kvaliteta

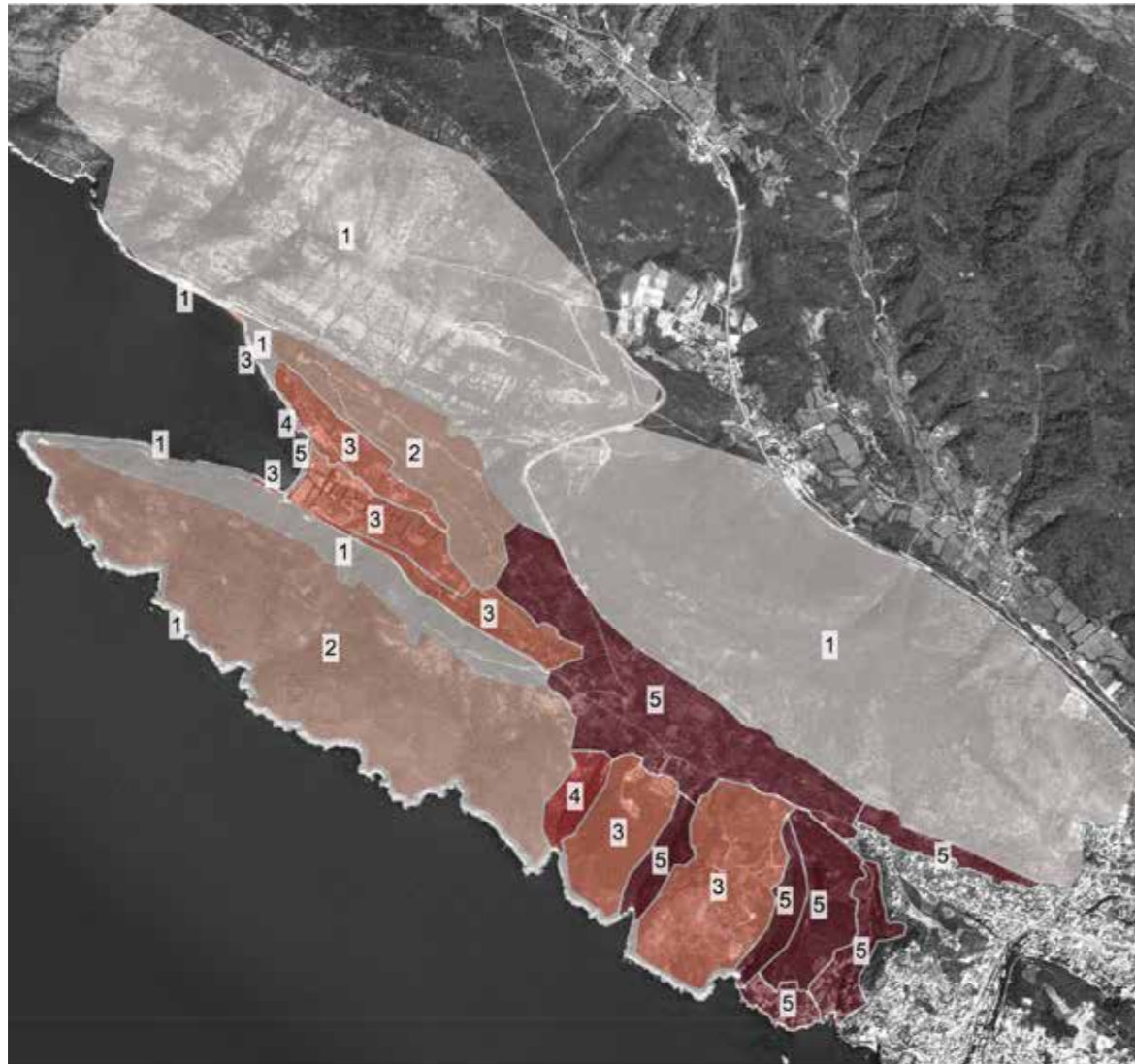

Kompozitna karta kvaliteta

- 1 (0 - 1)
- 2 (1 - 2,5)
- 3 (2,5 - 3,5)
- 4 (3,5 - 4)
- 5 (4 - 5)

M 1:40.000

Pritisci

Pritisci

1
2
3
4
5

M 1:40.000

8. Vrijednosti

Terasasti pejzaž Ulcinjske Maslinade i uvale Valdanos predstavlja karakterističan primjer poljoprivrednog/agrikulturnog pejzaža koji ima vrijednost organski razvijenog **kulturnog pejzaža** i tim značajan segment kulturne baštine.

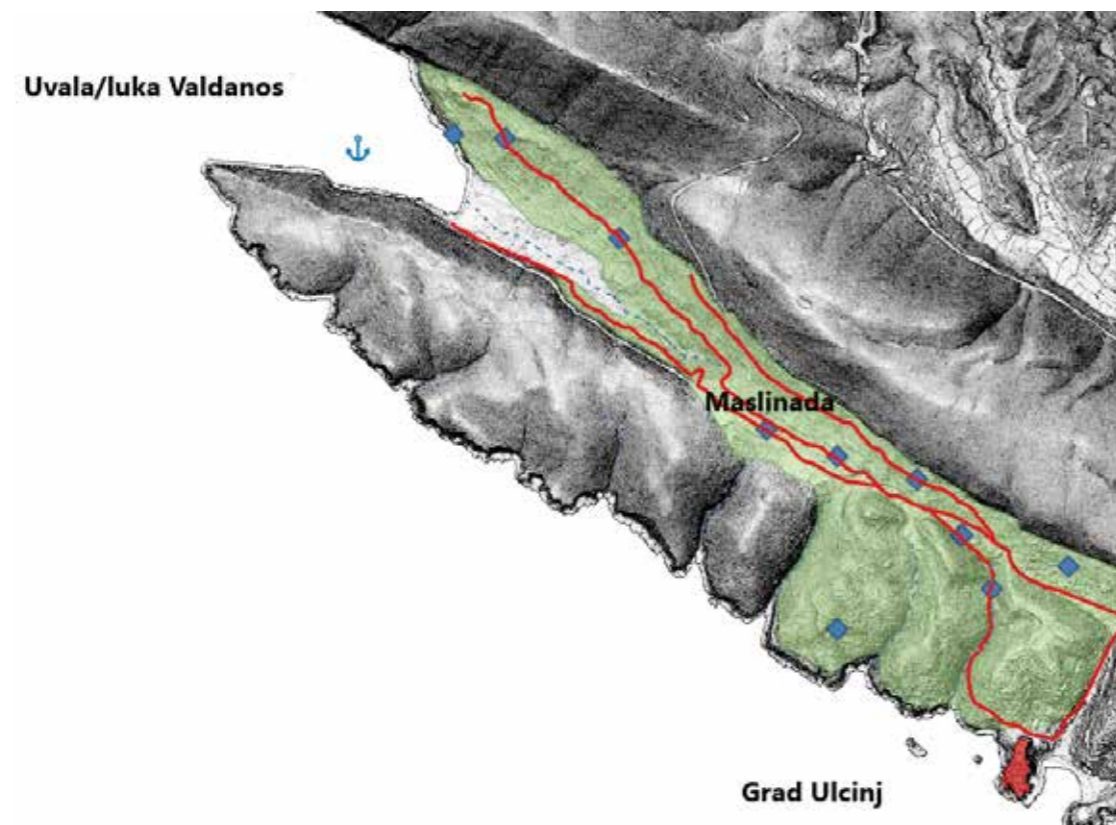

Crtež Maslinade, autor princ Nikola Petrović Njegoš, avgust 2023.

Ključne vrijednosti terasastog kulturnog pejzaža Ulcinjske Maslinade i uvale Valdanos su:

- Znatna **starost i kontinuitet korištenja** Ulcinjske Maslinade i uvale Valdanos o kojem govori pretpostavka o postojanju **luke i pristaništa** u uvali Valdanos još u antičkom periodu, i njegov značaj u srednjovjekovnom periodu, sve do XIX vijeka; kao i potvrda o starosti maslina u okviru Maslinade, koje se datuju u 2. ili 3. vijek, i koje govore o kontinuitetu **uzgoja maslina** na ovom prostoru.
- **Prostorna cjelovitost - integritet Maslinade** kao **jedinstvenog terasastog pejzaža** koji se u **dužini od oko 5 kilometara proteže od Ulcinja do uvale Valdanos**, širine od 500 m do 1,2 km, sa svim očuvanim karakterističnim elementima: organizacijom i morfologijom, terasama, podzidima, stazama, odvodnim kanalima, česmama i velikim brojem starih stabala maslina.
- Veliki stepen **autentičnosti** cjeline Maslinade, sa očuvanom **izvornom morfologijom terasa**, bez još uvijek većih intervencija, i **očuvanim karakterističnim elementima**: suvozdanim **podzidima** od lokalnog kamena (u manjoj mjeri izmijenjenih), sačuvanim **trasama starih staza i puteva**, sačuvanim **segmentima izvornog načina popločavanja kaldrmom**, očuvanim **porečnim stazama i odvodnim kanalima**, česmama, kao i **izvornim načinom korištenja prostora** i velikim brojem **očuvanih starih stabala maslina**.

- Posebno se ističu **arhitektonske i ambijentalne vrijednosti česama** koje se nalaze u okviru Maslinade.
- **Kontinuitet u izvornom načinu korištenja agrikulturnog prostora**, činjenica da je veliki dio maslinjaka i da nas aktivan, i da predstavlja značajan resurs za lokalnu zajednicu.
- Vrijednost **nematerijalne kulturne baštine**, koja se ogleda u **očuvanim praksama** vezanim za korištenje i održavanje, **legendama** vezanim za Maslinadu i uvalu Valdanos, kao i značaju ovih prostora za lokalnu zajednicu.

Veza grada Ulcinja sa uvalom Valdanos i Maslinadom (sa trasama glavnih pješačkih staza i česama)

9. Ocjena stanja, prijetnje i rizici

9.1. Stanje kulturnog pejzaža

Terasasti pejzaž

Jedna od ključnih karakteristika područja Maslinade je da su **morfologija i glavni elementi terasastog pejzaža očuvani**. Samo u pojedinim zonama je došlo do promjena morfologije i to: neadekvatni probijanjem ili proširivanjem puteva, i većim intervencijama u pejzažu prilikom gradnje određenih stambenih ili turističkih objekata i sadržaja.

Jedna od najznačajnijih karakteristika kulturnog pejzaža Maslinade je **otvoreni terasasti pejzaž – bez ograda i bez objekata**. Iako u Maslinadi, i danas kao u prošlosti, postoji veliki broj vlasnika, i tačno se zna kao i u prošlim vremenima koje masline kome pripadaju, ti prostori nikada nijesu ograđivani.

Međutim, u posljednje vrijeme, jedna od najdominantnijih aktivnosti u Maslinadi je **ograđivanje parcela** privatnih posjeda i **izgradnja stambenih i turističkih objekata u okviru maslinjaka**. Ovim intervencijama se **degradira i gubi jedna od osnovnih karakteristika kulturnog pejzaža Maslinade**.

Promjena morfologije terasastog pejzaža; Ograđivanje maslinjaka

Ograđivanje maslinjaka

Terase, podzidi, suvozid

Podzidi terasa u Maslinadi su u **najvećem procentu očuvani**. Veći dio je u dobrom stanju, međutim uočljivo je i sljedeće:

- U zonama maslinjaka koje se dugo ne koriste, podzidi su **zarasli** pod vegetacijom.
- Često se desi da manji **segmenti međa** budu **obrušeni**.

- Prilikom održavanja, obnove maslinjaka ili gradnje u maslinjaku, podzidi se najčešće **obnavljaju**, i to na različite načine, od kojih **mnogi nijesu adekvatni** i nijesu u skladu sa tradicionalnim načinom gradnje.
- U pojedinim zonama djelovi podzida su **srušeni** – uglavnom prilikom proširivanja staza i otvaranja novih puteva, ali i prilikom većih intervencija na izgradnji.

Tradicionalna tehnika gradnje **suvozida** prilikom obnove, održavanja ili gradnje novih podzida se u najvećem broju slučajeva ne primjenjuje. U mnogim slučajevima savremene intervencije podrazumijevaju različite pristupe kroz koje se **koristi cementni malter ili beton**, koji **nijesu u skladu sa tradicionalnim tehnikama**, a često mogu biti i **funkcionalno problematični** (jer utiču na promjene prirodne regulacije odvođenja voda) i **degradiraju vizuelne vrijednosti pejzaža**. Takođe, uočljiva je i praksa podizanja ogradnih zidova i ograda sa potpuno novim materijalima, koji degradiraju vrijednost cjeline kulturnog pejzaža terasatih maslinjaka.

Različite neadekvatne vrste intervencija upotrebom cementnog maltera i betona

Staze i putevi

U manjim segmentima su stari putevi sačuvani **u izvornom obliku**. Segmenti autentične **kaldrme** se nalaze samo u pojedinim zonama, u različitim dužinama, od po samo metar do par desetina metara. Ovi segmenti su **izuzetno značajni i trebalo bi ih obavezno sačuvati**. Tokom izrade Studije identifikovane su zone sa ostacima kaldrme, i izdvojene najznačajnije. Moguće je, međutim, da bi se kroz temeljno istraživanje pojavili još neki segmenti, te bi ih sve trebalo detaljno locirati i snimiti.

Veliki problem je **recentno proširivanje postojećih, starih puteva**. Kroz ove intervencije je u najvećem broju slučajeva potpuno uništena izvorna kaldrma, jer se najčešće nivo puta spušta u odnosu na postojeći nivo. Kao primjer ilustrujemo samo put koji je vodio do Vakufske česme, i koji je bio kaldrmisan.

Kaldrma na stazi prema Vakufskoj česmi, prije proširenja

Put prema Vakufskoj česmi nakon proširenja, oktobar 2023.

Zbog proširenja puteva (najčešće oko 3 m) veliki dio suvozidnih podzida terasa koje su se nalazile uz put je uništen. Po pravilu su ti djelovi terena ostali neobrađeni, što predstavlja veliki problem zbog erozije zemlje. Takođe, u nekim slučajevima kada je nivo puta dosta spušten u odnosu na izvorni, dešava se i da podzid terase ostane neposredno iznad otkopanog segmenta puta, što predstavlja veliki rizik za obrušavanje podzida.

Obrušeni dio podzida i podzid koji je ostao iznad otkopanog segmenta puta, prošireni put prema Vakufskoj česmi, 2023.

Uz to, u određenim zonama došlo je i do **probijanja potpuno novih puteva**, gdje izvorno nijesu postojali. Ove intervencije su veoma problematične, jer potpuno narušavaju izvornu morfologiju Maslinade.

Novoprobijeni put u zoni iznad bivšeg vojnog odmarališta, oktobar 2023.

Poprečne staze i odvodni kanali

Najveći broj **poprečnih staza** koje se nalaze u okviru Maslinade su **očuvane**. Neke od njih nijesu samo u toj mjeri održavane kao glavne staze, a neke koje su u zonama napuštenih maslinjaka su zarasle.

Trase odvodnih kanala su u najvećoj mjeri **očuvane**. U manjem broju slučajeva su promijenjene ili presječene savremenim intervencijama, najčešće proširivanjem ili izgradnjom novih puteva. Prilikom savremenih intervencija probijanja ili proširivanja puteva postavljaju se i velike betonske cijevi na mjestima prolaza kanala ispod glavnih podužnih puteva.

Sami kanali se nalaze u različitom stanju. Neki su **dobro održavani** i čisti, dok su mnogi **zarasli**.

Održavane poprečne staze; Zarasle staze i kanali; Postavljanje betonskih cijevi ispod novih puteva

Česme

Česme u okviru Maslinade i uvale Valdanos se nalaze u različitom stanju. Neke od njih su u dobrom stanju i održavane (kao npr. česma Bašbuljuk), neke nijesu održavane (kao npr. Suva česma), kod nekih su samo segmenti strukture urušeni (kao npr. kod Begove česme), neke su u velikoj mjeri oštećene (kao Vakusfska česma), dok su neke potpuno zarasle (Salj Kikina česma), a kod nekih je okruženje u velikoj mjeri degradirano neadekvatnim intervencijama tako da degradira i samu česmu (kao npr. kod Gogine i Javorove česme). Što se očuvanosti izvorne funkcije tiče, stanje je takođe različito. Neke česme su i dalje aktivne, neke samo povremeno a neke su presušile.

Ambijentalna cjelina Javorove česme prije i nakon intervencija

Prakse korišćenja i održavanja maslinjaka

Mnoge izvorne prakse aktivnosti u maslinjaku su očuvane – čišćenje, obrezivanje, sakupljanje maslina. Tako se, zbog nepostojanja pomoćnih objekata, praksa ostavljanja alata u samom maslinjaku i u stablima maslina takođe očuvala.

Sakupljanje maslina kod Begove česme, novembar 2023; Ostavljanje alata u stablu masline

Međutim, mnoge prakse su pod uticajem društvenih promjena izmijenjene. U održavanju maslinjaka značajnu ulogu su imale životinje (ovce, krave, koze) međutim takvih praksi je danas veoma malo. Transport u okviru maslinjaka je ranije obavljan konjima ili magarcima. Danas se mnoge pješačke staze u maslinjaku šire kako bi bio omogućen prilaz kolima. Pristup maslinjacima je svakako jedan od značajnih faktora koji utiče na njihovo korišćenje i održavanje. Vlasnicima maslina se svakako mora obezbijediti pristup maslinjacima, samo je pitanje na koji način.

Način održavanja maslinjaka koji se gubi; Korišćenje automobila u maslinjaku

Namjena i planiranje prostora

Izvorna namjena Maslinade kao **agrikulturnog prostora je u najvećem dijelu očuvana.**

Postoje zone u kojima su **djelovi maslinjaka zapušteni i zarasli**, pa bi ih trebalo revitalizovati.

Međutim, veći problem od zapuštenosti zona maslinjaka predstavlja **promjena namjene prostora maslinjaka, iz poljoprivrednih površina u zone koje se koriste za odmor, turizam i ugostiteljske sadržaje.**

Sve ove intervencije koje se dešavaju posljednjih godina su **nelegalne**, jer je **gradnja u okviru Maslinade zabranjena** i prema:

- **Zakonu o maslinarstvu i maslinovom ulju** u okviru kojeg Maslinada ima određeni nivo zaštite (prema ovom Zakonu, u maslinjacima je zabranjena "izgradnja stambenih objekata osim u slučaju rekonstrukcije i nadogradnje već postojećih objekata", ili ako su u pitanju "objekti koji su neophodni u procesu proizvodnje maslina"),
- **Prostorno-urbanističkom planu opštine Ulcinj.**

Prenamjena maslinjaka u turističke svrhe

9.2. Postojeća prostorno planska dokumentacija

Prostorno-urbanistički plan Opštine Ulcinj do 2020, 2016.

U Prostorno-urbanističkom planu Opštine Ulcinj do 2020 za uvalu Valdanos i Maslinadu se navodi da je uz druge zone (brdo Pinješ sa rtom Đerane, Šasko jezero sa fraskanjskim i briskim poljem) prostor sa izraženim ambijentalnim vrijednostima koje treba zaštititi.

U PUP-u su u okviru *Smjernica za zaštitu, razvoj i planiranje predjela* date smjernice za (2b) maslinjake Valdanos:

- *zabrana izgradnje stambenih i drugih objekata;*
- *zabrana sječe maslinovih stabala i njihovo oštećivanje;*
- *dozvoljena je revitalizacija postojećih zasada u skladu sa programom posebne zaštite maslina koji donosi nadležno Ministarstvo (rekonstrukcija zasada, rezidba za podmlađivanje, popunjavanje prostora novim sadnicama, đubrenje, obrada zemljišta, obezbijedenje adekvatnog sistema za navodnjavanje, podizanje suvomeđa, izgradnja prilaznih puteva) na osnovu Zakona o maslinarstvu („Sl. list RCG“ br. 55/2003).*

Takođe, u okviru *Posebnih mjera zaštite prirode* za Valdanos - maslinadu „Olea Europea“ je definisana:

- *zabrana gradnje u arealu maslinjaka;*
- *sprječavanje erozije i spiranja zemljišta na strmim stranama, uz nužno održavanje postojećih terasa, zidova, suvomeđa i podizanje novih;*
- *revitalizacija biljnog fonda i obnavljanje mladim stablima.*

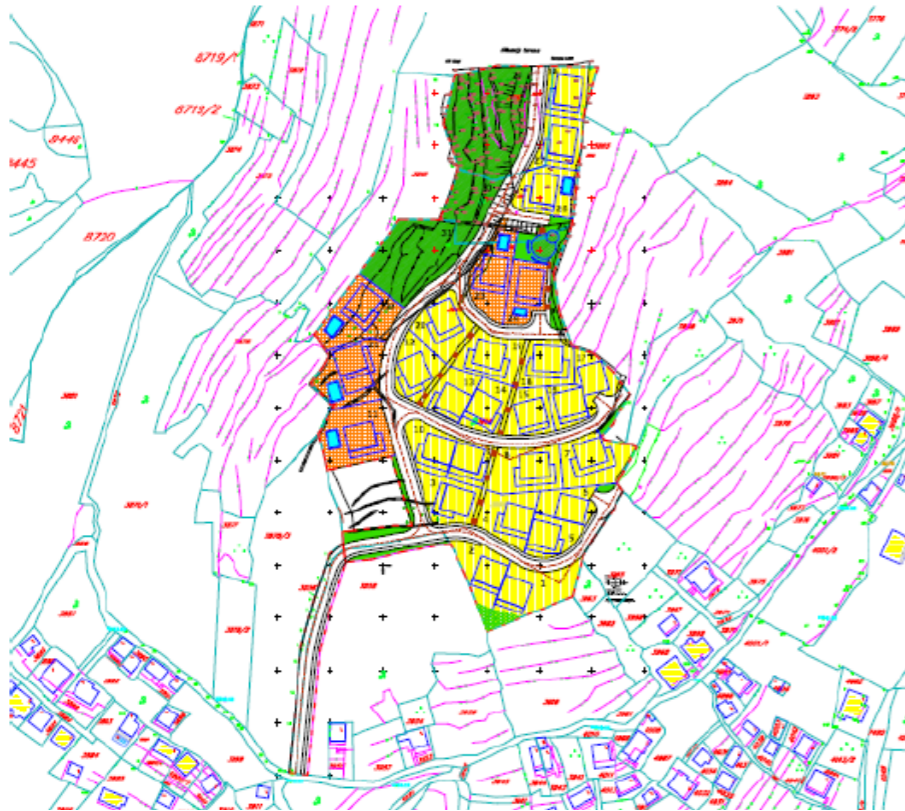
U okviru PLANSKE ZONE 5 PUP-a „U uvali Valdanos **predviđeno je uklanjanje ostataka nekadašnjeg vojnog odmarališta i izgradnja zone sporta i rekreacije.** U okviru zone je planirana **izgradnja zona i kompleksa otvorenih i zatvorenih sportskih sadržaja, staza za šetnju, trim staza, igrališta za djecu i pratećih servisnih sadržaja.** Maksimalna bruto građevinska površina **zatvorenih sportskih objekata iznosi 6.000m².** Izgradnja objekata i uređenje prostora u uvali Valdanos će se realizovati uz **striktnu zaštitu maslinjaka**, okolnih plantaža agruma i šuma na Mavrijanu i Mendri, a kao poseban sadržaj kojim će se dati podrška tradicionalnom uzgoju maslina predloženo je otvaranje **Centra za razvoj maslinarstva**, u okviru koga će se vršiti proizvodnja maslinovog ulja, konzerviranje maslina i prodaja proizvoda. Područje zone Valdanos je moguće razraditi putem javnog urbanističko arhitektonskog konkursa.“

Kod **namjene prostora** za zonu **DSL sektor 61 – Valdanos** je definisano slijedeće:

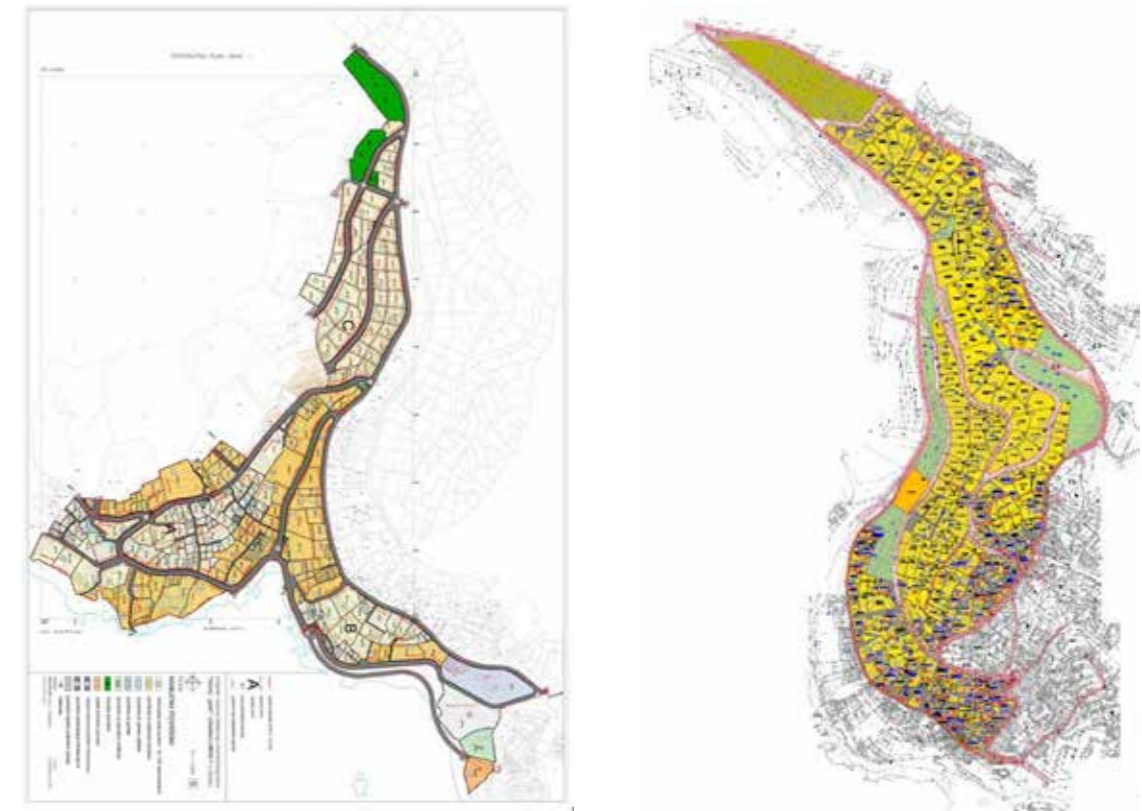
- *Sport i rekreacija SR (sportski tereni za košarku, odbojku, tenis, odbojku na pijesku, bazeni i plivališta, aqua park, sportsko penjanje po stijenama, sportovi na vodi, sportski ribolov, prateći objekti u funkciji sporta i rekreacije)*
- *Površine urbanog zelenila PUJ*
- *Poljoprivredne površine P (maslinjak)*
- *Površine za školstvo ŠS - centar za razvoj maslinarstva*
- *Ostale prirodne površine OP (kupalište)*
- *Saobraćajna infrastruktura - drumski saobraćaj DS (saobraćajnice, parking), biciklističke staze, šetalište LUNGO MARE*

U PUP-u je planirano i **privezište na lokalitetu sporta i rekreacije Valdanos, sa 50 vezova**, a prostor je definisan i kao moguća lokacija za marikulturu. I Prostornim planom područja posebne namjene Morsko dobro planirani su objekti lučke operativne obale u Valdanosu.

U PUP-u su **površine naselja** planirane na prostoru **Glavice i jaruge Bašbuljuk**, zone koja je **predložena za zaštitu**. Takođe površine naselja su planirane i u neposrednoj kontakt zoni Maslinade, koja je predložena kao bafer zona zaštićenog područja, na prostoru Čivlaka, na **zapadnim padinama Bijele gore i istočnim padinama Mavrijana**. Potencijalna izgradnja ovih naselja predstavlja veliku prijetnju za očuvanje ukupnog kulturnog pejzaža Maslinade.

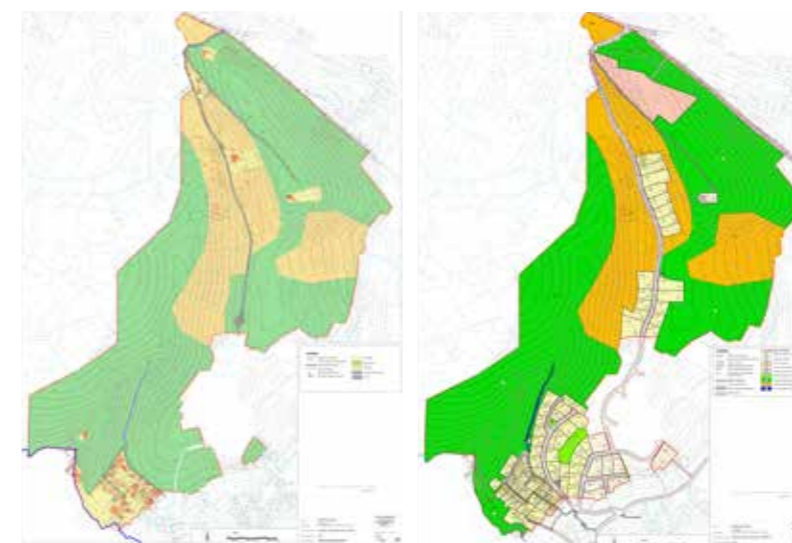
Izvod iz LSL liman 2, Izvod iz LSL Oliva park (Površine za stanovanje i površine za turizam, objekti kombinovane stambeno-turističke i namjene u funkciji turizma)

Izvod iz ID DUP Liman 1, Izvod iz ID DUP Meterizi 3 (sve žute i oker površine su predviđene za urbanizaciju)

Detaljni urbanistički plan "Liman 2", obrađivač: CAU – Centar za arhitekturu i urbanizam, 2018.

Detaljnim urbanističkim planom "Liman 2" iz 2018. godine jasno je vidljiv proces **urbanizacije maslinjaka**. Na prostoru maslinjaka u ovoj zoni planarana je izgradnja **stanovanja male gustine** u okviru kojeg je moguće organizovati **kapacitete komplementarnog turističkog smještaja** ali i **druge objekte i sadržaje koji ne ometaju osnovnu namjenu** kao što su **trgovina i ugostiteljstvo**. Takođe ista namjena, ali i sportsko-rekreativni sadržaji i centralne djelatnosti, su predviđeni i u određenim zonama šume i makije.

Postojeće stanje (narandžasto- maslinjak, zeleno – šuma, makija) i plan namjene površina (žuto - stanovanje male gustine, crveno – sport i rekreacija i centralne djelatnosti)

SMG Stanovanje male gustine - ukupne površine 37.478 m²

Na površinama SMG namjene planirana je izgradnja objekata **stanovanja i povremenog stanovanja, u okviru kojih je moguće organizovati kapacitete komplementarnog turističkog smještaja.**

Stambeni objekti su organizovani kao jedna ili više smještajnih jedinica.

Turistički smještajni kapaciteti u objektima povremenog stanovanja mogu biti organizovani kao kuće za iznajmljivanje ili kao turistički apartmani.

Na površinama sa ovom namjenom se mogu predvidjeti **i drugi objekti i sadržaji koji ne ometaju osnovnu namjenu** i koje služe svakodnevnim potrebama stanovnika područja i to su:

- trgovina,
- ugostiteljstvo,
- poslovni sadržaji u prizemljima objekata,
- parkinzi, garaže, i dr.
- objekti i mreže infrastrukture.

CD – Centralne djelatnosti

Površine centralnih djelatnosti su namijenjene za izgradnju poslovnih, komercijalnih i uslužnih djelatnosti.

Na ovim površinama mogu se planirati i druge namjene:

- ugostiteljski objekti,
- izložbeni centri,
- poslovne zgrade kulture,
- objekti i mreže infrastrukture.

SR – Sport i rekreacija

Na površinama za sport i rekreaciju predviđena je izgradnja sportsko rekreativnih sadržaja, kao što su:

- sportski tereni za sportove na otvorenom za košarku, tenis i odbojku,
- trim staze,
- staze za vožnju bicikla,
- privremeni, montažni prateći objekti u funkciji sporta i rekreacije (toaleti, svlačionice, tuševi, ostave za sportske rekvizite i sl.)
- privremeni, montažni ugostiteljski objekti,
- parkinzi i garaže za smještaj vozila zaposlenih i posjetilaca,
- objekti i mreže infrastrukture.

9.3. Prijetnje i rizici

Najizraženije trenutne **prijetnje i rizici** za kulturnu baštinu i kulturni pejzaž područja Maslinade i uvale Valdanos su:

- **Postojeća nelegalna urbanizacija** u zoni Maslinade, kojom se mijenja njena izvorna i planirana namjena, ali i karakter i vrijednost kulturnog pejzaža.
- **Pregrađivanje maslinjaka, ograđivanje parcela** različitim vrstama ograda, što u potpunosti mijenja karakter Maslinade.
- Neadekvatno **probijanje novih i proširivanje postojećih puteva** kojim se ili potpuno uništavaju ili ugrožavaju značajni slojevi kulturnog pejzaža – kaldrmisani putevi, podzidi, česme, ...
- Neadekvatne intervencije prilikom proširivanja postojećih i probijanja novih puteva, **uništavanje podzida i ostavljanje nezaštićenih slojeva zemljišta**, što predstavlja veliki **rizik za eroziju.**
- **Neadekvatne intervencije** prilikom održavanja i obnove suvozdni podzida (kao npr. primjena neadekvatnih materijala – cementnog maltera, betona...)
- **Zapuštenost i zaraslost** dijela maslinjaka.
- **Propadanje i gubitak elemenata kulturne baštine** usljed prirodnih faktora i neodržavanja.
- Trenutni **status nezaštićene kulturne baštine**, koji omogućava neadekvatne intervencije i uništavanje vrijednosti kulturne baštine: kao npr. nelegalno odnošenje arheološkog materijala, nestručne intervencije, ...
- **Planirana urbanizacija i izgradnja turističkih sadržaja u zonama Maslinade koje su predložene za zaštitu** i to kao kulturno i prirodno dobro, a koja se nalazi u važećoj prostorno-planskoj dokumentaciji, i to: površine naselja planirane na prostoru **Glavice i jaruge Bašbuljuk u PUP-u** opštine Ulcinj, **Lokalna studija lokacije „Bašbuljuk“.**
- **Planirana urbanizacija i izgradnja turističkih sadržaja u zonama u neposrednom okruženju Maslinade** koje su predložene kao zaštićena okolina/bafer zona kulturnog dobra, i to: na prostoru Čivlaka, na zapadnim padinama Bijele gore i istočnim padinama Mavrijana. Potencijalna izgradnja ovih naselja **predstavlja veliku prijetnju za očuvanje ukupnog kulturnog pejzaža Maslinade.**
- Predviđeno **uklanjanje ostataka nekadašnjeg Vojnog odmarališta i izgradnja zone sporta i rekreacije**, kako je planirano prema PUP-u opštine Ulcinj, u zavisnosti od toga kako se bude sprovedo, može **potencijalno predstavljati rizik za očuvanje vrijednosti uvale Valdanos**, ali i kulturnog pejzaža **cijele Maslinade.**
- **Nedostatak održavanja elemenata kulturnog pejzaža.**
- **Nelegalne deponije smeća i otpad.**

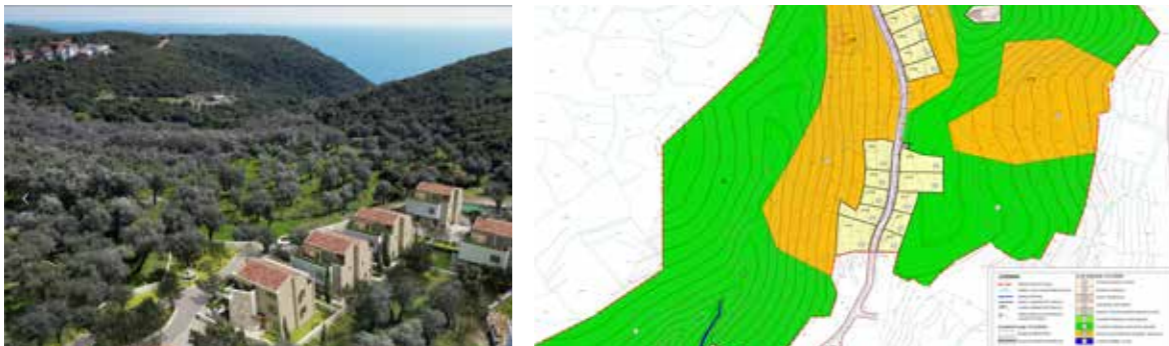
Trenutna izgradnja u okviru Maslinade i njene kontakt zone; Širenje urbanizovanih zona

Ograđivanje maslinjaka; Promjena namjene i dinamike korišćenja prostora

Neadekvatno prošireni putevi; Nelegalna deponija

Planirani "Ekskluzivni stambeni kompleks, hotel i pet duplex vila" na prostoru Čivlaka, Izvor: <https://ekosphere.me/estate/valdanos-olive-village/>; Usvojeni planovi

10. Prijedlog za zaštitu

Na osnovu rezultata istraživanja i analiza sprovedenih tokom izrade ove Studije, **prijedlog je da se Ulcinjska maslinada i uvala Valdanos, zbog svojih izuzetnih vrijednosti, kao cjelina zaštite kao nepokretno kulturno dobro, i to kao kulturni pejzaž.**

Prema Zakonu o zaštiti kulturnih dobara, nepokretno kulturno dobro je „profani, sakralni, memorijalni, fortifikacioni ili infrastrukturni objekat, grupa građevina ili prostor sa karakterističnim interakcijama čovjeka i prirode“. Jedna od vrsta nepokretnih kulturnih dobara je **lokalitet ili područje** koje je definisano kao „**zajedničko djelo čovjeka i prirode, koje je djelimično izgrađeno, dovoljno osobeno i homogeno da se može topografski definisati**“ a koje može biti: arheološko nalazište, kulturno-istorijsko područje i **kulturni pejzaž**.

Zbog svih karakteristika i elemenata kulturnog pejzaža koji su identifikovani i evidentirani, kao i vrijednosti cijelog prostora Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos, prijedlog je da se ona zaštiti kao **kulturni pejzaž**.

Prijedlog je da **granica kulturnog dobra** obuhvati **područje preventivne zaštite Predio izuzetnih odlika „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“, plažu Valdanos** koja je zaštićena kao spomenik prirode, kao i **podmorje uvale Valdanos**, koja je potencijalni lokalitet podvodne kulturne baštine.

Prema Zakonu o zaštiti kulturnih dobara, **zaštiti, kao i kulturno dobro, ima i zaštićena okolina nepokretnog kulturnog dobra**¹⁶⁵. „Zaštićena okolina je prostor oko nepokretnog kulturnog dobra koji je od neposrednog značaja za njegovo postojanje, zaštitu, korišćenje, izgled, očuvanje i istraživanje, kao i za njegov istorijski kontekst, tradicionalni ambijent i vizuelnu dostupnost.“¹⁶⁶

Zaštićena okolina kulturnog pejzaža Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos bi trebalo da obuhvati sve zone koji su prostorno, funkcionalno i vizuelno povezane sa njom i koje čine jedinstvenu cjelinu – jedinstveni kulturni pejzaž. Predlaže se da zaštićena okolina obuhvati zonu zaštitnog pojasa predviđene u okviru područja preventivne zaštite „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“ ali i šire područje koje će omogućiti očuvanje cjelovitosti kulturnog pejzaža. Predlaže se da zaštićena okolina obuhvati: **južne padine Bijele gore, južne padine Mavrijana u cjelini sve do rta Rep, područje Mendre i Čivlaka u cjelini, kao i dio zone Meterizi, iznad jaruge Liman**. U zoni **Mavrijana i Bijele gore** granica treba da ide **vrhom brda**.

Predlog granica kulturnog dobra i zaštićene okoline na topografskoj karti

165 Član 15. Zakona o zaštiti kulturnih dobara

166 Član 3. Zakona o zaštiti kulturnih dobara

11. Smjernice, režim i mjere zaštite

Polazeći od prijedloga da se Ulcinjska maslinada i uvala Valdanos, zbog svojih izuzetnih vrijednosti, kao cjelina zaštite kao nepokretno kulturno dobro – kulturni pejzaž, definisane su smjernice, režimi i mjere zaštite **za zonu predloženog kulturnog dobra i njegove zaštićene okoline**.

Smjernice, režimi i mjere zaštite kulturnog pejzaža definisane su za Ulcinjsku maslinadu i uvalu Valdanos kao cjelinu, za pojedinačne elemente kulturnog pejzaža kao i za različita pejzažna područja.

11.1. Opšte smjernice za Ulcinjsku maslinadu i uvalu Valdanos kao cjelinu

- **Sačuvati osnovne karakteristike i vrijednosti i sve elemente kulturnog pejzaža** Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos i njene **zaštićene okoline**.
- Sačuvati **prirodne karakteristike i vrijednosti** na području Maslinade i uvale Valdanos, uključujući i prirodne karakteristike cijele zaštićene okoline.
- Predvidjeti **očuvanje kulturnog pejzaža u cjelini**, sa prirodnim vrijednostima i **svim slojevima i segmentima kulturne baštine, i svim elementima kulturnog pejzaža**.
- Očuvati **vizuelni integritet** prostora Maslinade i uvale Valdanos i zaštićene okoline koje čine padine Bijele gore, Mavrijana i Mendre.
- **Zaustaviti proces nelegalne urbanizacije i transformacije pejzaža Maslinade**.
- Očuvati sve karakteristike i elemente **kontinualnog otvorenog terasastog pejzaža** maslinjaka, bez ograda i objekata.
- **Sačuvati izvornu agrikulturnu namjenu** prostora Maslinade, i **podsticati obnovu zaraslih i napuštenih maslinjaka**.
- Primjenjivati adekvatne **agrotehničke mjere** za održavanje i obnovu maslina.
- Predvidjeti **mjere podrške i pomoći vlasnicima maslinjaka** u procesu održavanja i **obnove** maslinjaka.
- **Prezentacija i promocija vrijednosti i značaja** Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos kao kulturnog pejzaža i kulturnog dobra.
- Razviti i promovirati **kulturne rute** u Maslinadi, kulturne rute **starih maslina, česama**, i dr. Kulturnu rutu starih maslina **priključiti kulturnoj ruti "Putevi masline" Savjeta Evrope**.

Prioritetne aktivnosti

- **Zaustavljanje nelegalne gradnje u Maslinadi, kroz sprovođenje već definisanih zakonskih mjera**, koje su definisane kroz:
 - **Zakon o maslinarstvu**, u kojem Maslinada uživa zaštitu, i kroz koji je **u maslinjacima zabranjena izgradnja stambenih objekata** izuzev u slučaju rekonstrukcije i nadogradnje već postojećih objekata, ili onih koji su neophodni u procesu proizvodnje maslina.
 - **Prostorno-urbanistički plan Opštine Ulcinj** – smjernice za maslinjake Valdanos o **zabrani izgradnje stambenih i drugih objekata**.
- **Donošenje Odluke o stavljanju pod preventivnu zaštitu lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos“** u opštini Ulcinj, i sprovođenje daljih aktivnosti na zaštiti „Maslinade Ulcinj sa uvalom Valdanos“ kao predjela izuzetnih odlika prema Zakonu o zaštiti prirode.
- **Podnošenje inicijative za zaštitu Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos kao kulturnog pejzaža**, prema Zakonu o zaštiti kulturnih dobara, i sprovođenje daljih aktivnosti u okviru procesa zaštite Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos kao kulturnog dobra – kulturnog pejzaža.
- **Preispitati i izmijeniti, ili staviti van snage, ranije donijeta planska dokumenta nižeg reda**, lokalne studije lokacije i detaljne urbanističke planove (prevashodno LSL Bašbuljuk

ali i DUP Liman 2, ID DUP Liman 1, ID DUP Meterizi 3, LSL Liman 2, LSL Oliva park) u **odnosu na prepoznate vrijednosti i zahtjeve zaštite kulturnog pejzaža**.

- **Preispitati i izmijeniti segmente Prostorno-urbanističkog plana Opštine Ulcinj** vezano za **planirane površine naselja** na prostoru Glavice i jaruge Bašbuljuk, u zoni koja je predložena za zaštitu, kao i na prostoru Čivlaka, zapadnim padinama Bijele gore i istočnim padinama Mavrijana, u zoni koja je predložena kao bafer zona zaštićenog područja. **Potencijalna izgradnja ovih naselja predstavlja veliku prijetnju za očuvanje ukupnog kulturnog pejzaža Maslinade**.

11.2. Smjernice, režimi i mjere zaštite za elemente kulturnog pejzaža

Arheologija

- Sprovođenje **arheoloških istraživanja, niza nedestruktivnih metoda** u detekciji arheoloških lokaliteta kako bi se dobili jasni podaci o distribuciji arheoloških lokaliteta i lokacija na području Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos.
- **Spriječiti dalje odnošenje podvodnog arheološkog materijala** iz uvale Valdanos koja je prepoznata kao značajan lokalitet podvodne kulturne baštine.
- Sprovesti arheološka istraživanja na potencijalnom arheološkom lokalitetu Crkvice sa ostacima crkve na rtu Mendra.
- Ponovo sprovesti **analizu starosti maslina** sa područja Maslinade, ali novih stabala, koja bi bila identifikovana u saradnji sa stručnjacima iz oblasti zaštite kulturne baštine.

Terasasti pejzaž

- **Sačuvati morfologiju i sve glavne elemente** terasastog pejzaža Maslinade
- Sačuvati **karakter otvorenog terasastog pejzaža**, bez ograda i objekata
- Predvidjeti **dalja istraživanja terasastog pejzaža**, kroz koja bi se detaljno obradili i analizirali svi elementi kulturnog pejzaža.
- Izrada **detaljnog snimka postojećeg stanja, sa mapiranjem u GIS-u svih terasa, podzida, staza i odvodnih kanala, kao i njihovim stanjem**. Kao **primjer** mogu da posluže aktivnosti koje sprovodi **Nacionalni park Cinque Terre u Italiji**, koji se nalazi na UNESCO-voj listi svjetske baštine kao kulturni pejzaž, a koji karakterišu terasasti vinogradi.
- U zonama u kojima je **karakter pejzaža narušen** dati **smjernice za sanaciju**.

Terese i podzidi, tehnika gradnje suvozida

- Redovno **održavanje podzida** terasa.
- **Popravka oštećenih segmenata podzida** terasa. Prilikom popravke koristiti **kamen koji se već nalazi na lokaciji**, i zidati u **istoj tehnici** kao što su postojeći podzidi, **suvozd bez maltera**, prateći logiku sloga.
- Sprovesti **aktivnosti kako bi se pomoglo vlasnicima maslinjaka da dobiju subvencije za održavanje i obnovu suvozida**, ispitati mogućnosti **fondova za poljoprivredu** na opštinskom i državnom nivou.
- Pronaći među lokalnim stanovništvom **majstore koji još uvijek znaju da zidaju suvozide**, i angažovati ih na obnovi podzida, međa, kanala u Maslinadi.
- Organizovati aktivnosti koje bi omogućile da se **vještina zidanja suvozida prenese** svim zainteresovanim i posebno mlađim generacijama. Između ostalog, moguće je organizovati **obuke i radionice za izradu suvozida za različite aktere, majstore, arhitekta, lokalno stanovništvo i mlade**.
- Moguće je organizovati **radne kampove restauracije/radionice obnove suvozida**, po

uzoru na aktivnosti koje sprovode organizacije koje imaju značajno iskustvo na ovom polju, posebno udruga Dragodid iz Hrvatske, CHwB iz Albanije, iz okruženja, ali i domaće, poput NVO Kulturno-zavičajno udruženje Napredak – Gornja Lastva, Agencija za zaštitu Orjena iz Herceg Novog.

- Pripremiti **vodič za gradnju i obnovu suvozida**, praćen katalogom tipske izgradnje.
- **Podizati nivo svijesti o značaju i vrijednostima** tehnike zidanja suvozida.
- Uspostaviti **saradnju** sa organizacijama iz Crne Gore, regiona i Evrope, koje se bave tradicionalnim tehnikama zidanja suvozida i terasastim pejzažima.

Staze i putevi

- Temeljno istražiti sve trase istorijskih staza i puteva, i **detaljno locirati i snimiti sve segmente sa ostacima kaldrme**.
- **Sačuvati trase i sve segmente staza i puteva, posebno sve djelove u kojima postoje ostaci kaldrme**.
- Izvršiti **sanaciju i rekonstrukciju oštećenih segmenata** staza i puteva, koristeći izvorni materijal – kamen i tradicionalne tehnike gradnje.
- **Obnoviti nedostajuće segmente** staza i puteva u zonama u kojima ima za takvo što ima dovoljno informacija i dovoljno materijala. Koristiti obavezno kamen sa lokaliteta i tradicionalne tehnike gradnje.
- U zonama u kojima su prošireni postojeći ili probijeni novi putevi, i gdje su podzidi terasa uz put uništeni a zemlja ostala neobrađena, obavezno **obzidati nove podzide u suvozidu**, od kamena sa lokaliteta i u tehnici suvozida u kojoj su zidani postojeći podzidi, **kako bi se spriječila erozija i spiranje zemljišta**.
- **Zaustaviti dalje probijanje novih puteva i proširivanje postojećih**.
- Eventualno trasiranje novih puteva i proširivanje postojećih sprovesti **u saradnji sa službom zaštite kulturne baštine** (Uprava za zaštitu kulturnih dobara).
- Izučiti detaljno **karakteristike i tehniku zidanja kaldrme**, sprovesti **uporedne analize** sa kaldrmama u drugim zemljama iz različitih vremenskih perioda.
- Pronaći ako postoje i dalje **majstori** (u Ulcinju, ili šire, u regionu) **koji znaju tehniku zidanja kaldrme** i koji bi **to znanje mogli prenijeti** drugim zainteresovanim majstorima i mladima.
- Napraviti **publikaciju** koja promoviše vrijednosti kaldrme i **priručnik** za zidanje kaldrme.

Kanali za odvod vode

- **Identifikovati i mapirati sve odvodne kanale** na prostoru Maslinade, kako one koji služe samo kao kanali tako i one koji su istovremeno i staze.
- **Sačuvati trase odvodnih kanala, svih različitih tipova**, kao i sve **autentične segmente kanala**.
- **Redovno održavati kanale**.
- Izvršiti **sanaciju i rekonstrukciju oštećenih segmenata** kanala, koristeći izvorne materijale i tradicionalne tehnike.

Česme

- **Sačuvati i revitalizovati sve česme** na području Maslinade i uvale Valdanos. Pažnju posebno obratiti na uže **okruženje** česama, čije je **karakteristike i vrijednosti potrebno zadržati**, kao i na **očuvanje cijelog sistema regulisanja vode** u okviru Maslinade, jer su česme dio tog sistema.
- Finalizovati proces **formalne zaštite** Begove česme/ Kroni i Begut i Javorove česme/Kroni i Činarit kao **kulturnih dobara**. Ostale česme zaštititi kao veoma značajne **segmente kulturne baštine u okviru kulturnog pejzaža** Ulcinjske maslinade i uvale Valdanos.
- Za sve česme izraditi **detaljnu arhitektonsku dokumentaciju**, kao i snimak i analizu **okruženja i svih elemenata pejzaža koji čine jedinstven sistem**.

- Česme koje su zarasle u vegetaciju ili zatrpane neadekvatnim intervencijama, **očistiti** i sačuvati od dalje degradacije.
- Restauratorske radove na česmama sprovoditi uz obavezno **uključivanje službe zaštite**, na osnovu izdatih **konzervatorskih uslova i uz nadzor stručnih lica konzervatora**.
- Sve intervencije na česmama sprovoditi koristeći **izvorne materijale i tradicionalne tehnike**, primjenjujući princip minimalne intervencije.
- Obavezno uraditi **analize maltera** koji su se koristili za zidanje česama, i prilikom restauratorskih radova koristiti maltere istog sastava.

Zona bivšeg vojnog odmarališta

- Pronaći **projekat** bivšeg vojnog odmarališta sa kraja sedamdesetih godina XX vijeka i drugu relevantnu dokumentaciju.
- Dokumentovati i analizirati **karakteristike i vrijednosti kompleksa vojnog odmarališta**, i definisati elemente koje bi trebalo **sačuvati**, kao i one koji bi mogli biti **dobar primjer** prilikom formiranja planirane sportsko-rekreativne zone.

Nematerijalna baština

- **Sačuvati tradicionalne prakse** koje su vezane za Maslinadu, za sadnju maslinjaka, za rad u maslinjaku i njegovo održavanje.
- Među predstavnicima lokalne zajednice **identifikovati poznavaoce i nosioce pojedinih praksi**, dokumentovati usmena predanja.
- **Insistirati na prenošenju znanja** o nematerijalnoj baštini i tradicionalnim praksama.
- **Promovisati vrijednost i značaj** nematerijalne kulturne baštine vezane za Maslinadu i uvalu Valdanos.
- Podržavati **proizvodnju i unapređivanje proizvoda od maslina na tradicionalan način**, kao lokalnih proizvoda koji mogu biti veoma značajni za **ekonomski razvoj lokalne zajednice**, a i kao proizvodi od značaja za **turističku ponudu**.

Upravljanje

- U upravljanju prostorom Maslinade, u slučaju njene zaštite kao prirodnog dobra i/ili kao kulturnog dobra, **vlasnici** maslinjaka svakako moraju da budu ključni akteri, adekvatno uključeni u sve upravljačke strukture.
- **Ispitati mogućnost novih modela upravljanja** maslinjacima u okviru Maslinade, možda po uzoru na tradicionalni, u kojem je postojao čuvar Maslinade ...

12. Izvori i literatura

Bibliografija

- Banesa Popullore e Anës së Malit. (2016). OJQ Ora: Ulqin.
- Bojanovski, I. (1974). Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, Sarajevo: Dje-la, Knjiga XLVII, Centar za balkanološka istraživanja, Knjiga 2.
- Bošković, Đ., Mijović, P., Kovačević, M. (1981). Ulcinj I. Arheološki institut, Muzej Ulcinj, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SR Srbije, Beograd.
- Brisku, B. (1990). Deti, dhe detarët në letërsinë popullore shqiptare, tezë e doktoratures. Universiteti i Prishtinës, Fakulteti filologjik, Prishtinë.
- Brisku, B. (1994). Gjurmë shqiptare. Labia, Tiranë.
- Brisku, B. (2006). Lirika popullore në trekëndëshin Ulqin-Shestan-Bregu i Bunës. BKSCHMZ, Ulqin.
- Brisku, B. (2016). Ullishtaria dhe mullinjët e ullirit në Ulqin me rrethinë, Botim II. Asociacioni Ulqini, Ulqin.
- Bubalo, F., Frangeš, G., Šrajer, F. (2016). Gradimo u kamenu: priručnik o suhozidnoj baštini i vještini gradnje. Slobodna Dalmacija d.d., Split.
- C. Plini Secvndi: Natvralis Historiae, Libri XXXVII. Edidit Carolvs Mayhoff, Vol. I. Libri I – VI. Lipsiae: Teubneri 1897.
- Clavdii Ptolemaei: Geographia. Edidit Karl Friedrich August Nobbe, Tom. I. Lipsiae: Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii, 1845.
- Çitaku, G. (2022). Busulla e artë. Diti&Oli, Ulqin.
- Çitaku, G. (2023). Ulcinj misteriozni grad. Diti&Oli, Ulcinj.
- Dabović, Đ. (2007). Prostorno-ekološki problemi opštine Ulcinj. Ulcinj.
- Dimitrijević, S. (1964-1965). Nove vrste novih serija srpskog srednjovekovnog novca, u: Starinar, Knjiga XV-XVI. Beograd.
- Franetović, D. (1960). Historija pomorstva i ribarstva Crne Gore: do 1918 godine. Istorijski institut Narodne Republike Crne Gore, Titograd.
- Grgurević, J., Kapetanović, A. (2016): Suvozidi u Crnoj Gori. Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore, Kotor.
- du Guerny, J., Hsu, L.N. (2010). Terraced Landscapes: Meeting the Challenges to Sustainability: A Northern Mediterranean Agricultural Perspective. First Terraced Landscape Conference 11-15 November 2010, Honghe, China.
- Hadžibrahimović, M. (1992). Osnove za razvoj boravišno-rekreativnog, kupališnog i nautičkog turizma u Ulcinju: (geografsko-turizmološka studija). Turistički savez Opštine Ulcinj, Titograd.
- Haxhibrahimi, M. (2001). Toponomia e Ulqinit dhe rrethinës. Asociacioni Ulqini, Ulqin
- Hadžibrahimović, M. (2009). Pomorstvo i trgovina srednjovjekovnog Ulcinja, u: Almanah br. 45-46. Podgorica.
- Hadžibrahimović, M. (2013). Neki toponimi iz Ulcinja i okoline, u: Lingua Montenegrina, god. VI/1, br. 11. Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 469-483.
- Hadžibrahimović, M. (2013). Istorija i sudbina ulcinjskih maslinjaka, u: Almanah br. 85-86. Podgorica, str. 153-169.
- Jovičević, A. (1922). Crnogorsko primorje i krajina. Beograd.
- Jovović, I. (2018). Luke Crne Gore, u: MATICA: časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, br. 74/ (Originalni tekst: Ernesto Tergesti, u: Rivista Marittima, januar 1881)
- Köse, N. i Güner, T. (2015). Age identification of a sample of Montenegrin olive trees for registration, Under the project: 130269 – “Enhancing the competitiveness of local SMEs in Montenegro through cluster development”.
- Marković, Č., Vujičić, R. (1997). Spomenici kulture Crne Gore. Presmedij, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Novi Sad, Cetinje.
- Martinović, J. (1966). Neki novi momenti u interpretaciji 24. i 25. poglavlja Pseudo-Skilakovog Periplusa, Starinar XVII, Beograd.
- Mijović, P. (1975). Urbani razvoj Crne Gore u antičko doba, u: Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori. Arheološki institut, Muzej Ulcinj, Beograd, Ulcinj.
- Mijović, P. (1987). Ulcinj (Oulkinion) i Pseudo-Skilakov “Periplus”, u: Pradavne i davne

kulture Crne Gore. Titograd, 29–39.

- Mijović, P. (1980). Umjetničko blago Crne Gore. Jugoslovenska revija, Beograd.
- Milošević, M. (2008). Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka. CID, Podgorica.
- Miranović, K. (2006). Maslina (Olea europaea L.). Pobjeda, Podgorica.
- Misherr, S. (2017) Pasha fikun e ullinin. BKSCHMZ, Ulqin.
- Novaković, P. (1974). Monumenta Cartographica Jugoslaviae I, Monografija Knj. 17, Beograd.
- Radojičić, B. (2008). Geografija Crne Gore: Regije, knjiga III. DANU, Podgorica.
- Rovinski, P. A. (1994). Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom IV. Izdavački centar “Cetinje”, Centralna narodna biblioteka “Đurđe Crnojević”, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Cetinje, Novi Sad.
- Stipčević, A. (1990). Ilirët. Rilindja, Prishtinë.
- Titi Livi: Ad Urbe Condita Libri. Recognovit Wilh Weissenborn, Pars V, Liber XXXIX – XLV. Epitom. Lib. XLVI – CXL.
- Ulqinaku, H. (2011). GLOSAR – fjalorth i detarisë i të folmes së Ulqinit, Bot. II. Asociacioni Ulqini, Ulqin.
- Vinaver, V. (1963). Pomorstvo Ulcinja u XVIII vijeku, u: Istorijski zapisi, XVI, knj. XX, sv. 1, Titograd, str. 51-69.
- Vujičić, R. (1986). Zidno slikarstvo u Boki Kotorskoj i neki aspekti njegove prezentacije, Boka 18. Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi.

Studije, istraživanja, odluke

- Finalni izvještaj „Identifikacija starosti uzorka stabala crnogorskih maslina za registraciju” [Final report Age identification of a sample of Montenegrin olive trees for registration], Dr. Nesibe Köse and H. Tuncay Güner, Laboratorija za anatomiju drveta i istraživanje prstena stabala, Šumarski fakultet Univerziteta u Istanbulu, mart 2015.
- Studija zaštite kulturnih dobara za potrebe izrade Prostorno-urbanističkog plana opštine Ulcinj, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje, maj 2016.
- Elaborat o stanju Maslinade Valdanos – analiza trenutnog stanja i prijedlog mjera za revitalizaciju, Univerzitet Crne Gore, Biotehnički fakultet, Podgorica, januar 2017.
- Dr Petra Zdravković, Ekspertski prilog o podvodnoj kulturnoj baštini za potrebe izrade Studije zaštite za morsko zaštićeno područje Stari Ulcinj, u okviru GEF projekta “Promovisanje upravljanja zaštićenim područjima kroz integrisanu zaštitu morskih i priobalnih ekosistema u obalnom području Crne Gore”, novembar 2020.
- Tanja Vujović i Nela Čvorović, Istraživački nalaz dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, Cetinje, UP/I 02-206/2020-1 od 10.09.2020.
- Inicijative za uspostavljanje zaštite dobara Begova česma, Javorova česma i Vuk česma u Ulcinju, Uprava za zaštitu kulturnih dobara, UP/I 02-206/2020 od 06.07.2020.
- Stručna analiza o potrebi preventivne zaštite lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos” u opštini Ulcinj, Agencija za zaštitu životne sredine, Podgorica, mart 2022.
- Odluka o proglašavanju zaštićenog područja Park prirode „Stari Ulcinj” („Službeni list Crne Gore”, br. 015/22 od 11.02.2022)
- Prijedlog Odluke o stavljanju pod preventivnu zaštitu lokaliteta „Maslinada Ulcinj sa uvalom Valdanos” u opštini Ulcinj, 2023.

Revije i časopisi

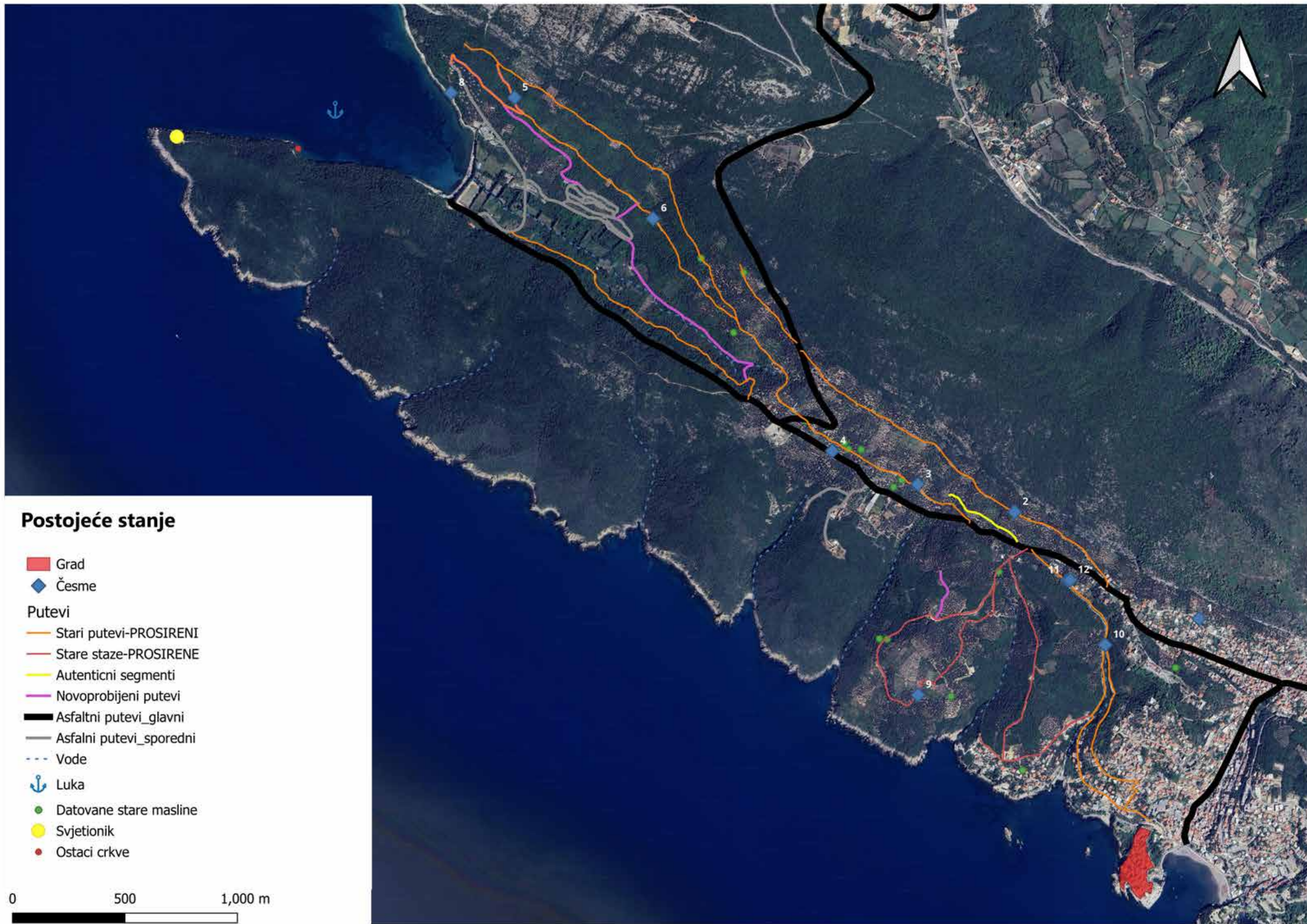
- Glas Crnogorca, broj 22, Cetinje, 3. jun 1886.
- Glas Crnogorca, broj 23, Cetinje, 10. jun 1886.
- Glas Crnogorca, broj 48, Cetinje, 2. decembar 1886.
- Dija, Revistë për shkencë, art dhe kulturë, BKSCHMZ, Ulqin 2016.
- Maslinada, br.1, Časopis za maslinarstvo i kulturu života s maslinom, Društvo maslinara Bar, Bar 2021.

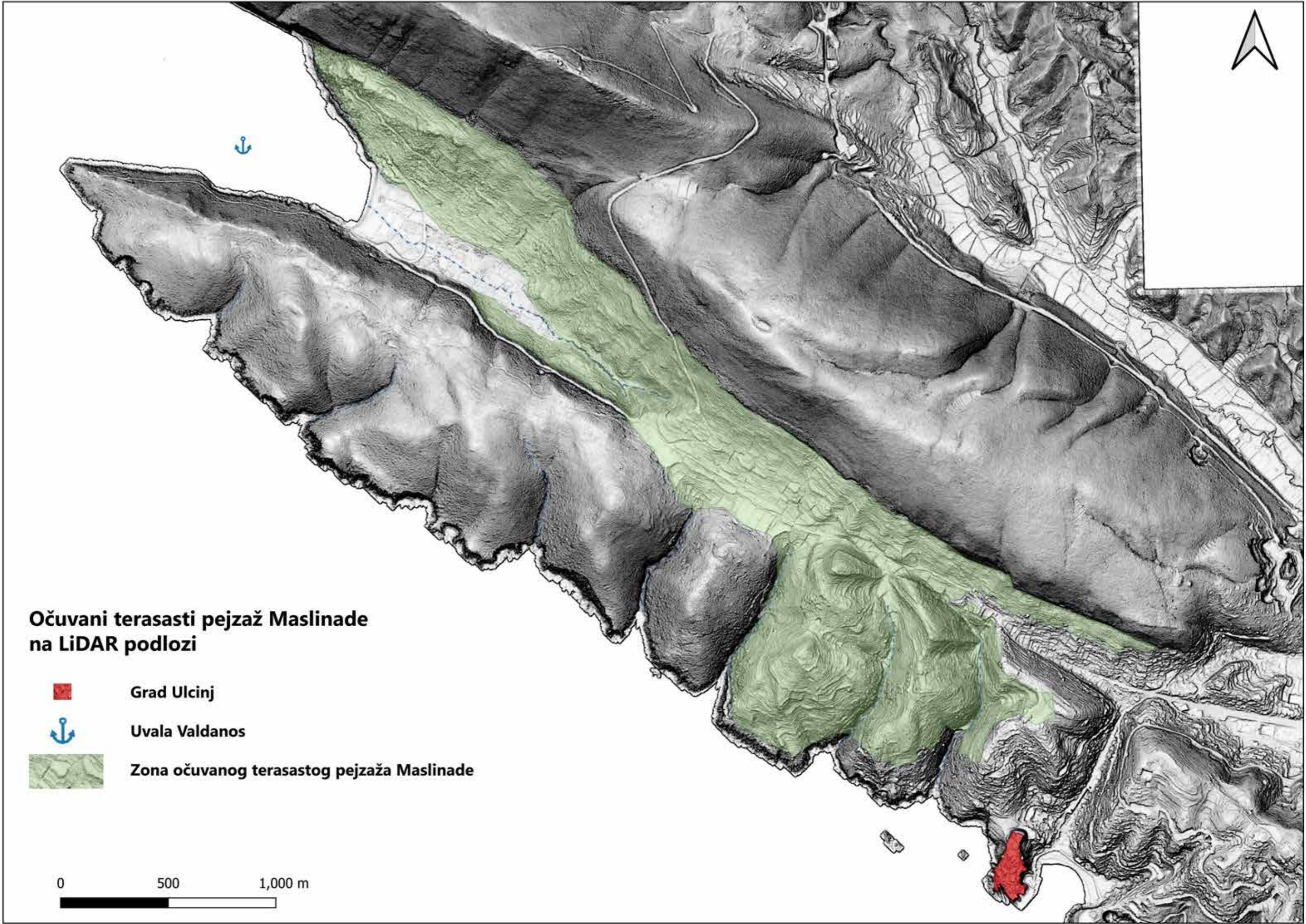
Internet izvori

Web portal za nacionalno zaštićena područja <http://www.prirodainfo.me/>
www.arkiva.me

13. Grafički prilozi

1. Postojeće stanje
2. Terasasti pejzaž (LiDAR osnova)
3. Sintezna karta - elementi kulturnog pejzaža
4. Pejzažna područja

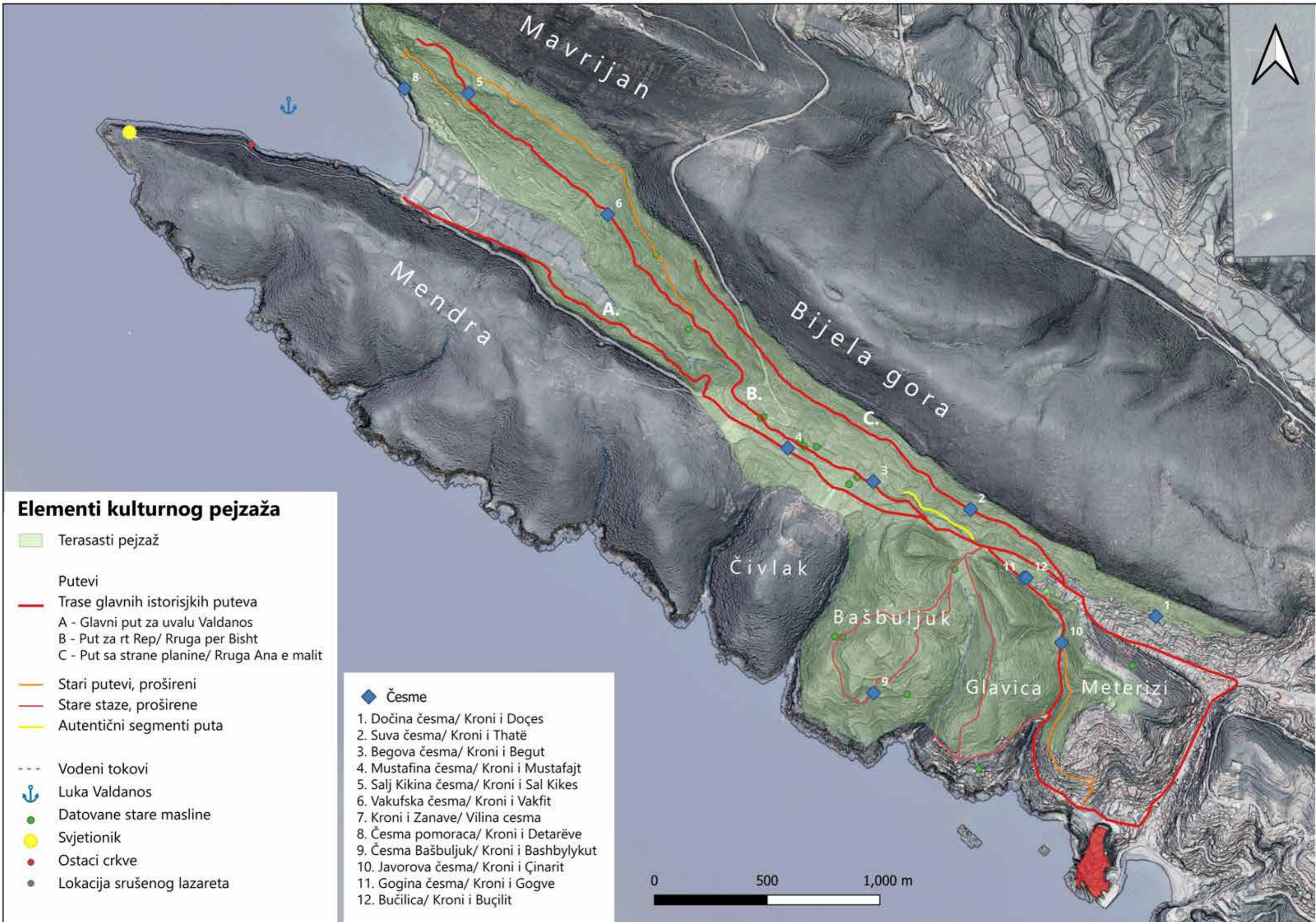

**Očuvani terasasti pejzaž Maslinade
na LiDAR podlozi**

- Grad Ulcinj
- Uvala Valdanos
- Zona očuvanog terasastog pejzaža Maslinade

0 500 1,000 m

Elementi kulturnog pejzaža

- Terasasti pejzaž

- Putevi**
- Trase glavnih istorijskih puteva
- A - Glavni put za uvalu Valdanos
- B - Put za rt Rep/ Rruga per Bisht
- C - Put sa strane planine/ Rruga Ana e malit

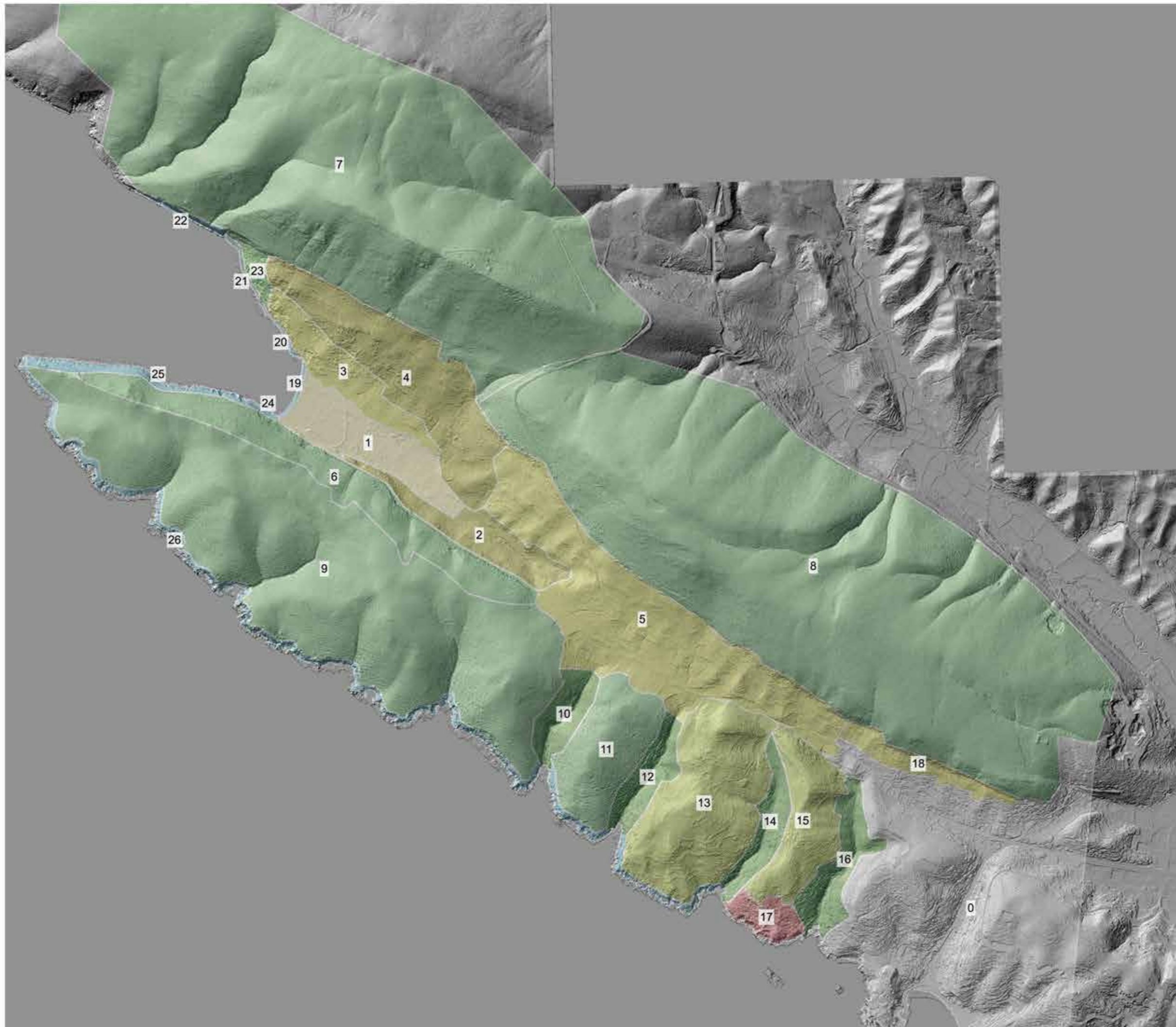
- Stari putevi, prošireni
- Stare staze, proširene
- Autentični segmenti puta

- Vodeni tokovi
- Luka Valdanos
- Datovane stare masline
- Svjetionik
- Ostaci crkve
- Lokacija srušenog lazareta

- Česme
- 1. Dočina česma/ Kroni i Dočas
- 2. Suva česma/ Kroni i Thatë
- 3. Begova česma/ Kroni i Begut
- 4. Mustafina česma/ Kroni i Mustafajt
- 5. Salj Kikina česma/ Kroni i Sal Kikes
- 6. Vakufska česma/ Kroni i Vakfit
- 7. Kroni i Zanave/ Vilina cesma
- 8. Česma pomoraca/ Kroni i Detarëve
- 9. Česma Bašbuljuk/ Kroni i Bashbylykut
- 10. Javorova česma/ Kroni i Činarit
- 11. Gogina česma/ Kroni i Gogve
- 12. Bučilica/ Kroni i Buçilit

Pejzažna područja

- 0. Ulcinj
- 1. Donji dio udoline Valdanos
- 2. Gornji dio udoline Valdanos
- 3. Maslinada u sklopu vojnog odmarališta
- 4. Viša područja južne padine udoline Valdanos
- 5. Centralni dio maslinade
- 6. Sjeverna padina Mendre
- 7. Južna padina Mavrjana
- 8. Južne padine Bijele gore
- 9. Greben Mendra
- 10. Jaruga Đemile
- 11. Brdo Čiviak
- 12. Jaruga Opaljike
- 13. Brdo Bašbuljuk
- 14. Jaruga Bašbuljuk
- 15. Glavica
- 16. Jaruga Liman
- 17. Obalna strana Limana
- 18. Maslinada u Novoj Mahali
- 19. Plaža Valdanos
- 20. Obala ispod vojnog odmarališta
- 21. Obala kod FKK plaže
- 22. Greda
- 23. Nad FKK plažom
- 24. Mandrač Valdanos
- 25. Obala sjeverne padine Mendre
- 26. Južna obala Mendre

R 1 : 25 000

